

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

2. Φιλοσοφία και Θρησκεία (β')

Ὁ Ferdinand Ebner (1882-1931) ἀνεκάλυψεν ἐκ τῶν πρώτων τὸν *δια-λογικὸν καὶ ὑπερ-βατικὸν* χαρακτήρα τοῦ Ἀνθρωπίνου, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ S. Kierkegaard, ἀλλὰ καὶ διὰ προσωπικῶν στοχασμῶν ἐκ τοῦ προλόγου τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος». Οὗτος, ἀφορμηθεὶς ἐκ τοῦ καρτεσιανοῦ Ἐγῶ, ὡς τοῦ μόνου πραγματικοῦ, ἀνεζήτησεν εἰς τὸ Σὺ, τὸν Συν-Ἀνθρωπον, τὴν θεμελιώδη δομικὴν σχέσιν τοῦ Ἀνθρωπίνου, ἐκφαινομένην εἰς τὸν *δια-λογικὸν* χαρακτήρα τῆς Ὑπάρξεως, ἣτις ἔρχεται εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς αὐτεπίγνωσιν, προκαλουμένη ὑπὸ τοῦ Σὺ καὶ ἀνταποκρινομένη εἰς αὐτό. Τὸ Ἐγῶ, προσφωνούμενον, εἶναι πάντοτε καὶ Σὺ δι' ἑν ἕτερον Ἐγῶ, μὲ ἀποκορύφωμα τὸ Θεῖον-Ἐγῶ. Ὁ Θεὸς δὲν ἀνευρίσκεται νοητικῶς, ἀλλὰ *συναντάται* ὡς τὸ ἀπόλυτον Σὺ, προσφωνούμενος καὶ προσκαλούμενος, — ἐδῶ δὲ ἡ *Προσευχὴ* προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν σημασίαν, ὡς ἡ βασικὴ δια-προσωπικὴ ἐνέργεια καὶ ἔκφρασις τῆς πρὸς τὸ Θεῖον καί, δι' Αὐτοῦ, πρὸς ἑαυτὴν, πρὸς τὸ οἰκεῖον καὶ ἴδιον, κινουμένης Ὑπάρξεως. Ἔτσι συνάπτονται ἀρρηκτικῶς θεο-λογία καὶ ἀνθρωπο-λογία: Εἰς τὴν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον Σὺ κίνησιν καὶ δια-λογικὴν συνάντησιν ἀνάγεται ἡ Ὑπάρξις εἰς τὸν Θεόν, ὅπως καὶ ἀντιστρόφως: Εἰς τὸ «ἀνοιγμα» τῆς Ὑπάρξεως πρὸς τὸ Θεῖον-Σὺ ἀναζητεῖται καὶ ἀνευρίσκεται ὁ Συν-Ἀνθρωπος, — ἡ Θρησκεία εἶναι δηλ. εἰς τὸ βάθος τῆς, ὡς θεο-γνωσία, Ἀνθρωπισμός: «Ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν Ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α' Ἰω. 4,21)⁴².

* Συνέχεια ἐκ: Θεολογία (Α' 1998), 77.

42. Ὁ F. Ebner διετύπωσε τὰς βασικὰς ἀπόψεις του εἰς τὸ ἔργον: *Das Wort und die geistigen Realitäten. Pneumatologische Fragmente* (1921), σχολιάζει δὲ ταύτας ὡς

Πρωτοπορειανών ρόλον εις την κατανόησιν τοῦ Ἀνθρωπίνου ὡς *σχέσεως* πρὸς τὴν περὶ αὐτὸ πραγματικότητα καί, κατ' ἔξοχὴν, πρὸς τὸν Θεὸν ἔπαιξε καὶ ὁ Ἰουδαῖος φιλόσοφος Martin Buber (1878-1965). Οὗτος ἀναπτύσσει τὰς βασικὰς τοῦ ιδέας — κυρίως — εις

ἀκολουθῶς ὁ Fritz Heine mann, παραπέμπων εἰς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ebner: «Τὸ ἐρώτημα, πῶς μπορεῖ τις εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ ἀνεύρει — ὑπάρξιακῶς — τὸν Θεόν, εὔρε τὴν ἀπάντησίν του ὑπὸ τῶν Ferdinand Ebner, Martin Buber καὶ τῶν Διαλογικῶν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἡ ἀναζήτησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀναζήτησις τοῦ Σὺ... Ὁ Ebner ἀφορμάται, ὅπως καὶ ὁ Pascal, ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς περισπάσεως: "Σὲ τί εἶμαι ἄρρωστος πνευματικῶς, ἂν οὐχὶ στὴν συνεχῆ ἔλλειψιν συγκεντρώσεως, στὴν πνευματικὴν ἀφρημάδα;". Οὗτος ἀναγνωρίζει τὴν ἀπομόνωσιν ἐκ τῶν Ἀνθρώπων ὡς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθένειαν, καὶ ἀμαρτίαν, καὶ διατυπώνει τὸν τύπον τῆς ἀπωλείας τοῦ Σὺ (Dulosigkeit) ὑπὸ τοῦ Ἐγώ: "Οὐδέποτε εἶχα προσέξει, ὅτι, στὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ἀπομόνωσίν μου ἐκ τῶν Ἀνθρώπων, ὑπόκειται μία βαθεῖα πτωχεῖα τῆς πνευματικῆς ζωῆς μου. Ἀντιθέτως ὑπῆρχε στὴν ἀπομόνωσίν μου ταύτην πολλὴ ἔπαρσις καὶ πνευματικὴ θρασύτης, μία ἐσφαλμένη μὲν, ἀλλ' ὑπ' ἐμοῦ ὡς ὀρθὴ θεωρουμένη ἀναζήτησις πρὸς πνευματικὴν αὐτοδυναμίαν ἐκεῖ, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνευρεθῆ αὕτη. Τελικῶς ἀνεκάλυψα τὴν ἀδυναμίαν καὶ διετύπωσα ταύτην ὡς τὸ Ἄνευ-Σὺ (Dulosigkeit) Ἐγώ... Τὸ Ἄνευ-Σὺ Ἐγώ εἶναι ἐν φρικτῶν βάθος μέσα στὸν Ἀνθρώπον... Σ' ὄλην τὴν ζωὴν μου ἀνεζήτησα τὸ Σὺ. Ποίος Ἀνθρώπος δέ, δὲν θὰ ἔπραττε τὸ αὐτό; Τόσον νεκρωμένον, τόσον νεκρὸν εἰς οὐδένα Ἀνθρώπον εἶναι τὸ Πνευματικόν, ὥστε νὰ μὴ ποθεῖ τὸ Ἐγὼ τὸ Σὺ του. Ὅμως δὲν μπόρεσα ν' ἀνεύρω τὸ Σὺ στοὺς Ἀνθρώπους, — οἱ Ἀνθρώποι μὲ ἐξηπάτουν συνεχῶς...". Ἡ ἀπογοήτευσίς ἐκ τῶν *ἀνθρωπίνων* Σὺ ὀδηγεῖ τὸ Ἐγὼ εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ὄντως καὶ ἀπολύτου Σὺ. « Ἡ πίστις στὸν ἑαυτὸν μας εἶναι, χωρὶς τὴν πίστιν στὸ Σὺ, κενοδοξία. Τὸ ἀληθινὸν Σὺ τοῦ Ἐγὼ εἶναι ὁ Θεός... Διατί ὑποφέρει ὁ Ἀνθρώπος ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀξίας καὶ νοήματος στὴν ζωὴν του; Βασικῶς, διότι δὲν εἶναι ἰκανὸς ν' ἀγαπᾷ... Στὴν Ἀγάπην προσοικειοῦται τὸ ἐν τῷ Ἀνθρώπῳ Ἐγὼ τὸ Σὺ του". Μὲ ποῖον τρόπον προσοικειοῦται — ὅμως — τὸ Σὺ ὑπὸ τοῦ Ἐγὼ ἐν τῇ Ἀγάπῃ; Διὰ τοῦ λόγου... " Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἀληθινὸς δεσμὸς μεταξὺ Ἐγὼ καὶ Σὺ. Ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχει Λογικὴ καὶ ὁμιλεῖ πρὸς τὴν Λογικὴν. Ὁ ἀληθὴς Λόγος δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ Ἀγάπη δὲν εἶναι ἐκεῖνη, ποῦ εἶπε τὸν πρῶτον λόγον; Ἀὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ σκέψις τοῦ Ebner: "Δημιουργηθεὶς ἐκ τοῦ θαύματος τοῦ Λόγου — καταληφθεὶς ἐκ τοῦ θαύματος τοῦ Λόγου — εἶται ζεῖ ὁ Ἀνθρώπος. Στὴν σκέψιν αὐτὴν στηρίζω τὸν στοχασμὸν μου, στὴν σκέψιν αὐτὴν στηρίζω τὴν ζωὴν μου καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς ζωῆς μου, ... ὡς τὸν ἐξαγιασμὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ". Πῶς συντελεῖται — ὅμως — ὁ ἐξαγιασμὸς οὗτος; Διὰ τῆς Προσευχῆς. Τί σημαίνει προσεύχασθαι; "Τὸ νὰ συγκεντρώνεις τὴν ὑπαρξίν σου στὸν Θεόν, ν' ἀναζητεῖς τὸ κέντρον τῆς ὑπάρξεώς σου στὸν Θεόν, ... Ἀὐτὸ-θεωρῶ ὡς τὴν ἐσωτερικὴν ἀποστολὴν τῆς ζωῆς μου: Νὰ μάθω νὰ προσεύχωμαι ὀρθῶς τὸν Πάτερ ἡμῶν, νὰ δέχομαι τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ Λόγου στὸ δικό μου πεπερασμένον Λογικόν", ... αὐτὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ ἔσχατον νόημα τῆς Ἐγὼ-Σὺ συναντήσεως. Ἡ ἀναζήτησις νοήματος καὶ ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εὐρίσκει τὸ πλήρωμά της διὰ τοῦ ρήγματος τοῦ ἀπείρου θεοῦ Λόγου εἰς τὰ φράγματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως... Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀναζήτησις τοῦ Θεοῦ, σὺς συνάφειες τῆς ἐποχῆς μας, ἐμπερικλείει τὴν ἀναζήτησιν τοῦ Σὺ» (*Jenseits des Existentialismus* (1957), 147-149).

τὸ ἔργον του: *Ich und Du* (1923) καὶ διακρίνει δύο θεμελιώδεις μορφὰς σχέσεως τοῦ Ἐγῶ, τὴν πρὸς τὰ Ἀντικείμενα (Es) καὶ τὴν πρὸς τὰ Ὑποκείμενα ἢ Πρόσωπα. Εἰς τὸ Es ἀνήκουν ὅλα τὰ πράγματα καὶ φαινόμενα ἐκεῖνα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀδύνατος ὁ διά-λογος, —δὲν καλοῦν καὶ δὲν ἀπαντοῦν, δὲν ὑπάρχει ἀφοσίωσις κ.λπ., μ' ἓνα λόγον: εἶναι ἀδύνατος ἡ προσωπικὴ συνάντησις καὶ ἀνταπόκρισις. Ἐδῶ ὑπάρχει σχέσις Ἀντικειμένου, ὡς ὑπο-κειμένου, καὶ κυριαρχικοῦ Ἐγῶ, ἐπ' αὐτῆς δὲ οἰκοδομεῖται ὁ κόσμος τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Τεχνικῆς κ.λπ. Ἡ σχέσις αὕτη —ὅμως— δὲν «γεμίζει» τὸ Ἀνθρώπινον, διὰ ταύτης δηλ. δὲν πραγματώνεται ἀληθινὸς Ἀνθρωπισμός.

Τὴν πλήρωσιν τοῦ Ἀνθρώπινου μὲ ἀληθινὸν Νόημα οἰκοδομεῖ καὶ προάγει ἡ Ἐγῶ-Σὺ δια-προσωπικὴ σχέσις, ἣτις ἀνάγει εἰς τὸ ἀπόλυτον Σὺ καὶ ἐκφαίνει Αὐτό. Καὶ ἐδῶ τὸ Θρησκευεῖν κατανοεῖται ὡς συνάντησις καὶ συναναστροφή καὶ ἀπορρίπτεται ἡ Θεο-Λογία, ὡς λογικὴ κατάληψις τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐγῶ-Σὺ-Σχέσεως καὶ συνομιλίας. Τὸ ἀνθρώπινον Σὺ —ὅμως— δὲν μπορεῖ νὰ δώσει εἰς τὸ Ἐγῶ πλήρωμα νοήματος καὶ «εὐδαιμονίας», διότι εἶναι σχετικόν, παρερχόμενον καὶ ἄνευ διαρκοῦς παρουσίας καὶ βυθίζει —τελικῶς— τὸ Ἐγῶ εἰς τὸ σκότος τῆς «ἀπουσίας» καὶ τῆς ἀπογνώσεως. Τοῦτο δὲ εὐρίσκει τὸ Ἄτομον εἰς τὸ ἀπόλυτον Σὺ, εἰς τὸν Θεόν, τὸ μένον Νόημα καὶ τὸ πλήρωμα παντὸς σκοποῦ τῆς ζωῆς μας. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ «πτόθεν» καὶ «πρὸς» τῆς Ὑπάρξεώς μας. Ἡ δια-λογικὴ συνάντησις τοῦ Ἐγῶ πρὸς τὸ —πεπερασμένον— ἀνθρώπινον Σὺ ἀντανακλᾷ τὴν σχέσιν τοῦ Ἐγῶ πρὸς τὸ αἰώνιον Θεῖον-Σὺ καὶ ὑπεμφαίνει τὴν πορείαν μας πρὸς Αὐτό. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπάρχουν Ἄθεοι. «Ὅστις ἀπεχθάνεται μὲν τὸ ὄνομα —Θεός—, ἀφοσιώνεται ὅμως ἀπειριορίστως καὶ μὲ ὅλην του τὴν ὑπαρξιν στὸ Σὺ τῆς ζωῆς του, προσφωνεῖ καὶ οὕτως τὸν Θεόν»⁴³.

Ὁ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ Ὑπαρξισμοῦ Gabriel Marcel (1889-1973) ἐξῆρεν ἰδιαιτέρως τὸν ἐκστατικὸν καὶ «ὑπερβατικὸν» χαρακτῆρα τοῦ Ἀνθρώπινου, ἐπηρεασθεῖς —βαθύτατα— ἐκ τῆς ἰουδαιο-χριστιανικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας ιδέας συνέμειξε καὶ ἐγονιμοποίησε μὲ τὸ «ὑπαρξιακὸν» πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρὸ αὐτοῦ —γαλλικὴν— φιλοσοφικὴν παράδοσιν (H. Bergson κ.λπ., ἀλλὰ

43. Martin Buber, *Ich und Du*, ἐν: M. B.: Das dialogische Prinzip (1984⁵)· τὰ κείμενα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἐκδόσεως Glaube und Vernunft (Reclam: 8059(5)/1988, 142 ἐξ. Πρβλ. καὶ: M. Buber, *Zwei Glaubensweisen* (1950), ἐνθα ἀναπτύσσονται εἰδικώτερον τὰ περιεχόμενα τῆς εἰς Θεὸν πίστεως ὡς Ἐγῶ-Σὺ-Σχέσεως εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

και ὁ S. Kierkegaard)⁴⁴. Βασικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐκδίπλωσιν και ὠρίμανσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ ἔπαιξαν τὰ βιώματα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, —πρωτίστως δὲ ὁ θάνατος τῆς Ἰουδαίας ἐκ καταγωγῆς Μητρὸς του εἰς ἡλικίαν μόλις τεσσάρων ἐτῶν. Ἡ ἀνάμνησις τῆς μητρικῆς προστασίας, στοργῆς και τρυφερότητος ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς ἐξιδανίκευσιν τῆς *Οἰκογενείας*, εἰς τὴν ὁποίαν λαμβάνει χώραν συμμετοχὴ και περιχώρησις τῶν «μελῶν» πρὸς ἄλληλα και πρὸς τὸ Ὅλον ἐν πιστότητι και ἀγάπῃ, διὰ τῶν ὁποίων ἐξασφαλίζεται ἡ διαρκῆς παρουσία και τῆς ἀπουσίας, ἦτοι τῶν «ἀπόντων» μελῶν διὰ τοῦ θανάτου, εἰς μίαν ἀδιάλειπτον κατάφασιν τοῦ Αἰωνίου εἰς τὸ συγκεκριμένον ἐδῶ-τῶρα, ἐνῶ τὸν εὐρύτερον ἰδανικὸν «κύκλον» τῆς *Οἰκογενείας*, —τῆς «μικρᾶς ἐκκλησίας»—, συνιστᾷ ἡ μεγάλη *Ἐκκλησία*, εἰς τὴν ὁποίαν λειτουργεῖται και ἐορτάζεται ἡ διαρκῆς παρουσία τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον και εἰς τὰ «μέλη» τῆς διὰ τῶν λατρευτικῶν τύπων, οἱ ὅποιοι διανοίγουν τὴν ὑπαρξιν πρὸς τὸν συνάνθρωπον και τὴν λοιπὴν κτίσιν εἰς ἓνα κοσμικὸν διάλογον και κοσμικὴν λειτουργίαν, ἥτις ἀνάγει —τελικῶς— εἰς ἀδιάλειπτον συνομιλίαν και κοινωνίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῇ προσευχῇ. —Τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ Marcel εἶναι πολυσχιδῆς και πλουσιώτατον εἰς πτυχὰς και διαβαθμίσεις ἐξελιξέως και ὠριμάνσεως και θὰ πρέπει νὰ πορευθεῖ πᾶσα διάθεσις ἀπλῆς θεολογοποιήσεως ἢ και συστηματοποιήσεως αὐτοῦ. Ἐνταῦθα ἐξαίρονται —πρωτίστως— θέσεις και συναρτήσεις τινές, σχετιζόμεναι πρὸς τὸν ἐκστατικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀνθρωπίνου, και ἀποφεύγεται ὁ λόγος περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ M. ἐν γένει, ὅστις δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς προθέσεις τῆς παρουσίας μελέτης.

Ὁ Marcel ἀπορρίπτει εἰς ἓν μεταγενέστερον στάδιον τῆς Φιλοσοφίας του τὴν *Λογικὴν Στοχαστικότητα*, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκθειάσει κατὰ τὴν πρῶτον πνευματικὴν του περίοδον, ὡς ὁπαδὸς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὡς μὴ οἰκειάν προσέγγισιν και γνώσιν τῆς πραγματικότητος. Ἡ γνώσις αὕτη, ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ «ἔχειν» και οὐχὶ πρὸς τὸ «εἶναι», ἄγει εἰς ἀποξένωσιν τοῦ Ἐγῶ (Ἵποκειμένου) ἐκ τοῦ Ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖ νὰ «συλλάβει» —κυριαρχικῶς— διὰ νοητικῶν

44. Τοὺς φιλοσοφικοὺς του στοχασμοὺς ἐκθέτει ὁ G. Marcel κυρίως εἰς τὰ ἔργα του: *Journal métaphysique* (1927)· *Être et avoir* (1934)· *Les hommes contre l'humain* (1951)· *Le mystère de l'être* (1951). Πρὸβλ. και: V. Berning, *Gabriel Marcel: Die Metaphysik der schöpferischen Treue*, ἐν: *Philosophie der Gegenwart V* (ἐκδ. ὑπὸ J. Speck 1992), 213 ἐξ· A. Grön, *Gabriel Marcel: Existenz und Engagement*, ἐν: *Philosophie im 20. Jahrhundert* (ἐκδ. ὑπὸ A. Hügli κ. P. Lübcke), 1(1992), 431 ἐξ· B. Taureck, *Französische Philosophie im 20. Jahrhundert* (1988), 121 ἐξ.

ἀπεικονίσεων και ἀφαιρέσεων. Ἡ Λογικὴ Στοχαστικότης διχάζει Ἐγὼ και τὴν λοιπὴν πραγματικότητα, δὲν γεφυρώνει και δὲν συνενώνει ταῦτα. Ἐτσι ἐστράφη ὁ Μ. πρὸς τὴν «δευτέραν στοχαστικότητα», τὴν «ἐνορατικὴν», τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «διανοητικὴν ἐνόρασιν», διότι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ ἀπλοῦ ἐνορατικοῦ βιώματος, ἀλλὰ περὶ νοητικῶν στοχασμῶν ἐπὶ τοῦ βιώματος τούτου, — ἢ Λογικὴ δηλ. δὲν ἀποκλείεται, ἀλλ' ἐμπερικλείεται, και — συναφῶς— διευρύνεται διὰ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς μὲ νέας — γνωστικᾶς— κατηγορίας, εἰλημμένας ἐκ τοῦ διαπροσωπικοῦ και τοῦ θρησκευτικοῦ χώρου, ὅπως π.χ.: πιστότητα, πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, κ.λπ. Ἐτσι διασπᾶ ὁ Μ. τὸν κλειστὸν ὀρίζοντα τοῦ ἀτομιστικοῦ και ἀθέου Ὑπαρξισμοῦ και καταλήγει εἰς ἓνα θρησκευτικὸν Ὑπαρξιμόν, ὅστις ἐξαιρεῖ, ὡς τὴν «οὐσίαν» τοῦ Ἀνθρώπινου, τὸ ἐκστατικὸν και ὑπερβατικόν, δηλ. τὸ διανθρώπινον και διακοσμικόν, καθὼς και τὸ ἔνθεον αὐτοῦ, ἦτοι: θεωρεῖ οὗτος τὰ πάντα εἰς μίαν ἐνότητα και ὁλότητα, ὑπὸ τὴν ἀδιάλειπτον παρουσίαν και ἐπενέργειαν τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἀφομοιώνει τὸ Ἄτομον, ἀλλὰ καταφάσκει και ὁλοκληρώνει τούτο εἰς τὴν συγκεκριμένην ὑπαρξίν του. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ «σαρκώσεως» τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμφανὴς ἐπὶ τοῦ Μ., ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «σαρκώσεως» τοῦ Ἐγὼ ἢ τοῦ Πνεύματος.

Ὁ Μ., ὡς γνήσιος «ὑπαρξιστῆς» φιλόσοφος, ἀφορμάται ἐκ τῆς συγκεκριμένης Ὑπάρξεως, ἐκ τοῦ Ἐγὼ, τὸ ὁποῖον — ὅμως — δὲν ἀποξενώνει και ἀπομονώνει ἐκ τῆς λοιπῆς πραγματικότητος και ἰδίως ἐκ τοῦ Σώματος του (R. Descartes), ἀλλὰ — πολλῶ μᾶλλον — ταυτίζει πρὸς αὐτό. Τὸ Σῶμα μου δὲν εἶναι ξένον πρὸς ἐμέ, δὲν εἶναι «ὄργανον» τοῦ Ἐγὼ πρὸς προσπορισμὸν ἡδονῆς, δὲν ἀνήκει εἰς τὸ «ἔχειν», ἀλλ' εἶναι τὸ «εἶναι» μου, — «Ἐγὼ εἶμαι τὸ Σῶμα μου»! Κάτι παρόμοιον θὰ ἔλεγε και ὁ Sartre, ἀλλ' ὁ Marcel διαφοροποιεῖται — οὐσιωδῶς— ἐναντι αὐτοῦ. Ἐνῶ δι' ἐκεῖνον ἀποτελεῖ τὸ «Σῶμα» τὸ ἐμπόδιον ἐξόδου τοῦ Ἐγὼ ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι — τρόπον τινὰ— τὸ πλατωνικὸν «δεσμοτήριον» τῆς Ψυχῆς, ἀποτελεῖ τούτο διὰ τὸν Μ. «στοιχεῖον» ὑπερβατικότητος, ἦτοι τὴν «θύραν» διόδου και ἐξόδου τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ πραγματικότητα, — τὸ Σῶμα εἶναι ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπικοινωνοῦμεν πρὸς τὸν ἐκτὸς ἡμῶν κόσμον. Ὁ Ἀνθρώπος εἶναι ὑπερβατικὸς λόγῳ τοῦ «σαρκωμένου» Ἐγὼ του, — ἐν «ἄσαρκον» Ἐγὼ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ «προσγειωθεί» και νὰ ἔλθει εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ πραγματικότητα. — Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ «σωματικοῦ» ὡς διασυνδετικοῦ κρίκου παρέσχεν εἰς τὸν Μ. τὴν δυνατότητα νὰ θεωρήσει τὸ εἶναι ὡς *Σὺν-εἶναι* και τὸ Ἀνθρώπινον ὡς *Σὺν-Ἀνθρώπινον*. Ἡ ὅλη πραγματικότης εἶναι ἐνιαία και διασυνδεομένη, ὅπως τὰ συγκοινωνοῦντα δοχεῖα, — ἀνοικτὴ δὲ πρὸς τὰ «ἄνω», ἦτοι πρὸς τὸν Θεόν.

Ἄρκει δὲ τὸ Ἄτομον νὰ ἔλθει εἰς ἐπίγνωσιν καὶ κατάφασιν αὐτῆς, —τοῦτο δὲ συντελεῖται οὐχὶ ἀπλῶς διὰ τῆς ἐξόδου καὶ ἐκστάσεως ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ *ἔσωστρέφειαν* καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἶναι. Διὰ τῶν ἀνωτέρω περὶ ὀργανικῆς ἐνότητος τῶν ποικίλων μερῶν τῆς πραγματικότητος πρὸς τὸ Ὅλον ἔρχεται ὁ Μ. συνάλληλος πρὸς τὸ νέον —οἰκολογικὸν— κοσμοεἶδωλον τῆς Φυσικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ —ἀτομικὰ— «ὑποσυστήματα εἶναι συγχρόνως ὅλον καὶ μέρος», ἥτοι διασώζουσι τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν αὐτοτέλειάν των καὶ εἶναι —συνάμα— «μέρος ἐνὸς μεγαλυτέρου Ὁλου». Ἔτσι διασφαλίζεται μία «ἀμοιβαιότης... καὶ ἰσορροπία Ἐντάξεως καὶ Αὐτοτελείας,... δυναμικῆς περιχωρήσεως»⁴⁵. Ἀντιστοιχῶς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Marcel τὸ παράδειγμα τῆς Ποιήσεως ἢ τῆς Μουσικῆς, —ὑπὸ ἐμφανῆ ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ ἀντιστοιχοῦ στοχασμοῦ τοῦ J. Royce—, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάστη Νότα ἢ Λέξις, διασώζουσα τὸ ἑαυτῆς, εὐρίσκει περιεχόμενον καὶ Νόημα μόνον ἐν τῇ ὀργανικῇ συναρτήσει καὶ συναφείᾳ τῆς πρὸς τὸ Ὅλον τοῦ μουσικοῦ ἔργου ἢ τοῦ ποιήματος.

Ὁ Ἄνθρωπος, ζῶν ὡς ψυχο-σωματικὴ ἐνότης, ὡς «σαρκωμένον» Ἐγῶ, ζεῖ εἰς συγκεκριμένας τοπο-χρονικῶς καταστάσεις, χωρὶς δυνατότητα διαφυγῆς —βασικῶς— ἐκ τοῦ εἶναι πρὸς τὸ Ἐχειν καὶ ἐκ τοῦ ἐδῶ-τώρα παροδικοῦ πρὸς τὸ μόνιμον καὶ αἰώνιον. Διότι —ὅμως— βιώνει τὸ Ἐγῶ εἰς τὴν σωματικότητά του διαρκῶς *ἀπειλητικῶς* καταστάσεις διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐπιβίωσίν του, αἵτινες ἐμβάλλουν αὐτὸ εἰς φόβον καὶ εἰς πανικόν, προσφεύγει τοῦτο εἰς τὸ «ἔχειν», εἰς *ἀσφαλιστικῶς* δικλείδας ἐντάξεως εἰς λογικὰ καὶ ἰδεολογικο-κοινωνικὰ σχήματα καὶ συστήματα (*Γραφειοκρατία*), καθὼς καὶ εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τῆς Ἐπιστήμης, διὰ τῶν ὁποίων ἐλπίζει εἰς ἀσφάλειαν καὶ προστασίαν, δηλ. εἰς τὴν διάσωσίν του. Ἡ Ἐπιστήμη προσφέρει μὲν βοήθειάν τινα εἰς τὸν Ἄνθρωπον, ὡς προστασία ἐκ τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν κινδύνων τῆς σωματικῆς του ζωῆς, ἐκτρέφει δὲ —συγχρόνως— αὐτὸν μὲ φρούδας ἐλπίδας καὶ ψευδαισθήσεις περὶ ὑπερβάσεως τῶν φόβων καὶ εὐημερίας καὶ ἀθανασίας εἰς τὸ ἐδῶ, βλάπτουσα —ἔτσι— τὰ μέγιστα αὐτόν. Ἐξ ἄλλου αἱ κοινωνικαὶ «ἀσφάλειαί» παρέχουν εἰς τὸν Ἄνθρωπον-μερικὴν-μόνον καὶ προσωρινὴν «κάλυψιν» αὐτοῦ, ἐνῶ ἐντάσσουν —συνάμα— αὐτὸν εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ ποσοτικοῦ, εἰς τὸ ἀπρόσωπον Es, καὶ δεσμεύουν αὐτὸν εἰς τὸν πρακτικὸν ὀρίζοντα, μὲ συνέπειαν τὴν ἐκ τοῦ οἰκείου αὐτοῦ ἀλλοτριώσιν καὶ οὐχὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὸ Ἐγῶ καὶ τῆς ταυτίσεως πρὸς

45. F. Capra, *Wendezeit. Bausteine für ein neues Weltbild* (1992²), 41.

έαντόν. Ὁ κλειστός καὶ αὐτόνομος χαρακτήρ τῆς γραφειοκρατουμένης κοινωνίας δὲν ἐπιτρέπει ἀνοίγματα καὶ ἐναλλακτικὰς προοπτικὰς, ἀλλ' εἶναι γυμνὸς Rationalismus, ὅστις γνωρίζει, τί εἶναι ἀλήθεια καὶ τί εἶναι ἠθικὴ καὶ πῶς θὰ πρέπει νὰ φέρεται καὶ νὰ ζεῖ τὸ Ἄτομον, καὶ ἐντάσσει — ἔτσι — αὐτὸ εἰς τὰ δικά του λογικο-κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἐξαντικειμενικεύει αὐτό, καὶ διχοτομεῖ Σῶμα καὶ Ψυχὴν, καὶ ἀποξενώνει τοῦτο ἐκ τῆς οἰκείας ἐδῶ-τώρα ζωῆς του διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸν προσωπικὸν Θεόν, εἴτε ἐκδηλοῦται οὗτος ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ λογικοῦ Ἀντικειμενισμοῦ εἴτε καὶ ἐκείνην τοῦ ἀντιμεταφυσικοῦ Ὑποκειμενισμοῦ, — ἐδῶ ἀνήκει ἡ «πρῶτη στοχαστικότης»!

Διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῆς πρώτης, — λογικῆς καὶ ἀφρημένης —, στοχαστικότητος, καταλήγει ὁ Μ. εἰς τὴν δευτέραν, — ἐνορατικὴν ἢ δια-νοητικὴν —, ἣτις παρακάμπτει τὴν διάσπασιν ὑποκειμένου - ἀντικειμένου καὶ ἄγει εἰς πρόσβασιν εἰς τὸ μυστήριον τοῦ εἶναι διὰ συμμετοχῆς τοῦ Ἐγῶ οὐχὶ διὰ μόνης τῆς Λογικῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐνορατικῶν καὶ διαισθητικῶν διεισδύσεων. Εἰς τὴν σχέσιν ταύτην πρὸς τὸ Θεῖον-Σὺ μεταποιεῖται καὶ ἐξυψώνεται τὸ Στοχάζεσθαι εἰς Προσευχὴν διαπροσωπικῆς συνομιλίας καὶ κοινωνίας ἐν τῇ Πίστει, εἰς τὴν ὁποίαν «ἀνοίγει» τὸ Ἐγῶ καὶ γίνεται δεκτικὸν τῆς Θείας Χάριτος. Ἐδῶ δὲ συντελεῖται τὸ πρῶτον ἢ τελεία δι-υποκειμενικότης ὡς αὐθυπέρβασις καὶ συνανθρωπότης: εἰς τὸ «ἀνοίγμα» καὶ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἐγῶ εἰς τὴν θεῖαν Ὑπερβατικότητα ἔρχεται — συγχρόνως — τοῦτο εἰς ἑαυτὸ καὶ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς «οὐσίας» του, ἣτις εἶναι τὸ συνυπάρχειν καὶ συζεῖν, καὶ ὄχι τὸ ἐγωϊστικῶς καὶ ἰδιοτελῶς ζῆν. Οὕτω δὲ καθίσταται σύνολος ἡ κοσμικὴ πραγματικότης καὶ τὰ ἐν αὐτῇ μέλη ἐνὸς αἰωνίου Ὁλου, τοῦ προσωπικοῦ-θείου-Σὺ, ἢ παρουσία τοῦ Ὁποίου γίνεται μεθεκτὴ ὑπὸ τῶν πεπερασμένων Ἐγῶ διὰ τῆς Πιστότητος, ὡς βαθείας καὶ διαρκοῦς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ Θεῖον-Σὺ, καὶ ἐπιβιώνει, ὡς συνύπαρξις καὶ συμβίωσις, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ θανάτου. Ἐδῶ τὸ Ὅλον πραγματοποιεῖται εἰς τὸ συγκεκριμένον Ἐγῶ καὶ τὸ Ἐγῶ συμμετέχει εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ὁλου ἔτσι, ὥστε διασώζεται ἡ Ἀτομικότης εἰς τὴν Συν-Ἀνθρωπότητα καὶ ἀμφοτέρων, ὡς ἀναφορικότης, εἰς τὸ ὄλον τοῦ κόσμου καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπερβατικὸν-προσωπικὸν Θεόν. Ἡ δὲ κατάφασις τοῦ ἐδῶ-τώρα ὑπὸ τοῦ Ἐγῶ ὀδηγεῖ οὐχὶ εἰς Ἀτομισμὸν ἢ εἰς «ὑπαρξιακὸν» βύθισμα εἰς τὸ Μηδέν, ἀλλ' εἰς ὑπέρβασιν πρὸς τὸ δι-ανθρώπινον καὶ δια-κοσμικὸν διὰ συμμετοχῆς εἰς τὸ Ὑπερβατικόν, τοῦ Ὁποίου ἡ διαρκὴς παρουσία, ὡς θεῖα χάρις ἐν τῇ προσευχῇ, συνυφαίνει ὀργανικῶς τὸ Ὅλον καὶ ἐμπεδώνει ἓνα βαθὺν ἐσωτερικὸν δεσμὸν διὰ συμμετοχῆς τοῦ παροδικοῦ εἰς τὸ Αἰώνιον καὶ τοῦ σχετικοῦ εἰς τὸ Ἀπόλυτον. Τὸ Θεῖον,

τὸ Αἰώνιον, γίνεται — ἐδῶ — τὸ σταθερὸν κέντρον καὶ ἡ διαρκῆς παρουσία τῆς διασαλευομένης καὶ παραπαιούσης μεταξύ γεννήσεως καὶ θανάτου ὑπάρξεως. Εἰς μίαν ὑπερβολὴν καταφάσεως τοῦ Aktualismus ὀρίζει ὁ Μ. τὸν Θεὸν ὄχι ὡς ὑπάρχειν, ἀλλ' ὡς «ἐστὶ», ὡς τὴν διαρκῆ παρουσίαν τοῦ Αἰωνίου καὶ Ἀπολύτου εἰς τὴν Ὑπαρξιν, διὰ δὲ τὸ Ἀνθρώπινον διακρατεῖ τὴν θέσιν τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, ὅτι ἡ Ὑπαρξις προ-ηγείται τῆς Οὐσίας, ἢ ἄλλως πως: Ὁ Ἀνθρώπος δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται, ἢ μᾶλλον εἶναι, ὅ,τι γίνεται, ἢ χριστιανικῶς: χωρεῖ ἐκ τοῦ «κατ' εἰκόνα» εἰς τὸ «καθ' ὁμοίωσιν», χωρὶς νὰ σημαίνει — ὅμως — τοῦτο ἐκδίπλωσιν προ-ὑφισταμένης «οὐσίας», δηλ. πορείαν ἐκ τοῦ «δυνάμει» εἰς τὸ «ἐνεργεία» (Ἀριστοτέλης). Ἀνθρώπος καὶ Θεὸς συνυφαίνονται. «Τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νάποδείξει τις. Ὁ Ἀνθρώπος — ὅμως — βιώνει τὸν Θεὸν ὡς μυστικὴν παρουσίαν, — δύναται νὰ προσεγγίσει τὴν ὑπαρξιακὴν του παρουσίαν. Ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἀκούεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ὄντολογικοῦ μυστηρίου (Ἔννοιαν) «Προσεύχεσθαι εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ σκέπτεσαι τὸν Θεόν, νὰ εἶσαι μαζί του»»⁴⁶.

Ὁ Θάνατος δὲν καταστρέφει τὴν ψυχο-σωματικὴν ἐνότητα τοῦ Ἐγῶ, ἀλλ' ἀπαλλάσσει τὸ Σῶμα ἐκ τῆς καταχρήσεώς του ὡς ὄργανου τοῦ ἔχειν, — ἢ ψυχο-σωματικὴ ἐνότης τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐπιβιώνει καὶ διαιωνίζεται τῆς ὑλικῆς ἐξαφανίσεως. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κοινωνία Ἀγάπης μεταξύ τῶν Ἀτόμων εἶναι ἀκατάλυτος. Οἱ Νεκροὶ εἶναι ἐγγύτερον παρόντες ἢ οἱ Ζωντανοί. Διὰ τοῦ θανάτου εἰσερχόμεθα εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἀγάπης, ἔνθα καὶ ξανασυναντώμεθα μὲ τοὺς Οἰκειοὺς μας «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (Α' Κορ. 13,12). Ἐδῶ λειτουργεῖ ἡ Ἐλπίς τῆς ζωῆς ὡς ὑπέρβασις τοῦ φόβου πρὸ τοῦ Θανάτου,

46. J.-C. Marcadé / R. Werner, *Gabriel Marcel*, ἐν μν. ἔργ.: Metzler Philosophen Lexikon (1989), 504. Οὔτοι δὲ συνοψίζουν τὰς κυρίας φιλοσοφικὰς ἀπόψεις τοῦ Marcel ὡς ἀκολούθως: «Ὅπως καὶ ἄλλοι γάλλοι ὑπαρξισταὶ (Sartre, Camus), κατενόησεν οὗτος τὴν πρὸς ἄλληλα κοινωνίαν τῶν Ἀτόμων, ἣτις πραγματοῦται στὴν σφαῖραν τῆς ἐξαντικειμενικεύσεως, ὡς ἀποξενούσαν, διότι μόνον στὴν μοναξιάν τοῦ Ἀνθρώπου ὁδηγεῖ. Ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἀτομικῶν ὑπάρξεων προκαλεῖται ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι κατανοεῖται τὸ ἀντικειμενικὸν ὄν ὡς τὸ μοναδικὸν δυνατὸν εἶναι. Γνήσιον εἶναι εἶναι — ὅμως — ὑπερβατικόν» εἶναι προσωπικόν. Ἡ ἀληθινὴ σχέσις πρὸς τὸ εἶναι βασιζέται εἰς ἓνα διάλογον πρὸς αὐτό. Τοῦτο εἶναι οὐχὶ "Es", ἀλλὰ "Σὺ". Ἐτεὶ ἔβλεπεν ὁ Μ. στὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πραγματουμένην σχέσιν ἐνὸς προσώπου πρὸς τὸ ἄλλο τὸ πρότυπον διὰ πᾶσαν ἄλλην σχέσιν τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς τὸ εἶναι. Ἀγάπη σημαίνει — ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ — διαρκῆ ὑπέρβασις» εἶναι ἡ διεϊσόδους στὸν ἄλλον, εἴτε σ' ἓνα ἀνθρώπινον πρόσωπον, εἴτε στὸν Θεόν. Ἡ Λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτελέσει μίαν τοιαύτην διεϊσόδουσαν... Μόνον στὴν συνάντησιν δύο "Σὺ" τελειοῦται ὁ Ἀνθρώπος, καταφάσκειται

όστις «παραλύει» την ύπαρξιν και οδηγεί μέχρι και τῆς Αυτοκτονίας (A. Camus).

Τέλος δὲ καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Φιλόσοφοι καὶ Ἀνθρωπολόγοι τοῦ 20οῦ αἰ. ἐξήρασαν τὸν ἐκκοσμητικὸν, συν-ανθρώπινον καὶ ὑπερβατικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀνθρώπινου, τινὲς δὲ ἐκ τούτων καὶ ὡς δεϊκτὴν ἢ ἔκφρασιν τῆς Θεϊκῆς Ὑπερβατικότητος. Ἐκ τούτων μνημονεύομεν τοὺς ἀκολούθους: Ὁ νεομαρξιστῆς φιλόσοφος Ernst Bloch (1885-1977 ἐξέλαβε σύνολον τὸ Ἀτομικὸν καὶ Κοινωνικοϊστορικὸν εἶναι καὶ γίνεσθαι ὡς Ὑπερβατικότητα (Transzendenz) καὶ ἐθεμελίωσεν ἐπ' αὐτῆς τὴν περὶ μὴ-εἰσέτι-δντος καὶ -γενομένου φιλοσοφίαν του. Ὅχι μόνον ὁ Ἀνθρώπος, ἀλλὰ καὶ κάθε ζωντανὸν ὄν κινεῖται πρὸς διαρκῆ αὐθυπέρβασιν ἐκ τῆς ὑφισταμένης ζωῆς του, ἥτις προσδιορίζεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως, ἐκ τῆς πείνης, πρὸς ἓν καλύτερον Μέλλον, πρὸς πλήρωσιν καὶ τελειότητα. «Ὁ,τι ζεῖ, ζεῖ πέρα τοῦ ἑαυτοῦ του, ὑπερβαίνει ἑαυτὸ» (*Atheismus im Christentum* (1968), 330 (ἐφξ. ὡς: Α). Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bloch ἔχω ἀναφερθεῖ διὰ πολλῶν καὶ εἰς τὸ ἔργον μου: *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα* (1977), 936 ἐξ.). «Ὑπερβαίνειν εἶναι ἡ ἀνθρώπινη αὐθυπέρβασις, ... χωρὶς οὐρανίαν ὑπερβατικότητα», πρὸς τὸ Μέλλον, «τὸ μὴ-εἰσέτι-ὑπάρξαν καὶ μὴ-γενόμενον», «τὸ μὴ-εἰσέτι-δν, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς τὸ μὴ-εἰσέτι-δν τοῦ Θεοῦ» (*Das Prinzip der Hoffnung* (1959), 1522.1413.1415' ἐφξ. ὡς: Η.), μὲ βασικὸν κίνητρον καὶ ἐφόδιον τὴν Ἐλπίδα πρὸς ἓν καλύτερον Ἀτομικὸν καὶ Κοινωνικὸν Αὖριον (Μαρξισμός). Ἡ Ἐλπίς γεννᾷ τὴν Θρησκείαν, ὡς οὐτοπικὴν προσδοκίαν καὶ ἐσχατολογικὴν ἐξοδὸν ἐκ τῆς δουλείας καὶ τῆς τυραννίας πρὸς τὸ Βασιλεῖον τῆς Ἐλευθερίας (Η: 1428 ἐξ.· 1456 ἐξ.· 1489 ἐξ.· 1504 ἐξ., κ.ά.). «Ὅπου ὑπάρχει Ἐλπίς, ὑπάρχει καὶ Θρησκεία, οὐχὶ ὅμως καί... τὸ ἀντίστροφον, δηλ. ὅπου ὑπάρχει Θρησκεία, ὑπάρχει καὶ Ἐλπίς» (Α:23).

Ὁ Bloch δὲν θέλει νὰ καταργῆσιν τὴν Θρησκείαν, ὅπως οἱ Feuerbach καὶ Marx, ἀλλ' ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκαθάρσῃ ἐκ τῶν μυθικῶν περιεχομένων καὶ νὰ διασώσῃ ταύτην ὡς πρὸς τὰ γνήσια αἰτήματά της, —ὡς τοιαῦτα δὲ κατανοεῖ τὰ ἀνθρώπινα —θηρησκευτικά— περιεχόμενα. Ὡς μυθικὰ περιεχόμενα ἐκλαμβάνονται ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀντικειμενικῆς καὶ ὑπερβατικῆς ὄντοτητος, καθὼς καὶ ἡ πίστις εἰς Αὐτόν. Τοιαύτην «ὑπερβατικότητα», δηλ. «ἐπέκεινα» τοῦ κόσμου Θεόν, δὲν ἀποδέχεται καὶ ἀπορρίπτει ὁ Bloch. «Ὁ γνήσιος Ὑλισμός, ὁ διαλεκτικὸς, καταργεῖ τὸ ὑπερβατικὸν καὶ πραγματικὸν κάθε Θεοῦ-Ὑποστάσεως, καί... παραμένει ὡς μεσσιανικὸς πρὸς τὰ ἐμπρὸς-χώρος, χωρὶς Θεϊσμόν... Ἡ οὐτοπία τῆς Βασιλείας ἐξαφανίζει τὸ φάντασμα ἐνὸς Δημιουργοῦ-Θεοῦ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐνὸς Οὐρανοῦ-Θεοῦ... Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, ναὶ ὁ Θεός, ὡς ἰδίᾳ ὄντοτης, εἶναι δεισιδαιμονία· πίστις εἶναι μόνον ἡ εἰς τὴν μεσσιανικὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, —χωρὶς Θεόν... Ἡ ὑπόστασις τοῦ Θεοῦ στὶς Θρησκείας, ... ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐνὸς Δημιουργοῦ ἢ καὶ Κυβερνήτου τοῦ Κόσμου, εἶναι μὴ-ἐπιστημονικὴ, ναὶ ἀντι-ἐπιστημονικὴ» (Η: 1413). Ἡ Ἀθεΐα, λοιπὸν, δὲν ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν, ἀλλὰ τὴν «Θεὸν-Μυθολογίαν», εἰς τὴν ὁποίαν «παρουσιάζεται ὁ Θεὸς ὡς ὑποστατικοποιημένον ἰδεῶδες τοῦ εἰς τὴν πραγματικότητά του μὴ εἰσέτι γενομένου Ἀνθρώπινου» (Η: 1523). Ὡς ἐκ τούτου δὲ ἰσχύει «οὐχὶ "ἀπομύθευσις", ... ἀλλ' ἐκθρόνισις» τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς Βίβλου, ἥτις «Μέλλον χωρὶς Ὑπερβατικότητα» (Α: 111), καὶ πορεία πρὸς αὐτὸ ὡς «ὑπέρβασις χωρὶς ὑπερβατικότητα» (Α: 22.23).

ὡς πρόσωπον: Σὺ εἶσαι, λοιπὸν ὑπάρχω ἐγώ, —ἔτσι θὰ ἠδύνατό τις νὰ συνοψίσει τὴν θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μ.» (503-504).

Ποῖον τὸ περιεχόμενον τῆς ἀθέου ταύτης ὑπερβατικότητος, τῆς Θρησκείας χωρὶς Θεόν; — «Τὸ Ἐπαναστατικόν, τὸ Προφητικόν καὶ τὸ Μεσσιανικόν» ρεῦμα αὐτῆς, ἐκδηλούμενον ὡς ἀνταρσία κατὰ «τοῦ Παλαιοῦ, τοῦ τυραννικοῦ Πατρὸς-Ἐγώ,... κατὰ τοῦ Φαραῶ» (Α: 123), καὶ «ὡς Ἐξοδος ἐξ αὐτοῦ τοῦ Γιαχβέ,... καὶ πορεία πρὸς τὴν Γῆν τῆς Ἐπαγγελίας» (Η: 1456) διὰ τῶν ἰδίων — ἀνθρωπίνων — δυνάμεων εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνταρσίας κατὰ τῶν κυριάρχων τῶν Προμηθέως (Η: 1428 ἐξ.) καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Bloch κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ, «ὅστις δρᾷ κατὰ τῆς δυνάμεως τῶν Κυρίων» καὶ ἀποθνήσκει «ὡς Ἀνάρτης καὶ Μάρτυς», — «Ὁ Σταυρὸς εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Κόσμου στὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην» (Η: 1489.1490)—, καὶ τοῦ «Παπαδαριοῦ» (Pffaffen), ποῦ «μετέτρεψαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς Ὅπιον τοῦ Λαοῦ, καὶ μετέθεσαν τὸ ἄπειρον τῆς ἀξίας τοῦ Ἀνθρώπου, ὅπως διδάσκει ἡ Βίβλος, στὸ Ἐπέκεινα, ἐντελῶς στὸ Ἀπόκοσμον, ἐκεῖ δηλ. ποῦ οὗτος δὲν δαγκῶνει καὶ δὲν ἐνοχλεῖ τὴν ἐδῶ ἀπαξίαν» (Η: 1511).

Ὁ Bloch παραμένει δέσμιος τῆς περὶ *προόδου* τοῦ ἱστορικο-κοινωνικοῦ γίνεσθαι ἰδεολογίας τοῦ 19ου αἰ., καὶ εἰδικώτερον τῆς Μαρξιστικῆς, πρὸς τὸ *ἀνώτερον* καὶ *τελειώτερον*, πρὸς τὸ Βασιλεῖον τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης, θεωρῶν γνήσιον καὶ νόθον ὡς κινούμενα παραλλήλως καὶ εἰς εὐθείαν γραμμὴν, ἐνῶ λαμβάνει χώραν μᾶλλον *διαλεκτικὴ ἐναλλαγὴ καὶ ὑποκατάστασις τοῦ μὲν ὑπὸ τοῦ δέ*, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀνακνηλῆσεως, ἦτοι: τὸ «κάτω», τὸ μεσσιανικόν, μόλις ἐπαβληθεῖ καὶ κυριαρχήσῃ, γίνεται «ἄνω», ἐξουσιαστικόν καὶ τυραννικόν, διὰ νὰ καταστῇ καὶ τοῦτο, — ἐν συνεχείᾳ — «κάτω» δι' ἀνατροπῆς του ὑπὸ τοῦ «κάτω», τὸ ὁποῖον ρέπει πρὸς τὸ «ἄνω» κ.ο.κ., ἦ, εἰς τὴν γλώσσαν τοῦ Ἡρακλείτου: «Ὀδὸς Ἄνω - Κάτω μία καὶ ἡ αὐτή, — Γναφείῳ ὁδὸς εὐθεία καὶ σκολιὰ μία ἐστὶ καὶ αὐτή, — Ξυνὸν ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ Κύκλου περιφέρειας, — Ξυνὸν ἐστὶ πᾶσι τὸ φρονεῖν» (60.59.103.113). Τὴν *διαλεκτικὴν* ταύτην τοῦ Ἄνω - Κάτω κατέστησα περιεχόμενον τοῦ προσφάτως δημοσιευθέντος ἔργου μου: *Φιλοσοφία τοῦ Ἄνω - Κάτω. Ἡ Δύναμις καὶ οἱ μεταμορφώσεις τῆς* (1997). Ἡ ἔλευσις τῆς Βασιλείας «καὶ ἐπὶ τῆς Γῆς» εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ Ἀνθρώπου, καίτοι οὐχὶ ἄνευ τῆς συνεργίας αὐτοῦ. «Γρηγορεῖτε οὖν ὅτι οὐκ οἴδατε ποῖα ὥρα ὁ Κύριος ὑμῶν ἔρχεται» (Μτθ. 24,42).

Εἷς ἄλλος διάσημος, — σοσιαλιστικῆς γραμμῆς — φιλόσοφος, ὁ Max Horkheimer (1895-1973), ὁ συνιδρυτῆς μετὰ τοῦ Th. W. Adorno τῆς «κριτικῆς θεωρίας», γνωστῆς ἀργότερον ὡς «Frankfurter Schule», ἦτις ἀπεσκοπεῖ «οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαύξεισιν τῆς γνώσεως καθ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χειραφέτησιν τοῦ Ἀνθρώπου ἐκ τῶν συνθηκῶν, ποῦ τὸν σκλαβώνουν» (*Die Sehnsucht nach dem ganz Anderen. Ein Interview mit Kommentar von H. Gumbior* (1971), 25' ἐφξ. παρατίθενται αἱ σ. ἐκ τοῦ ἔργου τούτου, μὲ τὴν ἔνδειξιν Σ.), βλέπει *πραγματικὸν ἀντίκρουσμα* εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερβατικότητα, τὴν ὑπαρξιν δηλ. *ὄντως* Θεοῦ, εἰς μίαν — βεβαίως — κάθετον κριτικὴν τῆς Θρησκείας.

Ὁ Horkheimer εἶναι «εἷς φιλόσοφος, ποῦ ἀπαιτεῖ Δικαιοσύνην σ' ἓνα κόσμον, ποῦ θριαμβεύει ἡ ἀδικία» (Σ:5). Εἰς τὸν Ἀνθρώπον ὑπάρχει «ὁ πόθος πρὸς τελείαν δικαιοσύνην, ἦτις—οὐδέποτε—στὴν—ἱστορίαν—μπορεῖ—νὰ—πραγματωθεῖ—τελείως. Διότι καὶ ἂν ἀκόμη ἀντικαταστήσῃ τὴν παρούσαν ἀταξίαν μία καλυτέρα κοινωνία καὶ ἀναπτυχθεῖ, δὲν ἀποκαθίσταται ἡ παρελθοῦσα ἐλεινότης καὶ δὲν αἰρεται τὸ συντελεσθὲν στὴν Φύσιν κακόν. Ἀποτελεῖ, λοιπόν, ἀνταπάτην νὰ ὑποσχομέθα καὶ νὰ ἐλπίζομεν εἰς τὴν πραγματώσιν ἐνὸς *παραδείσου* συνθηκῶν ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς (*Gedanke zur Religion*, ἐν: *Kritische Theorie* (ἐκδ. ὑπὸ Α. Schmidt, I/1968, 374-375), καί: Σ:69). Τὴν ψευδαίσθησιν ταύτην περὶ ἐρχομένου ἐπιγείου «παραδείσου» διὰ μόνον τῶν Ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ προσπαθειῶν καλλιεργοῦν τὰ ἐνδοκοσμικὰ — *θετικιστικὰ* — συστήματα, τὰ ὁποῖα

ἀπολυτοποιούν τὰ Ἀνθρώπινα *σχετικά* κριτήρια, ὅπως «ὁ Positivismus, ὅστις οὐδεμίαν τοὺς Ἀνθρώπους ὑπερβαίνουσαν Ἀρχὴν εὐρίσκει, διακρίνουσαν μεταξύ διακονίας καὶ λαιμαργίας, καλωσύνης καὶ σκληρότητος, κέρδους καὶ αὐτοθυσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Λογικὴ παραμένει βουβή, οὐδὲν προβάδισμα στὴν ἠθικὴν πρόθεσιν ἀναγνωρίζουσα» (S:61). Ὁ Η. ἐκφράζει *ἀπαισιόδοξον* –ἀντιμαρξιστικὴν– προοπτικὴν: «Ὁ Κόσμος ὁδεύει, ἢ μᾶλλον εὐρίσκεται, εἰς μίαν συμφορὰν, ἥτις, μὲ βάσιν τὴν γνωστὴν μας ἱστορίαν, μόνον μὲ τὴν κατὰπτωσιν τῆς Ἀρχαιοτήτος θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ» (S:71).

Μὲ βάσιν, λοιπόν, ἔνδοκοσμικὰ καὶ ἀνθρώπινα κριτήρια συμβαίνουν δύο κακά: Ὁ Κόσμος ἀπολυτοποιεῖται καὶ ἐξιδανικεῖται ἢ ἐξαθλιώνεται καὶ ἐκφυλίζεται, –ἐδῶ ἐπιδιπλώνει, κατ’ οὐσίαν, ὁ Η. ἀναλόγους σκέψεις τοῦ Ντσοτογιέβσκι, ἢ μ’ ἓνα λόγον: Ὁ κόσμος χάνει τὴν συνειδήσιν τῶν *ὀρίων* του. Δι’ αὐτό: «Ἄνευ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ματαιοπονίαν νὰ διασωθεῖ ἐν ἀπόλυτον Νόημα... Ἄνευ τῆς ἐπικλήσεως ἐνὸς Θεοῦ χάνει ἡ ἀγαθοεργία, ἡ σωτηρία τοῦ ἀδίκως καταδιωκομένου, τὴν δόξαν τῆς... Μαζὶ μὲ τὸν Θεὸν ἀποθνήσκει καὶ ἡ αἰωνία Ἀλήθεια» (*Theismus - Atheismus*, ἐν: *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft* (ἐκδ. ὑπὸ Α. Schmidt, 1985, 227 καί: S:41).

Τὶ κάμνει, λοιπόν, ἡ *Θρησκεία*; –Ἄφ’ ἐνὸς μὲν σχετικοποιεῖ τὰ Ἀνθρώπινα κριτήρια καὶ κρατεῖ τοὺς Ἀνθρώπους εἰς ἐγγρήγορον περὶ τῆς *ἀτελείας καὶ τῆς σχετικότητος* τοῦ παρόντος κόσμου καὶ τῆς κοινωνικο-ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἀφ’ ἐτέρου δὲ ἐξάπτει –ἀδιαλείπτως– τὸν πόθον πρὸς *διαρκῆ αὐθυπέμβασιν* πρὸς τὸ καλῆτερον, πρὸς τὴν τελειότητα. «Στὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν διεσώζετο ἐπὶ μακρὸν ἢ εἰκῶν, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα κριτήρια, ἐκτὸς ἐκείνων, ποὺ προσφέρουν Φύσις καὶ Κοινωνία σὰς ἐπενεργείας των... Στὴν Θρησκείαν εἶναι συσσωρευμένα ἐπιθυμῖαι, πόθοι καὶ διαμαρτυρία ἀπειραριθμῶν γενεῶν» (μν. ἔργ.: *Gedanke zur Religion*, 374’ S:67). «Ἀκόμη καὶ ἂν ἐκπληρωθοῦν ὅλαι αἱ ὕλικαι ἀνάγκαι, παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀνθρώπος ἀποθνήσκει» (S:88). «Ἡ Θρησκεία εἶναι διὰ τὸν Horkheimer ὁ στὸν Ἀνθρώπον οἰκείος πόθος πρὸς πληρότητα δικαιοσύνης, ποὺ στὸν κόσμον αὐτὸν δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει. Δι’ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ εἶναι αὕτη ὑπερβατικὴ, νὰ ὑπερβαίνει τὸν κόσμον, νὰ ἔχει τὴν πατρίδα τῆς στὸ ἐντελῶς “Ἄλλο”» (S:45).

Εἰς τὸν Ἀνθρώπον ὑπάρχει ἐμφυτον τὸ αἵτημα δι’ *ἀπόλυτον* δικαιοσύνην, ἀλήθειαν, ἠθικὴν κ.λπ., –ἀξία, συνυφασμένα πρὸς ἐν Ὑπερβατικὸν-Ἀπόλυτον, ὡς «ὁ πόθος πρὸς τὸ ἐντελῶς Ἄλλο», «ὁ πόθος πρὸς τὸν Θεόν» (S:46). Πᾶσα δὲ ἀπόπειρα πραγματώσεως «μῆς τελείας δικαιοσύνης ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ ἐνὸς ἔνδοκοσμικοῦ παραδείσου,... χωρὶς ἀναφορικότητα εἰς ἐν Ὑπερβατικόν, καταλήγει εἰς τὰ τρομοκρατικὰ συστήματα» (S:48). Ἄνευ τοῦ Θεοῦ χάνουν αἱ Ἀξίαι κάθε νόημα, διότι *διαστρέφονται τὰ ὄρια καὶ τὰ κριτήρια* ἐπιδιώξεως καὶ πραγματώσεως αὐτῶν. «Μαζὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ἀποθνήσκει καὶ ἡ ἔννοια μῆς ἀπολύτου Ἀληθείας» (S:43). «Ὅλαι αἱ ἀπόπειραι θεμελιώσεως τῆς Ἠθικῆς, ἀντὶ ἐπὶ ἐνὸς Ἐπέκεινα, ἐπὶ τῆς γῆνινης Ἐξυπνάδας... βασιζονται ἐπὶ ἐναρμονιστικῶν ψευδαισθήσεων. Πᾶν, ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν Ἠθικὴν, ἀνάγεται –τελικῶς– στὴν Θεολογίαν» (S:61). «Θεολογία σημαίνει –ἐδῶ– τὴν συνειδήσιν, ὅτι ὁ Κόσμος εἶναι Φαινόμενον, ὅτι εἶναι οὗτος οὐχὶ ἡ ἀπόλυτος Ἀλήθεια, τὸ Ἐσχατον. Θεολογία εἶναι –ἐκφράζομαι συνειδητῶς μὲ προσοχὴν– ἡ Ἐλπίς, ὅτι τὸ Ἄδικον τοῦτο, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Κόσμον, δὲν θὰ παραμείνει, ὅτι τὸ Ἄδικον δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τὸν τελευταῖον λόγον,... ὅτι ὁ Φονιάς δὲν μπορεῖ νὰ θριαμβεύσει ἐπὶ τοῦ ἀθώου θύματός του» (S:61.62).

Πῶς ἐκλαμβάνει τὸν Θεὸν ὁ Horkheimer; –Πρωτίστως *ἀποφατικῶς*, εἰς τὸ πνεῦμα «τῆς ἰουδαϊκῆς Ἀρνητικῆς Θεολογίας καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ Ἀγνωστικισμοῦ» (S:46). «Τὴν ὑπάρξιν τοῦ Θεοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν. Ἡ συνειδήσις τῆς ἐγκαταλείψεώς μας, τοῦ πεπερασμένου μας, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ

Θεού, αλλά μπορεί να προβάλει μόνον την Έλπίδα, ότι υπάρχει εν θετικόν Ἀπόλυτον» (S:56). Ὅμως: «Τί εἶναι ὁ Θεός, δὲν γνωρίζομεν» (S:45). «Δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσομεν τὸ Ἀπόλυτον,... καὶ —συνεπῶς— οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρομεν περὶ τοῦ Θεοῦ» (S:57).

Ἡ γνησία Θρησκευτικότης —λοιπὸν— συνιστᾷ ὑγιᾶς φαινόμενον, καὶ μόνον ἡ ΨευδοΘρησκευτικότης ἀποτελεῖ αἰτίαν καὶ ἐκφρασιν κοινωνικῆς διαφθορᾶς. «Ἡ Θρησκεία εἶχε κάποτε μίαν κοινωνικὴν λειτουργίαν, τὴν ὁποίαν —ὅμως— σήμερον ἀπώλεσεν» (S:65). «Ἡ μοντέρνα φιλελευθεροποίησις τῆς Θρησκείας ὁδηγεῖ —καθὼς μὲν φαίνεται— στὸ τέλος τῆς Θρησκείας» (S:66). «Ἦδη στὸν Καθολικισμόν,... ἀλλὰ καὶ στὸν Προτεσταντισμόν», ἔχομεν ἐκκοσμίκευσιν «τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις καθίσταται σύμμαχος τοῦ Κράτους... Ὅχι μόνον ἐξιδανικεύεται τὸ ἐκείνотε ἐπίγειον Καθεστῶς μετὸν φωτιστέφανον θείας Δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος βυθίζεται στὶς διεφθαρμένες σχέσεις τῆς πραγματικότητος» (μν. ἔργ.: *Gedanke zur Religion*, 374· πρβλ. περαιτέρω κριτικὴν τοῦ Horkheimer κατὰ τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καί: *Traditionelle und kritische Theorie* (1973), 65 ἐξ.· 95 ἐξ.· M. Horkheimer καὶ Th. W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung* (1969), 177 ἐξ. κ.ά.).

Προσεκτικώτερον ἐκφέρει τὰς ἀπόψεις του περὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ ὁ διακεκριμένος φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος καὶ —ἐν πολλοῖς— ἰδεολογικὸς συνοδοιπόρος τοῦ M. Horkheimer Theodor W. Adorno (1903-1969), καίτοι συγγενεὺν πρὸς τοῦτον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Bloch, ὡς πρὸς πτυχᾶς τινὰς τῆς περὶ Ὑπερβατικότητος ἐνοίας του. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Hegel τονίζει οὗτος: «Τὸ Ὅλον εἶναι τὸ Ἀναλήθες» (*Minima Moralia*, ἐν: *Gesam. Schriften* (ἐκδ. ὑπὸ R. Tiedemann) 4(1980),55). Ἐν τῇ ἐνοίᾳ ταύτῃ ἐμμένει οὗτος εἰς τὴν «ἀρνητικὴν διαλεκτικὴν», τ.ἔ. εἰς τὴν μὴ-ταύτισιν καὶ μὴ-σύνθεσιν τοῦ ἀρνητικοῦ καὶ τῶν ἀντιθέσεων τῆς πραγματικότητος. «Σκέπτεσθαι σημαίνει ταυτίζειν» (*Negative Dialektik* (1966), 15). «Τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel εἶχεν ὡς θεμέλιον... τὴν ταύτισιν τῆς ταυτίσεως καὶ τῆς μὴ-ταυτίσεως» (17). Ἐν ἀντιθέτως εἶναι ἡ δική του «διαλεκτικὴ ἢ συνεπῆς συνείδησις τῆς μὴ-ταυτίσεως» (15), ἣτις ἀφήνει συμβαινόντα καὶ φαινόμενα εἰς τὴν θέσιν των, χωρὶς νὰ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐναρμονίσει καὶ νὰ ἀναγάγει ταῦτα εἰς «σύστημα», —ἢ ἀρνητικὴ διαλεκτικὴ εἶναι «ἀντισύστημα». «Ἡ ἀρνητικὴ διαλεκτικὴ αὕτη δὲν καταλήγει —ὅμως— εἰς αὐτοσκοπὸν, ἀλλὰ ἐπιστρέφει —εἰς μίαν τελικὴν κίνησιν— ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τῆς» (*Ges. Schr.* 6,397). Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς θεωρήσεως ταύτης ἐκφράζει ὁ A. καχυποψίαν ἐναντίον κάθε Θετικισμοῦ, ὅστις παραμένει εἰς τὸ Θετικόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ κάθε Μηδενισμοῦ, ὅστις βυθίζεται εἰς τὸ Ἀρνητικόν, καθὼς καὶ ἐναντίον κάθε μορφῆς Θεϊσμοῦ, ὅστις ἐξωραίζει τὸ ἐδῶ-τῶρα κοινωνικο-ἱστορικὸν μετὸν φωτιστέφανον τοῦ ἰδεατοῦ καὶ μεταφυσικοῦ (πρβλ. καί: Th. Adorno, *Eingriffe. Neun kritische Modelle*, ἐν: H. Albrecht, *Deutsche Philosophie heute* (1969), 191 ἐξ.).

Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεταί σύγχυσις μεταξὺ Ἐπιθυμίας καὶ Ἀληθείας: «Ὁ Nietzsche ἐξέφρασε στὸν Ἀντίχριστον τὸ πλεόν ἰσχυρὸν ἐπιχειρημα κατὰ οὐχὶ ἀπλῶς τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Μεταφυσικῆς, ὅτι δηλ. γίνεται σύγχυσις μεταξὺ Ἐλπίδος καὶ Ἀληθείας, ὅτι τὸ ἀδύνατον χωρὶς ἐν Ἀπόλυτον νὰ σκεπτόμεθα, νὰ ζῶμεν εὐδαιμόνως ἢ ἐν γένει μόνον νὰ ζῶμεν, δὲν νομοποιεῖ καὶ τὴν σκέψιν ἐκείνην». Ὑπάρχει «σφάλμα εἰς τὸν συλλογισμόν μεταβάσεως ἐκ τῆς Ἐλπίδος στὴν Ἀλήθειαν» ἢ εἰς ἐκείνον, ποῦ «ἀποδίδει εἰς τὴν Ἐπιθυμίαν πραγματικότητα» (μν. ἔργ.: *Minima Moralia*, 107,108). Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχύουν ἢ ἐπιθυμία, ἢ ἀνάγκη ἢ καὶ ἡ κατοχὴ ὡς ἐγγυητῆς τῆς Ἀληθείας. «Κοινωνικὴ ἐπιτυχία καὶ δύναμις καθίσταται —συχνὰ— τὸ κριτήριον μεταφυσικῆς Ἀληθείας» (*Negative Dialektik*, *Ges. Schr.* 6(1973), 393). «Ἐκ τοῦ

δεδομένου της Εὐδαιμονίας — ὅμως — κατ' οὐδένα τρόπον προκύπτει τὸ συμπέρασμα περὶ ἐνὸς θείου κοσμικοῦ σχεδίου, — μὲ τέτοιες θέσεις τροφοδοτοῦνται, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία, μόνον οἱ business τοῦ κόσμου, σὺς ὁποῖες — βεβαίως — ὁ ἐμμένων στὴν κατ' αὐτῶν κριτικὴν δὲν μπορεῖ νὰ συμμετάσχει. (H. Albrecht, μν. ἐργ.: 132).

Ὅμως κάθε Εὐδαιμονία εἶναι μία γεῦσις, ποὺ μπορεῖ νὰ ἰσχύει ὡς πρό-γευσις τοῦ Ὁλοῦ. Ὁ Adorno δὲν παραμένει — ἀπολύτως πιστὸς — εἰς τὸν χρόνον τοῦ Ἀρνητικοῦ ἢ — ἀπλῶς — τοῦ Ἐνδοκοσμικοῦ, ἀλλ' ἐκφράζει μίαν Ἑλπίδα *Λυτρώσεως*. «Τελικῶς εἶναι ἡ Ἑλπίς, ὅπως ἀναδύεται αὕτη ἐκ τῆς πραγματικότητος, μὲ τὸ νὰ ἀναρρεῖ ταύτην, ἢ μόνη μορφή, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκφαίνεται ἡ Ἀλήθεια. Ἄνευ Ἑλπίδος θὰ ἦτο ἡ ἰδέα τῆς Ἀληθείας — σχεδὸν — ἀδιανόητος» (*Minima Moralia*, 108). Καὶ ἀλλαχού: «Ἡ Φιλοσοφία, ὡς ὑπεύθυνον εἰσέτι ἔργον ἐν ὄψει τῆς Ἀπελπισίας, θὰ ἦτο ἡ ἀπόπειρα θεωρησεως τῶν πάντων, ὅπως ἐκφαίνονται ταῦτα ἐξ ἐπόψεως τῆς Λυτρώσεως. Ἡ Γνώσις οὐδὲν ἄλλο φῶς ἔχει ἢ ἐκεῖνο, ποὺ φωτίζει τὸν Κόσμον, ἐκ τῆς Λυτρώσεως. Πάντα τὰ λοιπὰ ἐξαντλοῦνται στὴν μεταδόμησιν καὶ παραμένουν ἐν τμήμα τεχνικῆς». Ἡ ἀλλοτριώσις τοῦ Ἐδῶ διαφωτίζεται «ὡς ἀνάγκη καὶ διαφθορὰ ὑπὸ τὸ Μεσσιανικὸν φῶς», ὅπως καὶ «ἡ κατάληψις τοῦ τελείου Ἀρνητικοῦ συντρέχει στὸ Ἀντίθετον αὐτοῦ... Ἀκόμη καὶ τὸ Ἀδύνατον θὰ πρέπει νὰ κατανοεῖ τις χάριν τοῦ Δυνατοῦ» (Neg. Dial., 480). Ἡ μέχρι τοῦδε κοινωνικὴ δομὴ δὲν ὠδήγησεν εἰς τὴν πλήρη «ἐνταξιν» (Integration), ἢ ἄλλως πως: «τὸ νὰ ζεῖ τις στὴν Κόλασιν καὶ — συγχρόνως — νὰ θεωρεῖ τὴν Κόλασιν ὡς τὸν Οὐρανόν, τοῦτο δὲν ἐπιτυγχάνει καὶ δὲν λειτουργεῖ. Καὶ σ' αὐτὸ ἐγκτεται κατὰ τὸ ἀπεριγράπτως Ἑλπιδοφόρον». (*Vorlesung zur Einleitung in die Soziologie* (1973), 62).

Αἱ ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Α. ἐνθυμίζον ἀναλόγους τοῦ Bloch, — ὅμως προχωρεῖ οὗτος — κατὰ τὰ φαινόμενα — περαιτέρω, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Horkheimer, πρὸς τὴν ἀποδοχὴν δηλ. *γνησίας* Ὑπερβατικότητος. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν — ἐν τῇ ἀπιστίᾳ — παραμένει ὡς τὸ ἔσχατον αἴτημα καὶ ὁ σκοπὸς καὶ δὲν μᾶς ἐξαιτατοῦν τὰ φαινόμενα. «Ὅστις πιστεύει στὸν Θεόν, μπορεῖ — λοιπὸν — νὰ μὴ πιστεύει σ' Αὐτόν. Ἡ δυνατότης, ποὺ ἐμπεριέχει τὸ θεῖον ὄνομα, παραμένει καὶ δι' ἐκεῖνον, ποὺ δὲν πιστεύει... Ἡ χριστιανικὴ Δογματικὴ, ἥτις συνεκρίπτετο τὴν ἔγερσιν τῆς Ψυχῆς μὲ τὴν Ἀνάστασιν τῆς Σαρκός, ἦτο — μεταφυσικῶς — συνεπτετέρα, ἢ ἄλλως πως: πλέον διαφωτισμένη ἢ ἡ θεωρητικὴ Μεταφυσικὴ» (*Negative Dialektik*, 6(1973), 393.394). Καὶ ἐδῶ — ὅμως — ἐπιβάλλεται «αὐστηροτάτη Ἀσκησις ἐναντι πάσης ἀποκεκαλυμμένης πίστεως, αὐστηροτάτη πίστις στὴν ἀπαγόρευσιν πάσης Εἰκόνας, ἐπέκεινα ἐκεῖνου, ποὺ ἔθεωρεῖτο πάντοτε εἰς τόπον καὶ θεῖον» (*Vernunft und Offenbarung*, 10.2 (1977), 616). Ἐδῶ ἐπιστρέφει ὁ Α. εἰς τὴν — ἰουδαϊκὴν — Ἀρνητικὴν Θεολογίαν καὶ εἰς τὸν φιλοσοφικὸν Ἀγνωστικισμόν. — Ὁ Α. ἀναφέρει: «Οὐδὲν φῶς ὑπάρχει στοὺς Ἀνθρώπους καὶ στὰ πράγματα, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνταῦγια τῆς Ὑπερβατικότητος» (*Negative Dialektik*, 394). Αὕτη καὶ παρόμοια ἐκφράσεις ἐξελήφθησαν ὡς ἐνδειξεις ἐνὸς *Πλατωνισμοῦ* τοῦ Α., ὅστις κατανοεῖ τὸ Ἐδῶ καὶ τὰς Ἀξίας του ὡς τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ Αἰωνίου. (H. Schnädelbach, *Dialektik als Vernunftkritik*, ἐν: Adorno-Konferenz (1983), 66 ἐξ.). Τὸ Ἀρνητικὸν παραμένει αὐθεντικόν, ὡς ὁ «τόπος» — ὅμως — ὑπερβάσεως πρὸς τὸ Θετικόν καὶ τὸ Ἀπόλυτον.

Ἰσχυρὰν ὄθησιν εἰς τὸν ἐν γένει φιλοσοφικόν του στοχασμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνον περὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ ἐδέχθη ὁ Adorno ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου Walter Benjamin (1892-1940), ὅστις ἠτύοκτόνησε προκειμένου νάποφύγει τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἐπέλεσίν του ὑπὸ τῶν Χιτλερικῶν Ἀρχῶν. Εἰς τὴν Φιλοσοφίαν του υἰοθετεῖ «ὁ Β. τὴν περὶ γνώσεως ἐκείνην ἐνοῦσαν, ἥτις σχετίζεται πρὸς τὴν σφαῖραν τοῦ "Ἀπολύτου", καὶ ἥτις ἐγκαταλείπει τὴν διαφορὰν μεταξύ τοῦ γινώσκοντος Ὑποκειμένου καὶ τοῦ

ἀντικειμένου αὐτοῦ», καὶ ἐπιζητεῖ νὰ συνδυάσει καὶ νὰ ἑναρμονίσει μυθικὰ καὶ λογικὰ «μὲ μοτίβα ἐκ τῆς μουσικῆς-καμπαλιστικῆς παραδόσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἔνθα ἡ ἰδέα τῆς μεσσιανικῆς λυτρώσεως τῆς πεσοῦσης Φύσεως... παριστᾷ τὴν ἐρμηνευτικὴν ὄψιν τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Β.» (Th. Horst, *Benjamin, Walter*, ἐν: Metzler Philosophen Lexikon (1989), 93). «Τὸ πρῶτον ὁ ἴδιος ὁ Μεσσίας θὰ τελειώσει σύνολον τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι, καὶ δὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς συναρτήσεως τούτου πρὸς τὸ Μεσσιανικόν, τὸ ὁποῖον λυτρώνει, τελειώνει καὶ δημιουργεῖ. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν μπορεῖ τὸ Ἰστορικὸν νὰ συναρθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ Μεσσιανικόν... Δι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ ἡ τάξις τοῦ Κοσμικοῦ νὰ ἐποικοδομηθεῖ ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτὸ οὐδὲν πολιτικόν, ἀλλὰ μόνον θρησκευτικὸν νόημα ἔχει ἡ Θεοκρατία» (W. Benjamin, *Theologisch-politisches Fragment*, ἐν: Ges.Schr. 2/1(1977), 203 ἑξ.). Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Β. εἶναι καθαρῶς θεολογικὴ καὶ ἀντι-μαρξιστικὴ: ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῶν Ἀνθρώπων διὰ τῶν «ἔργων» αὐτῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Β. θεωρεῖ, ὅτι «οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἐρευνήσει καὶ νὰ σκεφθεῖ ἄλλως πως, εἰ μὴ καθ' ἑνα... θεολογικὸν τρόπον» (*Briefe* (1966), 523 ἑξ.).

Ὁ Β. ἐκπροσωπεῖ μίαν ἰδιότυπον περὶ γνώσεως ἐννοίαν, ἣτις ἰσχύει ὡς *ὑπέρβασις τῆς διασπάσεως* μεταξὺ Ἵποκειμένου καὶ Ἀντικειμένου εἰς μίαν ἐνότητα τῶν πάντων, ἐγγυωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ Ἀλήθεια δὲν ἀνευρίσκεται, ἀλλ' ἐκλάμπει ἀφ' ἑαυτῆς. Ἡ διάσπασις τῶν ὀργανικῶν συναφειῶν τῆς Ζωῆς εἶναι τὸ Δαμιονικόν. «Ὅτι σαγηνεύει, εἶναι τὸ φάντασμα τῆς Ἐλευθερίας, –στὴν θεμελίωσιν τοῦ Ἀπληρορευμένου. Τὸ φάντασμα τῆς Ἀυτοτελείας, –στὴν ἀποκοπὴν ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν Εὐσεβῶν. Τὸ φάντασμα τοῦ Ἀπείρου, –στὴν κενὴν ἄβυσσον τοῦ Κακοῦ» (Ges.Schr. 1/1(1974), 404). «Χαρακτηριστικὸν τῶν σκέψεων τοῦ Benjamin εἶναι, ὅτι χρησιμοποιεῖ οὗτος εὐρέως θεολογικοὺς στοχασμούς... Φιλοσοφία εἶναι –δι' αὐτὸν– ἡ γλωσσικὴ ἀπεικόνισις τῶν ὄντων εἰς τὰς συναφείας των, εἰς τὴν ἐνότητά των ἔτσι, ὥστε νὰ φανερωθοῖν δι' αὐτῶν αἱ “Ἰδέαι” των... Ἐκεῖ, ὅπου φανερόνται αἱ Ἰδέαι, διατυπύμεναι εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἐννοίας, γίνονται τὰ ὄντα διαφανῆ ὡς πρὸς τὸ κτιστὸν των διὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ κοσμικὴ τάξις, ἡ τάξις τῆς συνειδήσεως, διασπάται ἔτσι, ὥστε διαφαίνεται ἡ ἀληθινὴ θεία τάξις» (G. Figal, *Walter Benjamin*, ἐν: Philosophie im 20. Jahrhundert I(1992), 340). «Ἡ εἰς τὴν ἄβυσσον τῶν σημασιῶν κρημνιζομένη Ἵποκειμενικότης “γίνεται τυπικὸς ἐγγυητὴς τοῦ θαύματος, διότι ἀναγγέλλει αὐτὴν ταύτην τὴν θεῖαν δρᾶσιν”. Εἰς ὅλας τὰς φάσεις του συνεσκέπτετο ὁ Benjamin τὸ βύθισμα τοῦ Ἵποκειμένου καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἀνθρώπου» (Th. W. Adorno, *Charakteristik Walter Benjamins*, ἐν: Walter Benjamin, *Sprache und Geschichte* (Reclam: 8775/1992, 157).

Ἡ Ἐλπίς, ὡς πορεία πρὸς ὑπέρβασιν τῆς Ἀπελπισίας, εἰς τὴν ὁποίαν –Ἀπελπισίαν– παραμένει τὸ βλέμμα διαρκῶς βυθισμένον καὶ πιστόν, συνδέει τὸν Β. πρὸς ὁμοειδέατας –μαρξιστικῆς ὕφης– φιλοσόφους, τύπου Bloch, Adorno, Brecht κ.λπ. «Ἡ Φιλοσοφία συμπικνοῦται στὴν ἐμπειρίαν συμμετοχῆς στὴν Ἐλπίδα, ἣτις προβάλλει –ὅμως– ὡς θραυσμένη... Τὸ τίμημα τῆς Ἐλπίδος εἶναι ἡ Ζωή: “Μεσσιανικὴ εἶναι ἡ Φύσις ἐκ τῆς αἰωνίας καὶ ὀλικῆς Μοίρας τῆς”... Δι' αὐτὸ εἶναι τὸ κέντρον τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Benjamin ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας τοῦ Νεκροῦ... “Μόνον χάριν τῶν Ἀπογοητευμένων μᾶς ἐδόθη ἡ Ἐλπίς”, καταλήγει στὴν πραγματείαν του περὶ “Wahnerwandtschaften”. Στὸ παράδοξον τῆς Δυνατότητος στὸ Ἀδύνατον συνητήθησαν σ' αὐτὸν –διὰ τελευταίαν φορὰν– Μυστικισμὸς καὶ Διαφώτισις» (Adorno, ἐν. ἀνωτ.: 171 πρὸβλ. καί: J. Habermas, *Bewusstmachende oder rettende Kritik. Die Aktualität Walter Benjamins*, ἐν: Politik, Kunst, Religion (Reclam: 9902(2)/1989, ὅπως θεωρεῖ, ὅτι ἀπέτυχε ὁ Β. «νὰ συνενώσει Διαφώτισιν καὶ Μυστικισμόν, διότι ὁ Θεολόγος ἐν

αὐτῷ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ θέσει τὴν μεσσιανικὴν θεωρίαν τῆς ἐμπειρίας στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἱστορικοῦ 'Υλισμοῦ» (76).

Οἱ Στοχασταὶ οὗτοι τῆς Ἀνθρωπίνης ὑπερβατικότητος, ἥτις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ Θεοῦ, παραδέχονται — βασικῶς —, ὅτι ἡ Ἀνθρωπίνη φύσις ἀναζητεῖ εἰς τὰ βάθη τῆς καὶ ἐκ βαθέων τὸν Θεόν, — εἰς τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις του —, ὡς τὸ βαθύτατον αἴτημα πληρώσεως καὶ τελειώσεως διὰ τοῦ Ἀπολύτου: δικαιοσύνης, ἀγάπης, εὐδαιμονίας, ἀληθείας, νοήματος, ζωῆς κ.λπ., καὶ δύο τινὰ ἰσχύουν: ἡ ἡ Ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι *ύγιης* καὶ — τότε — *ὑπάρχει ὄντως* Θεός, ἡ εἶναι αὕτη *ἀσθενής* — ψυχασθενής —, καὶ — συνεπῶς — *οὐδέποτε* ὑπάρχει ἐλπίς νὰ *ἐπαληθεύσωμεν* τὸ Ζητούμενον καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν Ἀλήθειαν. Τὸ γεγονός, ὅτι Λαοὶ καὶ Ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀνθρωπότητος ἀνάγονται εἰς τὸν Θεόν, ἀσχέτως τόπου, χρόνου καὶ ἀλληλεπιδράσεων, ὑπεμφαίνει τὸν *ἀντικειμενικὸν* χαρακτήρα τοῦ Θεοῦ. Ὅχι διότι πιστεύουν οἱ Ἄνθρωποι ἐπινοεῖται τὸ Θεῖον, ἀλλὰ διότι ὑπάρχει τὸ Θεῖον, ἐγείρει εἰς ἑαυτὸ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνθρώπους. Οἱ ποικίλοι, προβαλλόμενοι λόγοι ἀποδοχῆς τοῦ Θεοῦ, ὅπως φόβος, ἐλπίς εὐδαιμονίας κ.λπ., λειτουργοῦν ὡς *ἀφορμαὶ καὶ ὄχι ὡς αἷτια* ἀναγωγῆς εἰς τὸ Θεῖον⁴⁷.

Μὲ τὸ περὶ Ὑπερβατικοῦ καί, εἰδικώτερον, περὶ τοῦ Θεοῦ ἐρώτημα νάσχοληθῶμεν εἰς τὸν Martin Heidegger (1889-1976), τὸν ἐπιφανῆ Γερμανὸν φιλόσοφον, ὅστις ἀφωρμήθη ἐκ τῆς Θεολογίας καὶ τῶν

47. Ὁ W. Pannenberg συνοψίζει τὸ «ἀνοικτὸν» τοῦτο τοῦ Ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ὅπως προκύπτει ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς — διαλογικῆς — Ἀνθρωπολογίας, ὡς ἀκολούθως: «Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι οὐχὶ δέσμιος τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλ' ἀνοικτὸς ἔναντι τοῦ κόσμου... Ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ δώσει μίαν *τελικὴν* ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ ὄρισμοῦ τοῦ Ἀνθρώπου... Τί σημαίνει κοσμικὸν ἀνοιγμα (Weltoffenheit); Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι στὸ ἀνοικτὸν παραδεδομένος. Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι ἀνοικτὸς πέρα ἀπὸ κάθε ἐμπειρίαν, πέρα ἀπὸ κάθε δεδομένην κατάστασιν. Οὗτος εἶναι ἀνοικτὸς πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον, δηλ. ἐκ τῆς ἐκάστοτε περὶ τοῦ κόσμου εἰκόνος του... Ἐὰν δὲν μᾶς ἐξῶθει ὁ προορισμὸς μᾶς πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε διαρκῶς καὶ περαιτέρω ἀναζήτησις, χωρὶς συγκεκριμένην ἀφορμὴν... Εἶναι προωρισμένος ὁ Ἀνθρωπος διὰ πολιτισμόν; Ἡ ἀποψις αὕτη φαίνεται νὰ εἶναι εὐρέως διαδεδομένη. Ὅμως καὶ στὰ δικὰ του ἔργα δὲν εὐρίσκει ὁ Ἀνθρωπος διαρκῆ ἡρεμίαν... Ὁ προορισμὸς του ὑπερβαίνει καὶ τὸν πολιτισμόν του... Ὁ Ἀνθρωπος κατατείνει διαρκῶς πρὸς τὸ Ἀνοικτόν,... πρὸς τὸ Ἀπροοδιόριστον,... πρὸς τὸ Ἀνήσυχον, δηλ. ἐπέκεινα πάσης ἐπιτευχθείσης βαθμίδος πραγματώσεως τῆς ζωῆς του... Ὅμως ἡ Ἀνησυχία αὕτη εἶναι ἡ ρίζα πάσης θρησκευτικότητος... Τῶν Θρησκευτῶν προηγείται κάτι ἄλλο, διὸ καὶ ἡ Θρησκεία εἶναι πλέον τι ἢ δημιουργία τῶν Ἀνθρώπων... Ἡ ἀσίγητος δύψα, ἡ ἀτελεῦτης ἀναφορικότης τοῦ Ἀνθρώπου, προϋποθέτει ἐν Ἀπένατι ἐπέκεινα πάσης κοσμικῆς ἐμπειρίας,... εἰς τὸ ὅποιον ἔδωκεν ἡ γλῶσσα τὸ ὄνομα Θεός... Τὸ κοσμικὸν ἀνοιγμα τοῦ Ἀνθρώπου προϋποθέτει μίαν

Ἰησουιτῶν διὰ νὰ καταλήξει, ὡς καθηγητῆς καὶ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Freiburg, εἰς τὴν υἰοθέτησιν καὶ δημοσίαν στήριξιν τῆς ἰδεολογίας τοῦ Χιτλερισμοῦ, —λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀπώλεσεν οὗτος —μεταπολεμικῶς— τὴν θέσιν του—, ἀποτελεῖ δυσχερέστατον ἔργον, ὄχι μόνον διότι διήνυσεν ὁ φιλοσοφικός του στοχασμὸς ποικίλας φάσεις καὶ στάδια, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ δυσνόητον τῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ γλωσσικοῦ του ἰδιώματος, τὸ ὁποῖον ἐκφέρεται —ἐν πολλοῖς— εἰς τὴν μορφήν μύθου καὶ εἰκόνων⁴⁸.

Κεντρικὸν θέμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Η. συνιστᾷ τὸ ἐρώτημα περὶ «τοῦ Εἶναι (Sein) τοῦ ὄντος» (Seiendes), ἢ —εἰς τὸν πλατωνικὸν στοχασμὸν: περὶ τοῦ ὄντως ὄντος ἐν τῇ σχέσει του πρὸς τὸ ὄν. «Τὸ ἐρωτώμενον τοῦ ὑπὸ ἐπεξεργασίαν ἐρωτήματος εἶναι τὸ Εἶναι, πὺ προσδιορίζει τὸ ὄν ὡς ὄν» (S:6). Ἐν τούτοις διαχωρίζει οὗτος τὴν σκέψιν καὶ θέσιν του ἔναντι *συνόλου τῆς πρὸ αὐτοῦ ΜεταΦυσικῆς*, ἣτις ἔθετε τὸ αὐτὸ —περίπου— ἐρώτημα ὑπὸ ποικίλας ἀπαντήσεις. «Ἡ ΜεταΦυσικὴ ἐρωτᾷ: τί τὸ ὄν; (Ἀριστοτέλης): Τί εἶναι τὸ ὄν; Ἀφορμωμένη ἐκ τοῦ ὄντος ἐρωτᾷ αὕτη περὶ τοῦ Εἶναι τοῦ ὄντος. Τί εἶναι στὸ ὄν τὸ Εἶναι»; (D:40). «Τὸ Εἶναι τοῦ ὄντος δὲν “εἶναι” ἐν ὄν», ἀλλ’ ὑπάρχει μεταξὺ ἀμφοτέρων «ὄντολογικὴ διαφορὰ» (S:6 G:5). Συγχρόνως δὲ τὸ Εἶναι προσδιορίζει τὸ ὄν ὡς ὄν, δηλ. ὡς παρόν, καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Ἐν τούτοις ἡ ΜεταΦυσικὴ *προτάσσει* τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ὄντος *καθ’ αὐτὸ* ἔναντι τοῦ περὶ τοῦ Εἶναι καὶ παραμένει εἰς αὐτό. Ἔτσι ὁμως δὲν φθάνει αὕτη εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εἶναι, ἀλλὰ ἀστοχεῖ τοῦ σκοποῦ της. «Ὅταν ἡ σκέψις προβάλλει τὸ

συνάφειαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν... Ἡ μοντέρνα Ἀνθρωπολογία τοῦ κοσμικοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἄνθρωπου ἔχει τὰς πνευματικο-ιστορικὰς ρίζας της στὴν Βιβλικὴν σκέψιν... Ἡ καταγωγή τῆς μοντέρνας Ἀνθρωπολογίας παραπέμπει στὴν χριστιανικὴν Θεολογίαν» (*Was ist der Mensch?* (1981⁶), 5-13).

48. Τὰ ἐδῶ σημειούμενα ἔργα τοῦ Martin Heidegger ἀναφέρονται εἰς τὸ κυρίως κείμενον μὲ τὴν πρὸ τῆς οἰκειᾶς σελίδος ἐνδειξιν, ὡς ἀκολουθῶς:

—D: *Was heisst Denken?* (1961)

—E: *Erläuterungen zu Hölderlings Dichtung* (1951²)

—G: *Vom Wesen des Grundes* (1955⁴)

—H: *Über den Humanismus* (1968)

—HW: *Holzwege* (1963⁴)

—I: *Identität und Differenz* (1957)

—M: *Was ist Metaphysik?* (1955¹)

—N: *Nietzsche* (I, II, 1961)

—S: *Sein und Zeit* (1963)

—T: *Die Technik und die Kehre* (1962)

—U: *Unterwegs zur Sprache* (1959)

Ἦν ὡς τὸ Ἦν, σχετίζεται ἀσφαλῶς καὶ πρὸς τὸ εἶναι. Ἐν τούτοις σκέπτεται — τῷ ὄντι — πάντοτε μόνον τὸ Ἦν καθ' αὐτὸ καὶ οὐδέποτε τὸ εἶναι καθ' αὐτό. Τὸ περὶ «τοῦ εἶναι ἐρώτημα» παραμένει πάντοτε τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ Ἦντος... Τοῦτο σημαίνει: ἡ Ἀλήθεια τοῦ εἶναι, ὡς ἡ ἰδία ἡ φῶτις, παραμένει στὴν ΜεταΦυσικὴν κρυμμένη» (H:20).

«Ἡ ΜεταΦυσικὴ, δηλ. διὰ τὸν Nietzsche ἡ δυτικὴ φιλοσοφία ὡς Πλατωνισμὸς κατανοουμένη, ἔφθασε στὸ τέλος της» (HW:200). «Ἡ ΜεταΦυσικὴ σκέπτεται — παλαιόθεν — τὸ Ἦν ὡς τὸ ὑποκείμενον, sub-iectum, ἐν ὄψει τοῦ εἶναι του» (HW:218). Τοῦ εἶδους τούτου τῆς ΜεταΦυσικῆς οὔτε καὶ ὁ Nietzsche ἐξαιρεῖται. «Ὁ Nietzsche παραμένει, παρ' ὅλας τὰς μεταστροφὰς καὶ ἀνατροπὰς τῆς ΜεταΦυσικῆς, εἰς τὴν ἀδιάκοπον τροχίαν τῶν παραδόσεων της» (HW:221). Ἀλλὰ καὶ ὁ γνωστὸς ὡς φιλοσοφικὸς Ὑπαρξισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν θέλει νὰ ἀνήκει ὁ Heidegger, ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πρὸ αὐτοῦ ΜεταΦυσικῆς. «Ὁ Sartre διατυπώνει τὴν βασικὴν πρότασιν τοῦ Existentialismus ἔτσι: Ἡ Ὑπαρξις (Existenz) προηγείται τῆς Οὐσίας (Essenz). Οὗτος κατανοεῖ δηλ. existentia καὶ essentia εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ΜεταΦυσικῆς, ἣτις ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος λέγει: ἡ essentia προηγείται τῆς existentia. Ὁ Sartre ἀντιστρέφει τὴν πρότασιν ταύτην. Ὅμως ἡ ἀντιστροφή μᾶς μεταφυσικῆς προτάσεως παραμένει μία μεταφυσικὴ πρότασις. Καὶ ὡς τοιαύτη πρότασις παραμένει αὕτη μὲ τὴν ΜεταΦυσικὴν εἰς τὴν λησμοσύνην τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι» (H:17). «Εἰς κάθε ΜεταΦυσικὴν —λοιπὸν— παραμένει κάτι τὸ οὐσιώδες, δηλ. τὸ ἴδιον αὐτῆς θεμέλιον, μὴ-σκεπτόμενον. Αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ λέγομεν, ὅτι ἀκόμη δὲν σκεπτόμεθα —οὐσιωδῶς—, ἐν ὄσῳ σκεπτόμεθα μόνον μεταφυσικῶς» (D:40). «Ἡ ΜεταΦυσικὴ ὄχι μόνον δὲν θέτει τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὸ φράσσει, καθ' ὅσον παραμένει ἡ ΜεταΦυσικὴ στὴν λησμοσύνην τοῦ εἶναι» (H:31). «Ἡ ΜεταΦυσικὴ αὕτη εἶναι Ὀντο-Θεολογία» (I:50). Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν θέσεων τούτων ἀντιστρέφει ὁ H. τὸ ὄντολογικὸν ἐρώτημα, ὡς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ εἶναι καθ' αὐτὸ καὶ διαφοροποιεῖ τὴν φιλοσοφίαν του ἔναντι τῆς προηγουμένης ὡς «*Θεμελιώδη Ὀντολογία*» (*Fundamentalontologie* S:13). «Ἐναπόκειται —λοιπὸν— νὰ φέρομεν στὸ προσκῆνιον τὸ εἶναι τοῦ Ἦντος, —βεβαίως ὄχι καθ' ὄν τρόπον ἴσχυε στὴν ΜεταΦυσικὴν, ἀλλ' ἔτσι, ὥστε τὸ ἴδιον τὸ εἶναι νὰ ἐρχεται πρὸς τὸ φῶς» (U:122).

Ὑπὸ τὴν θεώρησιν ταύτην στρέφεται ὁ Heidegger πρὸς τὴν Ἀνθρωπίνην Ὑπαρξιν, διότι ἐκεῖ ἐκφαίνεται —κατ' ἐξοχὴν— τὸ εἶναι της καὶ ἐπιζητεῖ νὰ «ἀναλύσει» ταύτην εἰς τὰ «ὑπαρξιακά», δομικά,

στοιχεῖα τῆς, ἐπιχειρῶν μίαν «*ὕπαρξιακὴν ἀναλυτικὴν τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι*» (S:13). Ὁ Η. δὲν ἀρέσκειται νὰ ὀνομάζει τὸν Ἄνθρωπον, ὡς συγκεκριμένον Ἄτομον, Ἄνθρωπον ἢ Ὀν ἢ Ὑποκειμένον κ.λπ., ἀλλὰ προτιμᾷ ὄρους, ὅπως: Dasein (Ἐδῶ-Εἶναι), Existenz (Ἐκστασις) κ.λπ., εἰς τοὺς ὁποίους δίδει ἴδιον περιεχόμενον. «Τὸ Ὀν τοῦτο (Ἄνθρωπος) κατανοοῦμεν — ἐξ ἐπόψεως τῆς ὀρολογίας — ὡς *Ἐδῶ-Εἶναι (Dasein)*... Ὁ ὄρος “Dasein”, μὲ τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζομεν τὸ Ὀν τοῦτο, δηλοῖ ὄχι τὸ Τί (Was) του, ὅπως τραπέζι, σπίτι, δένδρον, ἀλλὰ τὸ Εἶναι... *Ἡ “οὐσία” τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι ἐγκτεται στὴν Ἐκστασίαν (Existenz) του*» (S:11.42). «Ἡ οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου βασιζέται ἐπὶ τῆς ἐκ-στάσεως... Ὁ Ἄνθρωπος ζεῖ, μὲ τὸ νὰ ἐξίσταται» (H:31.18). Τί σημαίνει τοῦτο; — Τὸ *ἐξίστασθαι* εἶναι τὸ *ἴδιον* τῆς Ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, εἶναι ἡ δύναμις αὐθυπερβάσεως, κινήσεως τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι πρὸς τὸ Εἶναι του, καὶ — συνεπῶς — καὶ προσεγγίσεως αὐτοῦ. Ὁ Ἄνθρωπος «ἔχει ὡς Ἐξ-ιστάμενος νὰ φυλάσσει τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εἶναι. Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι ὁ φύλαξ (Hirt) τοῦ Εἶναι» (H:19). Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι «ὁ τόπος τῆς ἀληθείας τοῦ Εἶναι ἐν μέσῳ τοῦ Ὀντος» (H:20). Δι’ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ δια-φαίνεται τὸ Εἶναι καὶ προσδιορίζει αὐτόν. Ἔτσι «διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Ἀνθρώπου ὡς τῆς Ἐκ-στάσεως δὲν εἶναι ὁ Ἄνθρωπος τὸ οὐσιώδες, ἀλλὰ τὸ Εἶναι ὡς ἡ διάστασις τοῦ Ἐκστατικοῦ τῆς Ἐκ-στάσεως» (H:22).

Εἰς τὴν πρώτην φάσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ, ἥτις ἐκφράζεται — κυρίως — διὰ τοῦ ἔργου του: *Sein und Zeit* (1927), ἐπιχειρεῖ ὁ Η. τὴν ἀνάλυσιν τῶν «ὕπαρξιακῶν» στοιχείων τοῦ Ἀνθρωπίνου, τὰ ὁποῖα συμπυκνοῦνται εἰς τὰ ἀκόλουθα: Τὸ Ἐδῶ-Εἶναι κατανοεῖται ὡς «ἐν-τῷ-κόσμῳ-εἶναι», καὶ τοῦτο οὐχὶ τοπικῶς κ.λπ., ἀλλ’ ὡς «κατάστασις» (Befindlichkeit) καί, ἐν τελικῇ ἀναλύσει, ὡς «ἡ κατάπτωσις καὶ ἡ ἀπόρριψις» (Verfallen καὶ Geworfenheit) τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι, ἥτις ἐκδηλοῦται ὡς πρό-νοια, πρό-ληψις, μέριμνα διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ ἐρχόμενον μέλλον (Sorge: S:§12-44). «Τὸ ἐν-τῷ-κόσμῳ-εἶναι εἶναι — οὐσιωδῶς — μέριμνα»· «ἡ Μέριμνα προσδιορίζει τὸ εἶναι τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι» (S:193.121). Μία ἀκόμη «κατηγορία» προάγει τὴν Μέριμναν, δηλ. τὸ ἐν-χρόνῳ-εἶναι, «ἡ Χρονικότης» (Zeitlichkeit) τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι. «Ἡ Χρονικότης συνιστᾷ πρωταρχικὸν ὄρον τῆς δυνατότητος τῆς *Μερίμνης*,... τοῦ μεριμνῶντος Ἐν-τῷ-Κόσμῳ-Εἶναι» (S:372). Εἰς τὸ Ἐδῶ-Εἶναι ἀνήκει καὶ «ὁ Φόβος (Angst) ὡς θεμελιώδης κατάστασις» (S:189). Τὸν Φόβον γεννᾷ «τὸ Ἐν-τῷ-Κόσμῳ-εἶναι, ὡς βασικὴ δομὴ τοῦ Ὀντος», καὶ δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Φοβίαν (Furcht), ἥτις φοβεῖται συγκεκριμένον τι. «Τὸ πρὸ τίνος ὁ Φόβος φοβεῖται... εἶναι τὸ “Οὐδὲν ἐστὶ καὶ Οὐδαμοῦ”... Ἐὰν εἶναι — λοιπὸν — τὸ πόθεν ὁ Φόβος

τὸ Μηδέν,... τοῦτο σημαίνει: τὸ πρὸ τίνος ὁ Φόβος φοβεῖται, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ Ἐν-τῷ-Κόσμῳ-εἶναι» (S:187). «Τὸ φρικτὸν (Unheimlichkeit) φανερώνεται –κατ’ ἐξοχὴν– στὴν βασικὴν κατάστασιν τοῦ Φόβου... τοῦ ἐρριμμένου Ἐδῶ-Εἶναι στὸ Ἐν-τῷ-Κόσμῳ-εἶναι πρὸ τοῦ Μηδενὸς τοῦ Κόσμου,... ὡς τὸ Ἄν-Οἴκειον (Un-zuhause), τὸ γυμνὸν “Ὅτι” στὸ Μηδέν τοῦ Κόσμου» (S:276). Εἰς τὴν μετὰ τὸ *Sein und Zeit* ἐργασίαν του: *Was ist Metaphysik?* (1929) ἀσχολεῖται ὁ Η. διεξοδικώτερον μὲ «τὴν θεμελιώδη ἐμπειρίαν τοῦ Μηδενός», ἥτις ἐμπεριέχει τὸ δυνατὸν τῆς ἐξαφανίσεως καὶ τοῦ μηδενισμοῦ τοῦ ὄντος ἐν τῷ συνόλῳ του. Ἔτσι ἡ ΜεταΦυσικὴ καταλήγει εἰς τὸ ριζικὸν ἐρώτημα περὶ τοῦ ὄντος ἐν ὄψει τοῦ Μηδενός, ἢ μᾶλλον εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἀνοδος καὶ ἐπικράτησις τοῦ Μηδενισμοῦ κατὰ τοὺς Νέους χρόνους.

Εἰς μίαν περαιτέρω φάσιν ἀντιστρέφει ὁ Η. τὸν φιλοσοφικὸν τὸν στοχασμὸν («Kehre») καὶ σκέπτεται οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Ἐδῶ-Εἶναι πρὸς τὸ εἶναι, ἀλλ’ ἐκ τοῦ εἶναι πρὸς τὸ Ἐδῶ-Εἶναι. «Ἡ Φιλοσοφία... σκέπτεται ἐκ τοῦ ὄντος πρὸς τὸ εἶναι», ἔτσι ὁμως «παράμεινε ἡ Ἀλήθεια τοῦ εἶναι, ὡς τοῦ αὐτό-φωτος, στὴν ΜεταΦυσικὴν κεκρυμμένην» (H:20, καί: D:135.149.174). Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην θεώρησιν ἐπιζητεῖ νὰ προσδιορίσει ὁ Heidegger τὰς μορφάς, ποὺ προσέλαβεν εἰς τὸ Παρελθὸν τὸ εἶναι, ὡς τὸ αὐτό-φως, εἰς τὸ Ἐδῶ-Εἶναι, ὡς τὸ ὑπ’ αὐτοῦ φωτιζόμενον, καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι, –βασικῶς– δύο, ἢ τοῦ Θεῖσμου καὶ ἢ τῆς Ἀθεΐας, –ἀμφοτέραι δὲ ἀν-οἴκειοι (heimatlos) καὶ ὑπεμφαίνουσι τὴν λησμοσύνην τοῦ εἶναι (Seinsvergessenheit). Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἐκλαμβάνεται τὸ εἶναι *θηρησκευτικῶς*, ὡς «τὸ Ἅγιον», ὡς «Θεὸς καὶ Θεοί», κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περίοδον, τῶν Νέων χρόνων καὶ τοῦ Rationalismus, κυριαρχεῖ τὸ γεγονός τῆς Ἀθεΐας (H:26 ἐξ. D:145). «Οἱ Νέοι Χρόνοι εἶναι ἢ Ἀποθεοποιήσις. Ἡ ἔκφρασις αὕτη ἐννοεῖ ὄχι ἀπλῶς τὸν παραμερισμὸν τῶν Θεῶν, τὸν ὠμὸν Ἀθεϊσμόν... Ἀποθεοποιήσις εἶναι ἢ κατάστασις τοῦ ἀναποφασίστου περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν» (HW:70). Ἡ περίοδος τῶν Νέων χρόνων, ἢ περίοδος τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, εἶναι ἢ περίοδος «τῆς κοσμικῆς νυκτός,... μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν Ἡρακλέους, Διονύσου καὶ Χριστοῦ... Ἡ κοσμικὴ αὕτη περίοδος προσδιορίζεται διὰ τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς “ἐλλείψεως τοῦ Θεοῦ” (Fehl Gottes)... Ἡ δόξα τῆς Θεότητος ἐσβῆσε στὴν παγκόσμιον ἱστορίαν... Στὴν κοσμικὴν ἐποχὴν τῆς κοσμικῆς νυκτός θὰ πρέπει ἢ Ἄβυσσος τοῦ κόσμου νὰ βιωθῆι καὶ νὰ βασταχθεῖ» (HW:248.249). Ὁ Η. λαμβάνει ἐξ ἴσου ἀποστάσεις τόσον ἐκ τοῦ Θεῖσμου, ὅσον καὶ ἐκ τῆς Ἀθεΐας, –ἢ μᾶλλον: οὐδόλως θέτει τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα.

«Ὅμως τὸ εἶναι (Sein), –τί εἶναι τὸ εἶναι,... τοῦτο δὲν εἶναι

Θεός, δὲν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου» (Weltgrund· H:19). Καὶ —φυσικῶς— εἶναι ἀδύνατον νάσχοληθῶμεν —ἐδῶ— μὲ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ εἶναι εἰς τὸν Heidegger, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὸ κεντρικώτατον καὶ δυσχερέστατον θέμα τῆς Φιλοσοφίας του, ἀλλ' ἀπλῶς θὰ θίξομεν ὠρισμένας ὀψεις αὐτοῦ, ἐν σχέσει —πάντοτε— πρὸς τὸ θέμα, ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει εἰς τὴν παρούσαν ἐργασίαν, ἤτοι πρὸς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Ὁ Η. στρέφεται κατὰ τοῦ παραδοσιακοῦ περὶ Θεοῦ λόγου τῆς ΜεταΦυσικῆς, καθὼς καὶ τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπορρίπτει ὡς ἀνοίκειον πρὸς «κατάληψιν» τοῦ Θείου. εἶναι χαρακτηριστικόν: Ὁ Η. δὲν στρέφεται κατὰ τοῦ Θεοῦ καθ' αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ περὶ Θεοῦ λόγου τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας. Αἱ Θεολογίαι αὗται ἐργάζονται μὲ ὄργανον τὴν *Λογικὴν*, πρὸς τὴν ὁποῖαν —ὅμως— τρέφει ἀπέχθειαν ἢ «ὑπαρξιστικὴ» Φιλοσοφία τοῦ Heidegger. «Ἡ Σκέψις ἀρχίζει —τὸ πρῶτον— τότε, ὅταν μᾶς γίνῃ συνειδητόν, ὅτι ἡ ἀπὸ αἰῶνων θεοποιημένη Λογικὴ εἶναι ὁ σκληρότατος ἀντίδικος τῆς Σκέψεως» (HW:247). Τοῦτο ἰσχύει —πρωτίστως— διὰ τὰς περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις: «εἷς Θεός, ὅστις ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως τῆς ὑπάρξεώς του, εἶναι —τελικῶς— εἷς λίαν ἄθεος Θεὸς καὶ καταλήγει κάθε ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεώς του στὴν βλασφημίαν» (N(I):366). Ἐπίσης ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ ἐκδοχὴ «τοῦ εἶναι, ὡς τῆς προ-αγοῦσης Αἰτίας,... αὕτη εἶναι ἡ Αἰτία ὡς Αἰτία ἑαυτῆς (Causa sui), —ἔτσι ἡχεῖ τὸ κατάλληλον ὄνομα διὰ τὸν Θεὸν στὴν Φιλοσοφίαν. Πρὸς τὸν Θεὸν τοῦτον οὔτε νὰ προσευχηθεῖ, οὔτε νὰ θυσιάσῃ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος. Πρὸ τῆς Causa sui οὔτε ἐκ δέους μπορεῖ νὰ γονατίσῃ ὁ ἄνθρωπος οὔτε νὰ τραγουδήσῃ οὔτε καὶ νὰ χορέψῃ πρὸ τοῦ Θεοῦ τούτου. Συνεπῶς εἶναι ἡ ἄ-θεος σκέψις, ἣτις ἐγκαταλείπει τὸν Θεὸν τῆς Φιλοσοφίας, τὸν Θεὸν ὡς Causa sui, ἐγγύτερον —ἴσως— πρὸς τὸν θεϊκὸν Θεόν. Τοῦτο σημαίνει: εἶναι πλέον ἐλευθέρᾳ δι' αὐτὸν ἀπ' ὅ,τι θέλει νὰ πιστεύῃ ἢ ὄντο-Θεο-Λογικὴ» (I:70-71).

Ὁ Η. δὲν ἀπορρίπτει τὸν Θεὸν καθ' αὐτόν —ἐδῶ—, ἀλλὰ τὸν Θεο-Λογικὸν περὶ Θεοῦ λόγον, ὅστις παριστᾷ τὸν Θεὸν ὡς Causa sui καὶ Αἰτίαν τοῦ κόσμου καὶ τὸ —ὑψιστον— ὄν μεταξὺ τῶν ἄλλων κοσμικῶν ὄντων. εἷς τοιοῦτος Θεός, δηλ. «εἷς ὄν (Seiender), —ἐὰν ὑπάρχει—, παραμένει ὡς ὄν στὸ εἶναι» (T:165· καί: HW:239-240). Τὸ ἀ-θεο-λογεῖν —ἐδῶ— δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἄθεϊαν, ἀλλὰ προβάλλεται ὡς οἰκειότερον τοῦ θεο-λογεῖν, διότι ἀφήνει ἐλευθέρᾳ τὴν σκέψιν νὰ προσεγγίσῃ τὸν καθ' αὐτόν, δηλ. «τὸν θεϊκὸν Θεόν» (den göttlichen Gott). Ὁ Θεὸς ἐρχεται —ἐκ νέου— εἰς τὸ προσκῆνιον τοῦ

φιλοσοφικού στοχασμού του Η., αλλά διὰ τοῦ «*ἀθέως*» θεολογεῖν. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ θεολογεῖν ὡς ἀθεολογεῖν ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν δυτικὴν θεολογίαν τοῦ Ὑπαρξισμοῦ κ.λπ., κυρίως ἀπὸ τοῦ Rudolf Bultmann καὶ ἀκολούθως μέχρι σήμερον»⁴⁹. Ἐνδειξοῦμεν τινὰς περὶ τοῦ «*ὀρθοῦ*» τρόπου θεολογεῖν παρέχει ὁ Heidegger, χρησιμοποιοῦν ἐκφράσεις, ὅπως: «Ἐγγὺς τοῦ εἶναι... πραγματοποιεῖται — ἐὰν ἐν γένει — ἢ ἀπόφασις, ἐὰν καὶ πῶς ὁ Θεὸς καὶ οἱ Θεοὶ ὑπόσχονται, καὶ ἡ Νύκτα παραμένει, ἐὰν καὶ πῶς ἡ ἡμέρα τοῦ Ἁγίου ἀνατέλλει, ἐὰν καὶ πῶς ἐν τῇ ἀνατολῇ τοῦ Ἁγίου μία παρουσία τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν μπορεῖ νὰ ἀρχίσῃ ἐκ νέου. Τὸ Ἅγιον ὅμως, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ οὐσιώδης χώρος τῆς Θεότητος, ἣτις καὶ μόνη ἐγγυᾶται τὴν διάστασιν διὰ τοὺς Θεοὺς καὶ τὸν Θεόν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἐὰν προηγουμένως καὶ μὲ μακρὰν προπαρασκευὴν ἔχει τὸ εἶναι αὐτοφανερωθεῖ καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ του βιωθεῖ. Μόνον ἔτσι ἀρχίζει ἐκ τοῦ εἶναι ἢ ὑπέρβασις τῆς Ἀνοικειότητος (Heimatlosigkeit), ἐν τῇ ὁποίᾳ ὄχι μόνον οἱ Ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἡ οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου περιπλανῶνται» (Η:26). Ἐδῶ ὁ Η. φιλοσοφεῖ, τρόπον τινά, «θεο-κεντρικῶς», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ *ἐκ τοῦ Θεοῦ*, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου, ἀρχεσθαι, ἀκολουθῶν τὸ Πλατωνικὸν «πάντων χρημάτων μέτρον» εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὄχι ὁ Ἄνθρωπος (Πρωταγόρας)⁵⁰, — βεβαίως διακρίνων μεταξὺ εἶναι καὶ Θείου. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ θεολογεῖν ἔχει — κατ' ἐξοχὴν — χριστιανικὸν βάθος. Καὶ κατωτέρω ἐκφράζεται ὁ Η. πλέον συγκεκριμένως: «Ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι κατανοεῖται ἡ οὐσία τοῦ Ἁγίου. Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἁγίου κατανοεῖται ἡ οὐσία τῆς Θεότητος» (Η:36).

Ὁ Η. κατακρίνει τὴν *Χριστιανικὴν* Θεολογίαν, ἣτις δὲν στοχάζεται — σοβαρῶς — ἐπὶ τῶν *δικῶν* τῆς περιεχομένων: «Δὲν θάποφασίσῃ — ἐπὶ τέλους — κάποτε ἡ χριστιανικὴ Θεολογία νάσχοληθῇ σοβαρῶς μὲ τὸν λόγον τοῦ Ἀποστόλου καὶ — συμφώνως πρὸς αὐτὸν — μὲ τὴν Φιλοσοφίαν ὡς μίαν μωρίαν» (Μ:20); Δὲν μεταπίπτει ὅμως οὗτος εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, πρὸς τὸ μέρος τῆς *Ἀθείας*. «Μὲ τὸν ὑπαρξιακὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ Ἀνθρώπου οὐδὲν ἀποφασίζεται καὶ περὶ τῆς “ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ” ἢ τῆς “μὴ-ὑπάρξεώς” του, οὔτε καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ ἀδυνάτου τῶν Θεῶν. Διὸ καὶ εἶναι βεβιασμένον

49. Πρβλ. σχετικῶς καί: Μέγα Λ. Φαράντου, *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα* (1977), 689-932.

50. Πρβλ. Πλάτωνος, *Θεαίητος* 152α, 176αβ' καί: M. Heidegger, *Holzwege* (1963'), 94 ἐξ.

καὶ πεπλανημένον νὰ ἰσχυρίζεται τις, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς οὐσίας τοῦ Ἀνθρώπου ἐκ τῆς σχέσεως τῆς οὐσίας ταύτης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εἶναι συνιστᾷ Ἀθεϊαν... Ἡ παρούσα Φιλοσοφία οὔτε ὑπὲρ οὔτε καὶ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποφασίζει. Αὕτη παραμένει στὴν Ἀδιαφορίαν, καὶ —συνεπῶς— τῆς εἶναι τὸ Θρησκευτικὸν ἐρώτημα ἀδιάφορον. Εἷς τοιοῦτος Indifferentismus ὅμως κατολισθαίνει στὸν Μηδενισμόν» (H:36). Ὅμως ἡ ἀπόστασις τόσον ἐκ τοῦ Atheismus, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ Theismus γίνεται «ὄχι ἐξ ἀδιαφορίας, ἀλλ' ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ὄρια, πού τίθενται στὴν σκέψιν ὡς σκέψιν» (H:37).

Διὰ τὸν H. ἡ περίοδος «τῶν Νέων χρόνων εἶναι ἡ τῆς Ἀποθεοποιήσεως. Ἡ ἔκφρασις αὕτη σημαίνει οὐχὶ ἀπλῶς τὸν παραμερισμὸν τῶν Θεῶν, τὴν ὠμὴν Ἀθεϊαν,... ἀλλὰ καὶ τὴν κατάστασιν τῆς ἀναποφασιστικότητος περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν,... Οἱ Θεοὶ ἐδραπέτευσαν» (HW:70), καὶ μαζὶ «ἔσβησεν ἡ λάμψις τῆς Θεότητος στὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἡ περίοδος τῆς κοσμικῆς νυκτὸς εἶναι μία πενιχρὰ περίοδος» (HW:248), εἶναι ἡ περίοδος «τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ». Ἡ μόνη —λοιπὸν— πρέπουσα στάσις ἔναντι τοῦ «ἀπόντος» Θεοῦ εἶναι ἡ *σιωπή*. «Ὅστις ἐβίωσεν ἐκ τῆς παραδόσεως τὴν Θεολογίαν, τόσον ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅσον καὶ ἐκείνην τῆς Φιλοσοφίας, προτιμᾷ σήμερον στὸν χώρον τῆς σκέψεως νὰ σιωπᾷ περὶ τοῦ Θεοῦ» (I:51). Οὕτω προσεγγίζει ὁ H. τὸν Ἀποφατικὸν τρόπον τῆς Ἀνατολικῆς Θεολογίας ἔναντι τοῦ Καταφατικοῦ-Λογικοκρατικοῦ τῆς Δυτικῆς Θεολογίας. Ὁ H. ἀφήνει ἀνοικτὸν τὸ ἐνδεχόμενον *ἐπανεμφανίσεως* τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν Θεῶν, ἢ καὶ ἐλεύσεως νέων Θεῶν εἰς τὸ μέλλον. Ἡ «κοσμικὴ νύχτα» τῆς «ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ» καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ ἐμπερικλείει καὶ θετικὰ στοιχεῖα ἐλπίδος καὶ προσδοκίας, τὴν ὁποίαν θὰ πρέπει νὰ διασώζομεν «ἀνευ φόβου πρὸ τοῦ φαινομένου τῆς Ἀθεΐας» (E:27 ἐξ.). Ἡ μελλοντικὴ ἔλευσις τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν Θεῶν ἔχει διττὴν φορὰν: ἐκ μέρους αὐτοῦ τούτου τοῦ Εἶναι, «διὰ τῆς εἰσόδου τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φύσεως εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ Εἶναι», καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ἀνθρώπου, «ὅταν θὰ φθάσει οὗτος εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εἶναι», δηλ. εἰς τὸν Ἀνθρωπισμὸν. «Ὁ Ἀνθρωπισμὸς σκέπτεται τὴν Ἀνθρωπότητα τοῦ Ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἐγγύτητος τοῦ Εἶναι» (H:19:29). Τότε δὲ θὰ λάβει χώραν καὶ «ἡ ἀνατολὴ τοῦ Ἀγίου», καὶ δι' αὐτοῦ «εἰς καινὸς Θεὸς ἢ ὁ παλαιὸς καινῶς» (H:26·HW:249).

Ὁ Heidegger ὁμιλεῖ μὲ γρίφους καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἐξιχνιάσει τις τὴν σκέψιν του, —οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ὀρθῶς τὸ πνεῦμα του διὰ τῆς ἀπομονώσεως χωρίων τινῶν ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου του, σχετιζομένων πρὸς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, ὅπως παρατηρεῖται

τούτο όχι μόνον μεταξύ Θεολόγων, αλλά και Φιλοσόφων⁵¹. Ὅσασδήποτε ὁμως ἀποστάσεις καὶ ἂν ἐπιζητεῖ νὰ τηρήσει ὁ Η. ἐναντι τῆς χριστιανικῆς θείας Ἀποκαλύψεως παραμένει βásiμος ἢ ὑποψία, ὅτι τὸ εἶναι (Sein) του, ὅπως περιγράφει τούτο κατὰ περιεχόμενον, καὶ δὴ ὡς τὴν παρουσίαν τῆς ἀπουσίας καὶ τὴν ἀπουσίαν τῆς παρουσίας, ὡς τὸ μυστήριον ἐν τῇ ἀποκαλύψει καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῷ μυστηρίῳ, ὡς γιγνόμενον καὶ μετεχόμενον κ.λπ., συγγενεύει αἰσθητῶς πρὸς τὸν χριστιανικὸν Θεὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅστις δὲν εἶναι ὄν, ἀλλὰ «πλήρωμα», «τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου», διότι «ἐν Αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμεν», καὶ «ἐξ Αὐτοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ εἰς Αὐτὸν τὰ πάντα» (Κολοσ. 2,9· Ἐφεσ. 1,23· Πρξ. 17,28· Ρωμ. 11,36). Ἡ μεταξύ εἶναι καὶ Ἐδῶ-εἶναι «ὄντολογικὴ διαφορὰ», τὴν ὁποίαν εἰσάγει ὁ Η., ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως μεταξύ Θεοῦ καὶ Κτίσματος, εἰδικώτερον δὲ τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς τοῦ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ. Καὶ ταῦτα, παρ' ὅλον ὅτι μεταξύ Φιλοσόφων παραμένει βásiμος ἢ ὑπόνοια τῆς *συσχετίσεως* τοῦ χαϊντεγκερικοῦ εἶναι πρὸς τὸ πανίσχυρον *χιτλερικό* Ἄνω: «Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Heidegger εἶναι ἐπιδεικτικὴ πρὸς σφετερισμὸν τοῦ εἶναι-Συμβαίνοντος ὑπὸ πολιτικῶν Führer, οἵτινες αὐτο-προβάλλονται ὡς "ἀπεσταλμένοι": Ἡ Πρυτανεία τοῦ Heidegger δὲν ἦτο ἀπλῶς πλάνη... "Ὅπου ὑπάρχει κίνδυνος, ἐκεῖ ἀναδύεται καὶ τὸ Σῶζον". Τὸ Σῶζον ὁμως τούτο θὰ ἠδύνατο νὰ γίνεῖ στὴν ἀκολουθίαν του καὶ εἰς Σῶζων»⁵².

Ἀντιμεταφυσικὴ καὶ ἀντιθρησκευτικὴ εἶναι καὶ ἡ ροπὴ τοῦ γνωστοῦ ὡς Neo-Positivismus φιλοσοφικοῦ ρεύματος. «Τὸ κοινὸν τῆς ἐν ἑαυτῇ ἰσχυρῶς διαφοροποιημένης *ἀναλυτικῆς Φιλοσοφίας*... εἶναι, μαζί μὲ τὴν ἐμπειρικὴν κατεύθυνσιν καὶ τὸ ἄνοιγμά της πρὸς τὰς νέας ἐξελιξίεις τῆς Λογικῆς καὶ τῶν Μαθηματικῶν, καὶ ὁ σκεπτικισμὸς της πρὸς κάθε εἶδος προ-ομματικῆς συστηματικῆς Μεταφυσικῆς... Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τῆς ἐμπειρικῆς καὶ ἀναλυτικῆς Φιλοσοφίας τοῦ παρόντος εἶναι ἡ λογικὴ γλωσσικὴ ἀνάλυσις» (V. Spierling, *Die Philosophie des 20. Jahrhunderts* (1991), 359. Πρὸβλ. καί: W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* (1969⁴), 346 ἐξ., 429 ἐξ.). Εἰς τὰ πλαίσια ταῦτα προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ἡ Φιλοσοφία αὕτη, ὅτι αἱ *μετα-φυσικαὶ* προτάσεις εἶναι *φαινομενικαί*, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν περιεχομένων των, καὶ πάσχουν ἀπὸ *ἐλλειψιν* νοήματος.

Ἔτσι μπορεῖ ὁ Ludwig Wittgenstein (1889-1951) νὰ λέγει: «Αἱ πλείοται προτάσεις καὶ ἐρωτήσεις, ποὺ ἔχουν γραφεῖ περὶ φιλοσοφικῶν πραγμάτων, εἶναι οὐχὶ λανθασμένοι, ἀλλ' ἀνόητοι. Εἰς ἐρωτήσεις τοῦ εἶδους αὐτοῦ δὲν δυνάμεθα — ὡς ἐκ τούτου — ν' ἀπαντήσομεν, ἀλλὰ ν' ἀποδειξομεν μόνον τὸ ἀνόητον αὐτῶν. Αἱ πλείοται ἐρωτήσεις καὶ

51. Πρὸβλ. πλείονα σχετικὰ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Heidegger ἐν σχέσει πρὸς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα καί: W. Weischedel, *Der Gott der Philosophen* (1/1971), 482 ἐξ· H. Küng, *Existiert Gott?* (1978), 542 ἐξ· H. Albrecht, *Deutsche Philosophie heute* (1969), 56 ἐξ· H. Beck, *Natürliche Theologie* (1988²), 71 ἐξ.

52. C. Grossner, *Verfall der Philosophie* (1971), 131.132.

προτάσεις των Φιλοσόφων βασίζονται επί του γεγονότος, ότι δὲν κατανοοῦμεν τὴν γλωσσικὴν λογικὴν μας» (*Tractatus Logico-Philosophicus*: 4.003). «Ἡ ὀρθὴ μέθοδος τῆς Φιλοσοφίας θὰ ἦτο: Οὐδὲν νὰ λέγει, ἐκτός ἐκείνου, πὺδ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, ἦτοι προτάσεις τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης, — δηλ. κάτι, πὺδ δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν—, καὶ μετὰ πάντοτε, ἐὰν κάποιος ἄλλος θὰ ἠθελε νὰ πεῖ κάτι τὸ Μεταφυσικόν, νὰ τοῦ ἀποδείξεις, ὅτι οὗτος σὲ ὠρισμένα σύμβολα εἰς τὰς προτάσεις του οὐδεμίαν σημασίαν ἀπέδωκεν... Περὶ ἐκείνου, πὺδ δὲν μπορεῖ τις νὰ ὀμλεῖ, θὰ πρέπει νὰ σιωπᾷ» (6.53·6.54). Ὁ W. δὲν ἀπορρίπτει τὸ «ἐπέκεινα» τοῦ Ἐμπειρικοῦ. «Υπάρχει Ἀνέκφραστον. Τοῦτο φανερῶνεται, εἶναι τὸ Μυστικόν» (6.522). Ἀργότερον «διώρθωσεν» ὁ W. τὸσον τὰς περὶ τῶν προτάσεων τῆς Φυσικῆς ἀπόψεις του, ὅσον καὶ ἐκείνας περὶ Νοήματος, «διότι τὸ νόημα τῶν προτάσεων δὲν προσδιορίζεται σαφῶς, ὅπως ἐξελάμβανεν οὗτος. Ἀναλόγως πρὸς τὴν συνάφειαν, εἰς τὴν ὅποιαν προβάλλονται αὐτὰ, ἀλλάσσει καὶ τὸ νόημά των. Ἡ σημασία μᾶς λέξεως εἶναι ἡ χρῆσις τῆς σπὴν γλώσσαν» (V. Spierling, μν. ἔργ.: 361). Ὁ W. ἀπορρίπτει μὲν τὸν ἀνόητον περὶ Θεοῦ λόγον, οὐχὶ ὁμως καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Θρησκείας, δηλ. τὸν Θεόν· ὁ ἴδιος ἐπίστευεν εἰς Θεόν, ὅπως ἐκφράζει τὴν πίστιν του ταύτην εἰς πλῆθος προσωπικῶν σημειώσεων του, ὅπως π.χ.: «Ἴσως μοῦ φέρει ἡ ἐγγύτης στὸν Θάνατον τὸ φῶς τῆς Ζωῆς. Εἶθε ὁ Θεὸς νὰ μὲ φωτίσει. Εἶμαι σκώληξ, ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ γίνομαι Ἄνθρωπος. Θεέ, βοήθησέ με. Ἀμήν» (ἐκ: V. Spierling, *Kleine Geschichte der Philosophie* (1993'), 284). «Τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, τουτέστι τὸ Νόημα τοῦ Κόσμου, μποροῦμε νὰ ὀνομάσομε Θεόν... Ἡ Προσευχὴ εἶναι ἡ σκέψις στὸ Νόημα τῆς ζωῆς... Τὸ πιστεῦν στὸν Θεὸν σημαίνει νὰ βλέπεις, ὅτι ἡ Ζωὴ ἔχει νόημα». (L. Wittgenstein, *Tagebücher 1914-1916, ἐν: Schriften, I* (1960), 165 ἐξ.). Καὶ ἡ τελευταία φράσις του, ὄλιγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐκ καρκίνου: «ἀναγγεῖλατε, ὅτι ἔζησα μίαν θαυμασίαν ζωὴν». (ἐκ: Spierling, *εὐθύς ἀνωτ. μν. ἔργ.*: 283).

Τὴν ἀντιμεταφυσικὴν κριτικὴν καὶ τὸν σχετικὸν χαρακτήρα τῶν γνώσεων — ἐν γένει— συνέχισαν μὲ μεγαλυτέραν συνέπειαν οἱ ἀκολουθήσαντες τὸν W. φιλοσοφικοὶ ἐκφρασταὶ τῶν θέσεων τοῦ Νεο-Θετικισμοῦ. Ἡ ἀρχικὴ θέσις τῆς Φιλοσοφίας ταύτης ἦτο ἡ λογικὴ Ἐπαλήθευσις τῶν προτάσεων διὰ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῶν εἰς ἐμπειρικὰ δεδομένα, τοῦθ' ὅπερ — ὅμως— δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσει οὔτε διὰ τὰ πλείστα τῶν ἀξιωματῶν καὶ τῶν πορισμάτων τῆς Φυσικῆς, — διὰ νὰ τροποποιηθῆ ἀυτὴ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Karl Popper, ὅστις ἔθηκεν «ὡς κριτήριον τοῦ Empirismus... τὴν διάφυσιν τῶν προτάσεων, δηλ. ὅτι μόνον αἱ προτάσεις ἐκεῖναι θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἐμπειρικά, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθοῦν μέθοδοι ἐμπειρικῆς διαψεύσεως αὐτῶν» (L. Kolakowski, *Die Philosophie des Positivismus* (1971), 214 ἐξ.). Καὶ ὁ K. Popper: «Τὴν Διάφυσιν (Falsifizierbarkeit) εἰσάγομεν ὡς κριτήριον τοῦ ἐμπειρικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀξιωματικῶν συστημάτων». (K. Popper, *Lesebuch*, ἐκδ. ὑπὸ D. Miller, 1995, 133). «Χαρακτηρίζομεν τὴν Διάφυσιν μᾶς θεωρίας ὡς τὴν λογικὴν σχέσιν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν βασικῶν τῆς προτάσεων» (132). «Δυνάμεθα, πρὸς ἀποφυγὴν ἀντιρρήσεων, νὰ καταφεύγομεν εἰς ἀποκλινοῦσας τακτικάς», μὲ σκοπὸν νὰ καταστήσομεν μίαν Θεωρίαν λογικῶς καὶ ἐμπειρικῶς «ἀπρόσβλητον», — «τακτικὴ ἢ στρατηγικὴ-τοῦ-ἀπυροβλήτου», — ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ σκέπτεσθαι-συνιστᾷ «Δογματισμὸν» (111): Ἔτσι καταλήγομεν «εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι κάθε Γνώσις εἶναι ὑποθετικὴ» (K. Popper, *Objektive Erkenntnis* (1993), 30), δηλ. σχετικὴ, καὶ ὅτι «ὄλαι αἱ Θεωρίαι μας παραμένουν ὑπόνοιαι καὶ ὑποθέσεις» (13.9), «οὐδεμία δὲ ἐγγύτης ὑπάρχει, ὅτι ἐπιτελοῦμε πρόοδον πρὸς καλυτέρας θεωρίας» (17).

Σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ιδεῶν τοῦ μοντέρνου Empirismus ἔπαιξεν ὁ Rudolf Carnap (1891-1970), ὅστις ἤσκησε σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸν ἀγγλο-σαξωνικὸν κόσμον, καὶ ἐπεξήτησε νὰ πλῆξει Θρησκείαν καὶ Μεταφυσικὴν ὑπὸ τὸ πρίσμα — κυρίως— τῆς ἐπιστημονικότητος. Οὗτος διακρίνει μεταξὺ Ἐπιστήμης καὶ μὴ-ἐπιστημονικῶς

ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἔννοιαν: Εἰς τὸν χώρον τῆς Ἐπιστήμης ἀνήκουν προτάσεις «μὲ νόημα», ἐνῶ ἐκτὸς αὐτῆς αἱ προτάσεις εἶναι «χωρὶς νόημα», δηλ. «φαινομενικαί». «Αἱ (μὲ νόημα) προτάσεις ὑποδιαιροῦνται εἰς τὰ ἀκόλουθα εἶδη: Ἐν πρώτῳ ὑπάρχουν προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἤδη μὲ βάσιν τὸν τύπον των εἶναι ἀληθεῖς (“Ταυτολογίαι” κατὰ Wittgenstein) αὐταὶ ἀντιστοιχοῦν —περίπου— στὶς ἀναλυτικὰς κρίσεις τοῦ Kant) αὐτὰ οὐδὲν λέγουν περὶ τῆς πραγματικότητος... Στὸ εἶδος τοῦτο ἀνήκουν οἱ τύποι τῆς Λογικῆς καὶ τῶν Μαθηματικῶν». Τὸ δεῦτερον εἶδος ἐπιστημονικῶν, δηλ. προτάσεων μὲ νόημα, περιλαμβάνει «ἐμπειρικὰς προτάσεις καὶ ἀνήκουν αὐταὶ εἰς τὸν χώρον τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν... Διότι δὲ ἡ Μεταφυσικὴ οὔτε ἀναλυτικὰς προτάσεις ἐκφέρει, οὔτε ἀνήκει στὸν χώρον τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης,... προσφέρει —κατ’ ἀνάγκην— φαινομενικὰς προτάσεις», προτάσεις δηλ. μὴ-ἐπιστημονικὰς. Ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς «αἱ προτάσεις τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι τελειῶς ἀνόητοι (sinnlos)... χρήσιμοι δὲ ὄχι πρὸς παράστασιν δεδομένων,... ἀλλὰ πρὸς ἔκφρασιν ἐνὸς αἰσθηματος ζωῆς. Οἱ Μεταφυσικοὶ εἶναι Μουσικοὶ, χωρὶς μουσικὴν ἔμπνευσιν» (*Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, ἐν: Erkenntnis (1931), 236.238.240).

Ἀνάλογα φρονεῖ ὁ Carnap καὶ περὶ τῆς *Θρησκείας* καὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς: «Ἐπὶ τῶν —ἀναμφιβόλως— τὰ φαινόμενα τῆς Πίστεως, τόσον τῆς Θρησκευτικῆς ἢ καὶ ἄλλων εἰδῶν, ὅσον καὶ τῆς Ἐνοράσεως (Intuition),... ἀλλ’ αἱ παραστάσεις αὐταὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς παρασύρουν, ὅτι μπορούμε διὰ τῶν φαινομένων τούτων νὰ προσπορίσομεν γνῶσιν. Δι’ αὐτῶν ἀποκτώμεν μίαν ὠρισμένην ἀντιλήψιν, μίαν συγκεκριμένην ψυχικὴν κατάστασιν... Πίστις καὶ Ἐνόρασις... εἶναι οὐχὶ διαφορετικαὶ περιωχᾶι τῆς ζωῆς ἢ ἐκεῖναι τῆς Λυρικῆς καὶ τῆς Ἐρωτικῆς... Ἐκ τῆς ἡπείρου τῆς λογικῆς γνώσεως πρὸς τὴν νῆσον τῆς Ἐνοράσεως οὐδεὶς δρόμος ὀδηγεῖ» (*Der logische Aufbau der Welt* (1974⁴), 256-258). Εἰς τὰς κρίσεις ταύτας τοῦ C. ἐμπύπτει καὶ τὸ θέμα «Θεός». «Στὴν μεταφυσικὴν του χρῆσιν σημαίνει τὸ ὄνομα Ἐθεός καὶ τὸ ὑπερεμπειρικόν». Ἄλλ’ ὁ ὄρισμός οὗτος οὐδεμίαν λογικὴν ἢ ἐμπειρικὴν προϋπόθεσιν μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει, οὔτε ἀκόμη «τοὺς περὶ τῆς ἀληθείας ὄρους μᾶς στοιχειώδους προτάσεως... Μεταξὺ τῆς μυθολογικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς χρήσεως κεῖται ἡ θεολογικὴ γλωσσικὴ χρῆσις τῆς λέξεως Ἐθεός». Ἐδῶ δὲν ἀπαντᾶται ἰδία τις σημασία, ἀλλ’ ἀμφιταλαντεύεται τις μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν χρήσεως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ» (μν. ἔργ.: *Überwindung...*, 225-226)⁵³.

Ὁ Carnap ἐπεκρίθη πολλαπλῶς διὰ τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας περὶ ἐπιστήμης, θρησκείας καὶ μεταφυσικῆς. «Οἱ ἀντίπαλοι τῶν Λογικῶν τῆς Ἐπιστήμης, οἱ θεωρηθέντες ὅτι παράγον σαπουνοφόρους Μεταφυσικοὶ, ἤγειραν εὐ-λόγους ἐνστάσεις κατὰ

53. Ἀναλόγους ἀπόψεις προβάλλει καὶ ὁ Max Ben se (1910), ὅστις ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι Ἄθεος καὶ χαρακτηρεῖ ἐαυτὸν ὡς «ὕπαρξιακὸν Ρατιοναλιστὴν», ἀπορρίπτων ὅλας τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ προτάσεις ὡς «φαινομενικὰς», δηλ. ὡς οὔτε ὀρθὰς οὔτε πεπλανημένας, ἀλλ’ —ἀπλῶς— ὡς ἄνευ νοήματος καὶ ἀκολουθῶν ἐπ’ αὐτοῦ τὸν Λογικὸν Θετικισμὸν (Topitsch, Russell, Wittgenstein, Carnap κ.λπ.), ἐνῶ ἀπαιτεῖ λογικὴν ἔρευναν ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, χωρὶς τὴν παρέμβασιν τῶν περιεχομένων τῆς πίστεως (κυριώτερον ἔργον του: *Warum man Atheist sein muss*, ἐν: Club Voltaire. Jahrbuch für kritische Aufklärung (I/1963, 66 ἔξ.). Τὰς θέσεις τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ υἱοθετεῖ καὶ ὁ Alfred J. Ayer (1910), ὅστις ἀπορρίπτει —καὶ αὐτὸς— τὰς περὶ Θεοῦ προτάσεις τῆς Θρησκείας ὡς «φαινομενικὰς» καὶ ἄνευ νοήματος καὶ περιεχομένου οὕσας (ἔργον του: *The Central Questions of Philosophy*, 1973).

τῆς νέας ταύτης business τῆς Λογικῆς. Ἐὰν λοιπόν, — ἔτσι ἀντιτείνουσι οὗτοι —, συμφώνως πρὸς τὴν σταθερὰν πεποιθῆσθαι ὄλων τῶν Ἐμπειριστῶν, ἀνήκουν στὴν Ἐπιστήμην, ἐκτὸς τῶν λογικῶν-μαθηματικῶν ταυτολογιῶν (ἀναλυτικαὶ προτάσεις), μόνον αἱ ἐμπειρικοὶ καὶ προτάσεις τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι προτάσεις, αἱ ὁποῖαι οὐτε σὰ Μαθηματικὰ οὐτε σὶς Θετικῆς Ἐπιστήμης ἀνήκουν, εἶναι ἐντελῶς ἄνευ νοήματος (sinnlos), τότε καὶ αἱ ἐνασχολήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς Λογικῆς εἶναι ἀνόητοι (sinnlos), διότι οὐτε σὸ ἐν οὐτε σὸ ἄλλο νοηματικὸν κριτήριον ἀνήκουν... Τὸ ἐμπειρικὸν νοηματικὸν κριτήριον — τῆς ἐπαληθεύσεως καὶ τῆς διαφεύσεως — ἀπεδείχθη ὡς πολὺ στενὸν ἐν ἐπόψει ἐπιστημονικῆς. «Ἡ διαπίστωσις τοῦ Carnap, ὅτι ἡ ἐπὶ αἰῶνας διαρκούσα διαμάχη μεταξὺ Idealismus καὶ Realismus δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιλυθῆ, διότι ἀμφοτέρων αἱ θέσεις εἶναι — ἐπιστημονικῶς — ἀνόητοι (sinnlos), οὐδένα συγκινεῖ πλέον σήμερον» (F. Wiedmann, *Philosophische Strömungen der Gegenwart* (1972), 46.49).

Ὁ κοινωνιολόγος Hans Albrert (1921) θεωρεῖται ὡς — κατ' ἐξοχήν — ἐκπρόσωπος τοῦ γνωστοῦ ὡς «κριτικῆς Ρατσοιναλισμοῦ», «ὅστις πρόσκειται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ K. Popper καὶ τῶν συγγενῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων. Ὁ νέος οὗτος Kritizismus ἀπορρίπτει τὴν οὐδετερότητα τῆς ἀναλυτικῆς σκέψεως καὶ ἀντιπαρθέτει, στὴν ἀπόλυτον δέσμευσιν θεολογικῶν καὶ οὐτω-θεολογικῶν τρόπων σκέπτεσθαι μὲ τὰς ἀντιελευθέρας τῶν ἐπιπτώσεις, μίαν κριτικὴν δέσμευσιν διὰ λογικὸν σκέπτεσθαι καὶ διὰ τὴν ἀπροκατάληπτον ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας καὶ δι' ἀνοικτὰς λύσεις τῶν προβλημάτων... Ὁ κριτικὸς Rationalismus... στρέφεται ἐναντίον ὄλων τῶν οὐδετερο-ἀναλυτικῶν, συντηρητικο-ερμηνευτικῶν, δογματικο-απολογητικῶν καὶ οὐτοπικο-εσχατολογικῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς τὴν σημερινὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν, ἀλλὰ — συχνάκις — καὶ ἐπιστημονικὴν διανόησιν» (*Traktat über kritische Vernunft*, 1969², 6), «ὑπὸ τρεῖς στενῶς συνυφασμένας πρὸς ἀλλήλας συναρτήσεις: μίαν συνεπῆ διάφευσιν (Fallibilismus), ἕνα μεθοδικὸν Rationalismus καὶ ἕνα κριτικὸν Ρεαλισμὸν... Ὁ συνεπῆς Fallibilismus ἀπορρίπτει τὴν ὑπὸ τοῦ κλασσικοῦ Rationalismus ἐπιζητουμένην διασύνδεσιν μεταξὺ Ἀληθείας καὶ Βεβαιότητος» καὶ ἀποδέχεται, ὅτι πᾶσα γνῶσις καὶ πᾶσα θεωρία ὑπόκεινται εἰς τὸ δυνατόν τῆς πλάνης. «Ὁ μεθοδικὸς Rationalismus... ἐπιζητεῖ τὴν ἐπίλυσιν προβλημάτων ἐν τῇ ἐνόει, ὅτι ὑπόκεινται ταῦτα οὐχὶ τῶσον στὴν ἀσφαλῆ θεμελίωσιν, ὅσον εἰς κριτικὴν διερεύνησιν», ἐνῶ «ὁ κριτικὸς Ρεαλισμὸς ἀποσκοπεῖ στὴν κατάληψιν καὶ παράστασιν τῆς εἰς τὴν δομὴν τῆς ἀνεξαρτήτου ἐκ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου πραγματικότητος» (*Die Wissenschaft und die Fehlbarkeit der Vernunft* (1982), 9-11).

Ἐπὶ τὰς προϋποθέσεις ταῦτα ἀπέρριψεν ὁ Albert πάντα λόγον, ὅστις, δὲν συνάδει πρὸς τὰς δικὰς τοὺς ἀρχάς, ὡς μὴ-ἐπιστημονικόν, ὄχι μόνον θεολογικόν καὶ φιλοσοφικόν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Εἰδικώτερον δὲ ἐναντι τῆς Θεολογίας εἶναι ὅλως δηκτικὸς ὁ Α., — εἰς ταύτην καταλογίζει δὲ τῶν χρησῶν διπλῆς λογικῆς καὶ ἀληθείας, ὡς ἀποδεχομένην μίαν «Δύο-Σφαίρας-Μεταφυσικὴν, ἥτις, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς διπλῆς ἀληθείας, ἐμφανίζεται κατ' ἀλλήλους πρὸς προστασίας παραδοσιακῶν-τινῶν-θεωριῶν-κατὰ-τινῶν-εἰδῶν-τῆς-κριτικῆς, πρὸς τὸν σκοπὸν περιχαρακώσεως ἀπυροβλήτων ἀληθειῶν. Εἰς τὸν χώρον τοῦτον τείνει τις νὰ θέσει ἐκτὸς μάχης τὴν Λογικὴν, προκειμένου ν' ἀποδεχθῆ γνησίας ἀντιφάσεις». Ἐπὶ τὸ πρόσχημα μίαις «διαλεκτικῆς σκέψεως» εἰσάγεται εἰς «παραλογισμὸς», ὅστις ἀναρρεῖ «τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ-ἀντιφάσεως» καὶ καταλήγει εἰς «μίαν λογικὴν καταστροφὴν, συντείνουσαν εἰς τὴν κἀτάρρευσιν κάθε λογικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Αὕτη — ὅμως — οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ μίαν καθ' ὀλοκληρίαν δογματικὴν μέθοδον, μίαν ὑποχώρησιν στὸν τέλειον Δογματισμὸν, καὶ αὐτὸ σημαίνει: στὴν τελείαν αὐθαρεσίαν. Τὸ κίνητρον μίαις τοιαύτης στρατηγικῆς εἶναι φανερόν: Κατέχει μὲν τις ἀσφαλῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ φοβεῖται τὸν κριτικὸν ἔλεγχον αὐτῆς»

έτσι —λοιπὸν— προσιμᾶ νὰ θυσιάζει τὴν στοιχειώδη ἠθικὴν τῆς σκέψεως —δηλ. τὴν Λογικὴν— παρὰ τὴν δῆθεν βεβαίαν ταύτην κατοχὴν». «Ἡ δογματικὴ αὕτη μέθοδος... ἀπομονώσεως διαφόρων περιοχῶν τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἐνεργεῖν, ὑπὸ τὴν ἐνίοτε ἀναστολήν τῆς Λογικῆς», ἄγει εἰς «οὐχίζοφρένειαν, ἥτις ἐμπαιζει ὡς ἡλιθιότητα τὴν χρῆσιν τῆς κριτικῆς μεθόδου ἐφ' ὧν τῶν περιοχῶν, ἀνευ ἐξαιρέσεως» (*Traktat...*, 105)./

Ἄνάλογα φρονεῖ ὁ Albert καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἡ πίστις στὴν ὑπάρξιν Μαγισσῶν, Ἀγγέλων, Διαβόλων καὶ Θεῶν, ὅπως παρουσιάζεται στὸ πολυθειστικὸν κοσμοειδῶλον... κατέστη ἀναξιόπιστος» ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς κριτικῆς Λογικῆς, ἡ δὲ Θεολογία προσπαθεῖ «νὰ προσαρμόσει εἰς τὸ μοντέρνον κοσμοειδῶλον... καὶ τὸν Θεὸν τῆς Βίβλου» (117). Ἡ τάσις —ὅμως— αὕτη τῆς Θεολογίας παρουσιάζεται ἀντιφατικὴ καὶ ἀσυνεπής, διότι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει «τὸ νόημα... τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ... εἰς τὰς συναφείας τοῦ μοντέρνου κοσμοειδῶλου». Εἰς τὰ πλαίσια «τῆς στρατηγικῆς τοῦ ἀπυροβλήτου (Impmunisierung) τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας» πολλοὶ σύγχρονοι Θεολόγοι «*de facto μετεκινήθησαν πρὸς τὸν Ἀθεϊσμόν*, διακρατήσαντες ἁπλῶς τὸ παλαιὸν προσωπεῖον μίας θειστικῆς γλώσσης» (118.119). Ὁ Α. διατείνεται, ὅτι «εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ στὸ ξεπέρασμα τῶν δυσκολιῶν μία ἰδιάζουσα γνωστικὴ θεωρία, ποῦ κάμνει λόγον περὶ διασπάσεως-ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, μὴ-ἐξαντικειμενικεύσεως, μὴ-ἀντικειμενικοῦ λόγου, περὶ δεικτῶν τοῦ εἶναι καὶ τῶν παρομοιῶν, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ πορίσματα τῆς Λογικῆς, τῆς Σημαντικῆς, τῆς ἐρευνῆς τῆς Γλώσσης ἢ καὶ τῆς μοντέρνας περὶ γνώσεως διδασκαλίας», —καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ πλαίσια ταῦτα δὲν ἐντάσσεται ὁ Θεός, ἀπορρίπτει οὗτος τοῦτον καὶ τὸν περὶ Αὐτοῦ λόγον (120).

Καλὰ καὶ ὠραία ὅλα, ὅσα διατείνεται ὁ Albert, ὅστις ἀποφεύγει —ὅμως— νὰ θέσει τὸ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ ὄχι τοῦ Θεοῦ ἐρώτημα, καὶ τίνι τρόπῳ, δηλ. διὰ ποίας γνωστικῆς μεθόδου, προσεγγίζεται τοῦτο· διότι ἡ ἀπόρριψις τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν ἐμπίπτει(;) εἰς τὰ πλαίσια καὶ τὴ κριτήρια τῆς Λογικῆς, συνιστᾶ μὲν «λύσιν», ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦ «γορδίου δεσμοῦ»! Ἐπίσης τὰ περὶ «μοντέρνον κοσμοειδῶλον», τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ πρόγραμμα «ἀπομυθεύσεως» (*Entmythologisierung* 108 ἐξ.), ἀποτελοῦν νέον μῦθον, ἀφοῦ ἐννοεῖ δι' αὐτοῦ οὗτος τὸ ὑπὸ τῆς Φυσικῆς ἤδη ἐγκαταλειφθὲν μηχανικὸν κοσμοειδῶλον καὶ ἀντικατασταθὲν, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., διὰ τοῦ ὄντως νέου κοσμοειδῶλου, τὸ ὁποῖον εἶναι πλέον «ἀνοικτὸν» καὶ ἀφήνει ἀνοικτὸν τὸ δυνατὸν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἔχομεν ἤδη ἀναφερθεῖ διὰ πολλῶν εἰς τὴν προσηγηθεῖσαν παράγραφον: «*Φυσικὴ καὶ Θρησκεία*». Τέλος, μὲ τὴν σχετικοποίησιν ὧν τῶν γνωστικῶν μεθόδων, ὡς μὴ-ἐπιστημονικῶν, ἐλησημόνησεν ὁ Albert τὴν σχετικοποίησιν καὶ τὴν *δικήν του μέθοδον*, δηλ. τοῦ κριτικοῦ Ρατσιοναλισμοῦ, —έτσι δέ, μὲ τὸ νὰ τὴν ἀπολυτοποιεῖ, ἐπέστρεψεν οὗτος εἰς τὰς ἀρχὰς ἐνὸς ἀκραίου Δογματισμοῦ.

Ἐξ ἐπόψεως κοινωνιολογικῆς —κυρίως— θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος Ernst Topitsch (1919) *Θρησκείαν καὶ Θεόν*, —ἢ Θρησκεία καὶ τὰ περιεχόμενα αὐτῆς οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰ μὴ ἀντικατόπτρισμα καὶ ἐξιδανικεύσεις τῶν ἐκάστοτε ἐπικρατούντων κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δεδομένων. Ὁ Τ., συνδυάζων θεωρίας τῶν Feuerbach καὶ Freud περὶ ἀτομικῆς καὶ τοῦ Marx κλπ. περὶ κοινωνικῆς προελεύσεως τῆς Θρησκείας, ἀναζητεῖ ποικίλα κίνητρα «γενέσεως» τοῦ Θεοῦ, ὅπως π.χ. τὰ αἰτήματα «λυτρώσεως ἐκ τοῦ Θανάτου καὶ τοῦ πόνου, πληρώματος τῆς ζωῆς καὶ εὐδαιμονίας», «κίνητρα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἐπιθετικότητος: μῖσος, φθόνον, ἀγριότητα καὶ ἐπιθετικότητα», ἐκ-στατικά, ὡς «παοχιζεῖν πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῆς καταπίεσεως τῆς πραγματικότητος», ἀλλὰ καὶ ἀναζητήσεις «ἐξηγήσεως τοῦ κόσμου καὶ δικαιώσεως ἠθικο-πολιτικῶν νόμων καὶ τάξεων μέσῳ μοντέλλων κοινωνικο-τεχνικοῦ ἐξεικονισμοῦ» (*Gottweirdung und Revolution* (1973), 10.43). Οὕτως ἢ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἐχρησιμοποιήθη πρὸς

δύο κατευθύνσεις: Ἀτομικῶς μὲν ὡς *φυγή* ἐκ τῆς ἐδῶ —ἐπωδόνου— πραγματικότητος πρὸς τὸ —εὐδαιμον— «ἐπέκεινα», —νοητικῶς μὲν ὡς θεία φῶτις καὶ ἀνωτέρα γνώσις, «ὕπαρξιακῶς» δὲ ὡς ἔκ-στασις καὶ μυστικὴ ἔνωσις μὲ τὸ Θεῖον—, *κοινωνικῶς* δὲ ὡς ἡ ἀρχὴ *δικαιώσεως* κατεστημένων —ἀδίκων καὶ ἀθλίων— κοινωνικο-πολιτικῶν μορφῶν καὶ δομῶν. Ἄδικοι δηλ. κοινωνικαὶ δομαὶ καὶ καταστάσεις *ἀπεδίδοντο* εἰς τὸ Θεῖον, ὡς βούλησις καὶ ὡς θέσιμα αὐτοῦ, ἐνῶ συνέβαιναν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον: ἡ ἐπίκλησις τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν «ἠθικῶν» ἐπιταγῶν τοῦ *ἐπενεοῦντο* πρὸς δικαίωσιν τῆς ὑφισταμένης κοινωνικῆς ἀδικίας καὶ ἀθλιότητος. Τὸ ἔργον δὲ τῆς ἐμπεδώσεως τῶν «ἀληθειῶν» τούτων εἰς τὰ πλήθη καὶ —κατ' ἐξοχὴν— εἰς τὴν ἐκάστοτε δυσπιστοῦσαν καὶ δυστροποῦσαν Διανόησιν ἀνελάμβανε νὰ φέροι εἰς πέρας —ἀνέκαθεν— ἡ Θεολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία, ὡς ἡ «μεταφυσικο-θεολογικὴ ἐκλογίκευσις» τῶν θεῶν καὶ ἀκαταλήπτων μυστηρίων (39).

ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς θεωρήσεως ταύτης κατανοεῖ ὁ Toritsch σύνολον τῆς Ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν ὡς πορείαν *ἀλλοτριώσεως καὶ ἀποξενώσεως*, ὡς δικαίωσιν δηλ. ἀθλίων καὶ ἀδίκων κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ καταστάσεων ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν καὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑπαρξιακὴν-ἐκστατικὴν «φυγὴν» πρὸ τῆς καταπιεζούσης τὸ Ἄτομον πραγματικότητος, καὶ ὡς ἰδεολογικὴν δικαίωσιν καὶ στήριξιν τοῦ ἐκάστοτε κατεστημένου διὰ τῆς θεολογικο-φιλοσοφικῆς μεταφυσικῆς, καὶ διη τόσον τὴν Ἀσιατικὴν κοινωνικότητα καὶ πνευματικότητα, ὅσον καὶ τὴν ἀρχαιο-ελληνικὴν καὶ τὴν δυτικο-ευρωπαϊκὴν, μέχρι τοῦ Καπιταλισμοῦ, τοῦ Μαρξισμού, Χιτλερισμοῦ κλπ. (βλ. καί: *Seelenglaube und Selbstinterpretation*, ἐν: *Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft* (1971³), 181 ἐξ.). Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου εἰσάγει ὁ Τ. τὴν θεωρίαν περὶ «κενῶν τύπων» (Leerformeln) καὶ «Ταυτολογιῶν», αἵτινες «συνεπεία τοῦ κενοῦ περιεχομένου των μποροῦν νὰ συνδυασθοῦν μὲ κάθε δυνατὸν ἐμπειρικὸν καὶ ἀξιωματικὸν περιεχόμενον καὶ νὰ ἰσχύουν —ἔτσι— ὡς «αἰώνια ἀλήθειαι» (*Vom Ursprung und Ende der Metaphysik* (1958), 391)⁵⁴. «Ὅλαι αἱ ἀρχαὶ αὐτὰ ἀφήνουν εὐρὴν χῶρον ἐρμηνείας ὑπὸ νομοθετῶν καὶ δικαστῶν, ἀλλὰ καὶ μεταρρυθμιστῶν

54. Ὁ Jean Améry (1912-1978) θεωρεῖ, ὅτι εἰς διάλογος μεταξὺ Ἀθῶν καὶ Θεολόγων καθίσταται σήμερον ἀδύνατος, διότι ἡ Θεολογία εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ ἐπαναδιατυπώσει τὰ περιεχόμενα τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας, —ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς—, σχεδὸν ἀπορρίπτει ταῦτα, καὶ ὀδηγεῖται εἰς πλήρη σύγχυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν, —ἔτσι δὲ εἶναι εὐκολώτερον νὰ συνομιλήσεις καὶ νὰ συνεννοηθεῖς μ' ἓνα «παραδοσιακὸν» πιστόν, ὅστις «ζει μὲ μίαν πρωτόγονον ἀνθρωπομορφικὴν εἰκόνα παρὰ μ' ἓνα φιλοσοφικῶς ἐξησκημένον, σύγχρονον "πιστὸν Ἀγνωστικιστὴν"», διότι, ἂν μὴ τι ἄλλο, «γνωρίζεις —τουλάχιστον— σὲ τί πιστεύει οὗτος». Ὡς παραδείγματα φέρει, μεταξὺ ἄλλων, τὸν Ernst Bloch, ὅστις διατείνεται ὅτι «ὁ Θεὸς πραγματοποιεῖται στὴν ἱστορίαν», —ἡ δὲ ἐπ' αὐτοῦ ἀπάντησις τῶν Θεολόγων εἶναι: «ἴσως ναί, ἴσως ὄχι, τούτο δὲ—μπορεῖ—νὰ—σημαίνει—ἄλα—καὶ—τίποτε», καὶ ἰσχύει «διὰ τὸν Θετικιστὴν Toritsch ὡς κενὸς τύπος» (Leerformel). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν Θεολόγων «τῆς God-is-dead-Theorie», οἵτινες ἀυτοπροβάλλονται ὡς «μοντέρνοι, προοδευτικοί, διαφωτισμένοι καὶ χειραφετημένοι»· ὁ μετ' αὐτῶν διάλογος καταλήγει εἰς «διαρκῆς ἀδιέξοδον», ὅταν ἰσχυρίζεται π.χ. ἡ D. Sölle, ὅτι θὰ πρέπει «νὰ πιστεύομεν ἀθῶως στὸν Θεὸν» ἢ, διὰ τὸν Ἀνασιάντα, ὅτι «ὁ Χριστὸς διὰ τῆς συνειδήσεως μερικῶν Ἀτόμων ἀνεστῆθη εἰς τὴν ἱστορίαν ὄλων τῶν Ἀνθρώπων». Εἶναι φανερόν —λοιπὸν—, ὅτι «εἰς Ἀθεὸς ἢ Ἀγνωστικιστὴς μπορεῖ νὰ διαλεχθεῖ καλύτερον μὲ ἀποδεικτικὰ καταφάσεις μᾶς αὐστηρῶς δογματικῆς πίστεως παρὰ μὲ τὰ μεταφυσικὰ σοφίσματα μᾶς μοντέρνας Θεολογίας»,

καί επαναστατών. 'Ο καθείς μορεεί νά έρμηνεύει ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς δικὰς του, διὰ παραδόσεων καὶ συμφερόντων προσδιοριζομένας, ἀπόψεις» (*Die Menschenrechte als Problem der Ideologiekritik*, ἐν: *Sozialphilosophie...*, 87' βλ. καί: *Sozialtheorie und Gesellschaftsgestaltung*, ἐν: αὐτόθι, 158 ἔξ., 173 ἔξ.).

Αἱ προβαλλόμενα ὡς ἀλήθειαι ποικίλαι θεωρία στεγάζονται ὑπὸ τὴν σκέπη τῶν *Ἰδεολογιῶν*, αἵτινες συνιστοῦν «ἠθικο-πολιτικὰς ἀξίας καὶ προγράμματα, προβαλλόμενα ὑπὸ τὸ κάλυμμα ἐπιστημονικῶν δεδομένων» ἢ «τὴν πολιτικὴν 'ἐποικοδομὴν' (Θρησκείαν, Μεταφυσικὴν, Ἠθικὴν, Τέχνην, Δίκαιον κ.λπ.) τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς 'ὑποδομῆς', —ἀπαιτεῖ δὲ ὁ Toritsch, ἀκολουθῶν τὸ πρόγραμμα τοῦ κριτικοῦ Ρατσιοναλισμοῦ, τελείαν «ἀπο-ιδεολογικοποίησιν» αὐτῶν, διὰ «κριτικῆς, πρὸς ἐντοπισμὸν καὶ ἀποκλεισμὸν ὄλων ἐκείνων τῶν διαστρευλώσεων καὶ διαστρεφῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ τῶν κοινωνικῶν δεδομένων» (*Begriff und Funktion der Ideologie*, ἐν: αὐτόθι 15 ἔξ., 27 ἔξ.). —'Όταν ὁ Toritsch ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ *ἱστορικὸν* πρόσωπον τῆς Θρησκείας συσκοτιζεται καὶ διαστρέφεται διὰ τῶν ἐπιδράσεων, ποῦ ὑφίσταται, ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε κοινωνικῶν —πολιτικῶν, ἠθικῶν, πολιτικο-οικονομικῶν κ.λπ.— συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζεῖ καὶ δρᾷ, ἔχει —ἀσφαλῶς— δίκαιον, —ἢ Θρησκεία ὑπὸ μιᾶς μερίδος τῶν *ἐπισήμων Φορέων* αὐτῆς παίζει τὸ παιχνίδι τῶν ἐκάστοτε κρατούντων, ἢ καλύτερον: γίνεται ἢ ἰδία κρατοῦσα ἀρχὴ καὶ τάξις (βλ. καί: Μέγα Λ. Φαράντου, *Φιλοσοφία τοῦ Ἄνω - Κάτω. Ἡ Δύναμις καὶ οἱ μεταμορφώσεις της* (1997).

Περαιτέρω ἰσχυρίζεται —ὁμως— ὁ Τ., ὅτι ἡ Θρησκεία καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, δηλ. ὁ Θεὸς, ἔχουν ὡς *αἰτίαν καὶ πηγὴν προελεύσεώς των ἱστορικῶν παραγόντας*, παράγοντας δηλ. ἀναγομένους εἰς τὴν σφαίραν τοῦ ἀτομικο-κοινωνικοῦ. Ἀποκλείεται —ὁμως— οἱ παράγοντες οὗτοι νὰ εἶναι οὐχὶ ἡ αἰτία, ἀλλ' ἡ *ἀφορμὴ* τῆς Θρησκευτικότητος τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ «μέσον», διὰ τοῦ ὁποίου ἀνάγει ὁ Θεὸς πρὸς Ἐαυτὸν τὸν Ἀνθρώπον, ἢ ἄλλως πως: οὐχὶ ὁ Ἀνθρώπος φαντάζεται καὶ ἐπινοεῖ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ *ὑπάρχων* Θεὸς *ἐξάπτει*, δι' ὠρισμένων ἀφορμῶν, τὸν πρὸς Αὐτὸν πόθον τοῦ Ἀνθρώπου; Ἄν μὴ τι ἄλλο, ἀμφοτέραι αἰ ἀνωτέρω *θεωρία* περὶ *ἱστορικῆς καὶ ἐμφύτου* Θρησκευτικότητος θὰ ἠδύναντο νὰ σταθοῦν *ἰσοδύναμος* καὶ *μὲ τὴν αὐτὴν ἰσχύον* τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ ἐπιχειρημάτων! Ἐκλαμβάνων —ὁμως— ὁ Toritsch *τὴν δικήν του Θεωρίαν* περὶ ἱστορικο-κοινωνικῆς προελεύσεως τῆς Θρησκευτικότητος καὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐπιστημονικὴν, καὶ κρίνων ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ταύτης κάθε ἄλλην —θεολογικο-φιλοσοφικὴν— ἄποψιν ὡς οὐτοπικὴν καὶ φανταστικὴν (Illusion), ἐπιστρέφει εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἰδεολογίας ὑπὸ ἐπιστημονικὸν κάλυμμα, τὴν ὁποίαν οὕτως ὅσον πολὺ —ἄλλως πως— ἐπικρίνει.

'Ο Herbert Marcuse (1898-1979) ἐπεδόθη εἰς μίαν *καθολικὴν κριτικὴν ὄλων τῶν*

διὰ τῶν ὁποίων γεννᾶται τὸ αἶσθημα, «ὅτι ἡ παραδοσιακὴ Θρησκεία ἀπορρίπτει ἑαυτήν». «Ἡ μεγίστη πρόκλησις —ὁμως— τῆς Ἀθεΐας ἔγκειται στὸ ὅτι δὲν προκαλεῖ πλέον καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ προκαλεῖ», ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡ μοντέρνα Θεολογία προκαλεῖ μίαν «ρατσιοναλιστικὴν διαμάχην». «Ὁ Αἰὼν μας εἶναι εἰς Αἰὼν ἄνευ Θεοῦ», «ὁ δὲ λογικὸς Θετικισμὸς, —ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων πνευματικῶν φαινομένων—, ἠσυχολήθη μὲ τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα μόνον, ὅπως "ἀσχολεῖται τις μὲ μίαν ἀσθένειαν", ὅπως διετύπωσε καὶ ὁ Wittgenstein» (*Provokationen des Atheismus*, ἐν: *Wer ist das eigentlich - Gott?* (ἐκδ. ὑπὸ H. J. Schultz), 1969, 209-219).

πνευματικών και κοινωνικο-πολιτικών ρευμάτων και ιδεολογιών, επί τη βάσει —κυρίως— μαρξιστικών άρχων και εκείνων του κριτικού Ρατσιοναλισμού, τās όποιās στεγάζει υπό την έννοιαν «κριτική Θεωρία», και υπό την έποψιν ταύτην θεωρείται και αξιολογείται, ως πρὸς τὰ περιεχόμενά της, και ή Θρησκεία. «*Η κριτική Θεωρία*» είναι μία «θεωρία της Κοινωνίας» και άποσκοπεί εις την «διά της Λογικής... διαμόρφωσιν μιās κοινωνικής τάξεως, εν τη όποιā τὰ Άτομα θά ρυθμίζουν την ζώην των από κοινού συμφώνως πρὸς τās ανάγκας των», —έτσι δέ αποβλέπει αὐτή «εις την αλλαγὴν της οικονομικής δομής» τών κοινωνιών. «Εις μιάν τοιαύτην κοινωνίαν, μαζί με την πραγματώσιν της Λογικής, θά κατηγορείτο και ή Φιλοσοφία... Τὸ ενδιαφέρον της Φιλοσοφίας, δηλ. ή περιὸ τοῦ ἀνθρώπου φροντίς, εὔρεν εις τὸ ενδιαφέρον της Θεωρίας την νέαν μορφήν του έτσι, ὥστε δέν υπάρχει, μαζί με την Θεωρίαν, και μία Φιλοσοφία. *Η φιλοσοφική διάρθρωσις της Λογικής καταργείται με την διαμόρφωσιν της λογικής κοινωνίας... Τὸ ενδιαφέρον της Θεωρίας άποσκοπεί στην έλευθερίαν, εὐδαιμονίαν και τὸ δίκαιον τοῦ Άτόμου... εις την συγκεκριμένην κοινωνικὴν κατάστασιν,... τὰ δέ έρωτήματα της είναι οικονομικής και πολιτικής φύσεως... και άφορούν τās σχέσεις τών Άνθρώπων πρὸς την παραγωγικὴν διαδικασίαν, την χρῆσιν τοῦ προϊόντος της κοινωνικής εργασίας και την ενεργὸν συμμετοχὴν τών Άνθρώπων στην οικονομικὴν και πολιτικὴν διαχείρισιν τοῦ Συνόλου*» (*Philosophie und kritische Theorie*, εν: *Kultur und Gesellschaft* (1:1970⁹), 109-110⁹) έφθ: Kultur 1). Ὑπὸ τὸ πρῶμα της θεωρήσεως ταύτης τοῦ ιστορικο-κοινωνικοῦ γίνεσθαι άσκει ό Μ. όξείαν κριτικὴν κατά πάσης Φιλοσοφίας και Ἰδεολογίας, ήτις δέν κατατείνει και δέν συμβάλλει εις τὸν σκοπὸν τοῦτον, εις την λογικὴν δηλ. και δικαίαν διαμόρφωσιν κοινωνικῶν συνθηκῶν, χάριν τοῦ συνόλου τών Άνθρώπων και όχι πρὸς έξυπηρέτησιν συμφερόντων μεμονωμένων Ὁμάδων. Ἐτσι: σύμπτασα ή φιλοσοφία τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὅπως «τὸ Ego cogito τοῦ Descartes, ή Μονάδα τοῦ Leibniz, τὸ Ἐγὼ τών κατηγοριῶν τοῦ Kant, τὸ Ὑποκειμένον της άρχικής δράσεως τοῦ Fichte, και τὸ Κοσμικὸν Πνεῦμα τοῦ Hegel», είναι οὐτοπική, μη-ρεαλιστική και «άτομιστική», διότι δέν κατατείνει «στην πραγματώσιν της Λογικής δια πρακτικῆς αλλαγῆς», ἀλλ' ἐκλαμβάνει, ὅτι «τὸ Ὑποκειμένον είναι λογικὸν μόνον, καθ' ὅσον επαναπαύεται τοῦτο έξ ολοκληροῦ εις έαυτό», εις μιάν δηλ. «αὐτάρκειαν, ήτις έγγυάται την ανεξαρτησίαν εκ παντὸς άλλου, ξένου, την έλευθερίαν τοῦ Ὑποκειμένου», κατά τὸ αντίστοιχον τοῦ «Ἀριστοτελικοῦ Θεοῦ, ὅστις κινεῖται εις την ιδίαν έαυτοῦ εὐδαιμονίαν». Οὕτως —όμως— καταντὰ «ή Λογική αὐτή Φιλοσοφία... νά είναι τὸ άφηρημένον Ἐγὼ, ή άφηρημένη Λογική, ή άφηρημένη Ἐλευθερία», χωρὶς «Πραγματώσιν» (Faktizität). Κατ' αὐτήν «θά πρέπει αἱ ὕψισται ἀλήθειαι της θεωρητικής και της πρακτικῆς Λογικής νά είναι καθαραί, ...ένῶ αφήνεται ή πρᾶξις στην ἀκαθαροσίαν», με τὸ νά μη έπεκτείνεται «ή διαμαρτυρία... και ή κριτική της και επί των ὕλικῶν συνθηκῶν ζωῆς». Τὸ αντίθετον ισχύει δια μιάν ρεαλιστικὴν ἀντιμετώπισιν της πραγματικότητος: «*Η ὕλιστική διαμαρτυρία και ή ὕλιστική κριτική ἀναπτύσσονται στὸν άγώνα τών καταπιεσμένων Ὁμάδων δια καλύτερας συνθήκας ζωῆς και παραμένουν συνδεδεμένα σὲ διάρκειαν με την πρακτικὴν εξέλιξιν τοῦ άγώνος-τούτου*».—Εν-ἀντιθέσει πρὸς την κριτικὴν θεωρίαν, ήτις βυθίζει την Λογικὴν εις την ὕψισταμένην κοινωνικὴν πραγματικότητα, πρὸς δικαιότεραν διαμόρφωσιν και διάρθρωσιν αὐτῆς, «προέβαλεν ή δυτικὴ Φιλοσοφία την Λογικὴν ὡς ιδίαν πραγματικότητα» και «έθεώρησε την έλευθερίαν της αὐτονόμου Λογικής —μόνον— στην καθαράν σκέψιν και στην καθαράν θέλησιν» και ανεξαρτήτως «τῶν ὕλικῶν συνθηκῶν διαβιώσεως» (αὐτόθι, 104 έξ.).

Παρομοίως άποφαίνεται ό Marcuse και περι τοῦ *Existentialismus*, της Φιλοσοφίας τοῦ Ὑπαρξισμοῦ τοῦ A. Camus και ιδίως εκείνης τοῦ J.-P. Sartre. Ὅπως ή Ἰδεαλιστική, έτσι και αὐτή ἀναζητεῖ «την θεμελιώσιν της στην αὐτοβεβαιότητα τοῦ Cogito, στην

συνείδησιν τοῦ "Εγώ, ἀλλ' ἐνῶ ἡ αὐτο-βεβαιότης τοῦ Cogito ἀπεκαλύπτετο — διὰ τὸν Descartes — σ' ἓνα λογικὸν σύμπαν, τὸ ὁποῖον ἐκυβερνᾶτο μὲ λογικοὺς νόμους καὶ μηχανισμούς, εἶναι ἐρρημιμένον τὸ Cogito τώρα σ' ἓνα 'παράλογον' κόσμον, στὸν ὁποῖον τὸ γυμνὸν γεγονός τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀναπότρεπτος ροὴ τοῦ χρόνου ἀφαιροῦν κάθε νόημα» (*Existentialismus*, ἐν: Kultur und Gesellschaft (2:1968', 49' ἐφξ.: Kultur 2). Καὶ κατωτέρω: «Ὁ Sartre κατανοεῖ τὴν Ἐλευθερίαν ὡς αὐστηρῶς ἀτομικὴν, τὴν ἀπόφασιν ἀλλαγῆς τῆς καταστάσεως ὡς αὐστηρῶς ἀτομικὸν σχέδιον καὶ τὴν πράξιν τῆς ἀλλαγῆς ὡς αὐστηρῶς ἀτομικὸν ἐγγέλισημα». Ὁ στοχασμὸς τοῦ ἐκφράζει «μῖαν παλαιὰν μορφήν τοῦ Ἰδεαλισμοῦ καὶ ἐξαιρεῖ τὸ μακρὰν τῆς φιλοσοφίας ταύτης ἐκ τῆς 'πραγματικότητος τοῦ Ἀνθρώπου'» (64.65). «Ἡ ὑπαρξιακὴ Ἐλευθερία ὑφίσταται, παρὰ τὴν καταπίεσιν, στὴν ὁποῖαν ὑπόκειται ὁ Ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος» (69).

Εἰς τὸν χώρον τοῦ Individualismus κινεῖται καὶ ἡ *Ψυχολογία*, ἰδίως τοῦ S. Freud, ἀφοῦ «αἱ ψυχολογικαὶ κατηγορίαι δὲν 'συνάπτονται' πρὸς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας», «τὸν δὲ ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου μεταξὺ τῶν ἀνταγωνιστικῶν δυνάμεων,... διεξάγει — ἐν τέλει — τὸ Ἄτομον στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχὴν του καὶ δι' αὐτῶν» (*Das Verhalten der Psychoanalyse*, ἐν.: Kultur 2 85. 86). Ὅμως «ἡ κοινωνία δὲν διηρῶνε τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὸν ἐλεγχόν τῆς ἐπὶ τοῦ Ἄτόμου» (102), διὸ καὶ «ἐξαρθρᾶται — σήμερον — ἡ προοπτικὴ τῆς ἐλευθερίας — εἰς μεγάλον βαθμὸν — ἐκ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς προθυμίας ἀντιστάσεως στὴν νοοτροπίαν τῆς μάξης, στὴν ἀντίστασιν ἀντιλαϊκῶν πολιτικῶν πρακτικῶν, πρὸς ἀλλαγὴν κατευθύνσεως τῆς προόδου,... τοῦθ' ὅπερ σημαίνει στὴν ἀρνησιν καὶ ἀντίστασιν ἐναντι τοῦ Κατεστημένου» (105). Συγχρόνως δὲ «ἤγειρεν ὁ Freud μίαν κατηγορίαν, πού ἔκτοτε ἐγίνε πιδ σκληρή: μὲ τὰς ἐφαρμοσθεῖσας μεθόδους βασανιστηρίων διὰ τῶν θαλάμων ἀερίων καὶ τῶν στρατοπέδων ἐργασίας, διὰ τῶν ἀποικιοκρατικῶν πολέμων καὶ τῆς δράσεως τῆς Ἀστυνομίας, μὲ τὸ πεπρωμένον καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα τοῦ Ἀνθρώπου, νὰ ὑπάρξει ἡ προετοιμασία γιὰ μίαν ὑπόγειον 'ζωὴν' (106).

Περὶ τοῦ *Καπιταλισμοῦ* ἀναφέρει ὁ Marcuse, ἐρμηνεύων τὰς ἰδέας τοῦ M. Weber: «Στὴν ἀνάπτυξιν τῆς καπιταλιστικῆς Λογικότητος μεταβάλλεται τὸ *Παράλογον* (Irrationalität) σὲ *Λογικὴν*» (Vernunft), καὶ αὕτη δὲ σὲ *ἀπανθρωπιάν*: «ἡ ἀπανθρωπιὰ ἐμπειρικλείεται στὸν ἀρχικόν, καὶ ἐιδικώτερον, στὸν τελικὸν ἰσολογισμὸν τοῦ Λογικιστικοῦ... καπιταλιστικοῦ λογαριασμοῦ» (*Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers*, ἐν: Kultur 2: 113.116). Ἔτσι δὲ «ὀρίζεται ὁ Καπιταλισμὸς ὡς *Ἰμπεριαλισμὸς*», καταλήγων «μὲ ὅλην τὴν Λογικότητά του (ἢ μᾶλλον ἔνεκα — ἀκριβῶς — τῆς ἐιδικῆς Λογικότητός του) σ' ἓνα Παρολογοισμὸν, σὲ 'τυχαίαν' ἀκρότητα, — ὄχι μόνον στὴν οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ στὴν κυριαρχοῦσαν, μέσῳ τῆς γραφειοκρατίας τῆς κρατικῆς διοικήσεως» (125). Τὸ μέσον δὲ κυριαρχήσεως εἶναι ἡ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Καπιταλισμοῦ «Τεχνικὴ, ἥτις εἶναι κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων» (127). «Ἡ τεχνικὴ Λογικὴ ἀποκαλύπτεται ὡς πολιτικὴ Λογικὴ,... εἶναι δηλ. ἡ ἐκάστοτε κυριαρχοῦσα κοινωνικὴ Λογικὴ... Ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία, στὴν ὁποῖαν ὅλα λαμβάνουν χώραν τόσον ἐλευθέρως καὶ λογικῶς, ὑπόκειται στὴν κυριαρχίαν τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν μονοπωλίων», εἰς ἀντίθεσιν «πρὸς τὴν δημοκρατίαν τῶν Μαζῶν καὶ πρὸς τὴν ὑποταγὴν εἰς παρανοϊκοὺς Ἠγέτας διὰ τῆς ἐντάξεως εἰς τὴν λογιμιστικὴν γραφειοκρατίαν,... ὡς τὸ σύμπτωμα καταπτώσεως τοῦ ὑστεροῦ Καπιταλισμοῦ στὴν ὀλοκληρωτικὴν κοινωνίαν τῶν Μαζῶν» (129.128).

Ποία ἡ θέσις τοῦ Marcuse ἐναντι τῆς *Θρησκείας*; Οὗτος δὲν ἀσχολεῖται — ἐιδικώτερον — περὶ αὐτήν, θεωρεῖ δὲ ταύτην εἰς τὰ πλάισια τῆς κριτικῆς του πρὸς τὰς πολιτικὰς-κοινωνικὰς δομὰς καὶ τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων τοῦ S. Freud. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ *Ἰουδαίου-Χριστιανισμοῦ* ἀναφέρει οὗτος: «Ὁ Freud πιστεύει ὅτι ἀνεύθρον

ἔχνη τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς, τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς συμφιλίωσέως του στὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἣτις ἤρχισε μὲ τὴν θανάτωσιν τοῦ Μωϋσέως», περὶ δὲ τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ λέγει: «Ὁ Freud ἐπίστευεν, ὅτι ὁ Ἀντισημιτισμὸς ἔχει βαθείας ρίζας στὸ ὑποσυνείδητον, ὡς φθόνος, ἕνεκα τῆς ἀπαιτήσεως τῶν Ἰουδαίων, ὅτι εἶναι 'τὸ μονογενές, ἐκλεκτὸν τέκνον τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς'». Περὶ δὲ τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας ἀναφέρει: «Ἐὰν προεκτείνομε τὸν συλλογισμὸν τοῦ Freud καὶ τὸν συνδυάσομε μὲ τὴν διττὴν προέλευσιν τοῦ αἰσθημάτος ἐνοχῆς, τότε θὰ ἐφαίνεται ζωὴ καὶ θάνατος τοῦ Χριστοῦ ὡς εἰς ἀγὼν ἐναντίον τοῦ Πατρὸς, — καὶ ὡς μία νίκη ἐπὶ τοῦ Πατρὸς. Τὸ μῆνυμα τοῦ Χριστοῦ ἦτο μῆνυμα ἀπελευθερώσεως: τὸ κρημνισμα τοῦ Νόμου (ποῦ εἶναι κυριαρχία) διὰ τῆς Ἀγάπης (ποῦ εἶναι Ἔρως). Τοῦτο δὲ θὰ ἐνημεριζέτο πρὸς τὴν αἰρετικὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ὡς τοῦ κατὰ σάρκα εἰρηνοποιοῦ, τοῦ Μεσσίου, ὅστις ἦλθε διὰ νὰ λυτρώσῃ τὸν Ἄνθρωπον ἐδῶ ἐπὶ τῆς Γῆς. Τότε δὲ θὰ ἦτο ἡ μεταγενεστέρα μεταποίησις τοῦ Μεσσίου, ἡ θεοποίησις τοῦ Υἱοῦ πλησίον τοῦ Πατρὸς, μία προδοσία τοῦ εὐαγγελίου του ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ Μαθητῶν, — ἡ ἄρνησις τῆς ἐν σαρκὶ ἀπελευθερώσεως, ἡ ἐκδίκησις κατὰ τοῦ συμφιλιωτοῦ. Ἔτσι δὲ ὑπέταξεν ὁ Χριστιανισμὸς τὸ εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης-Ἐρωτος ἐκ νέου στὸν Νόμον, καὶ ἀποκατέστησε καὶ ἐνίσχυσε τὴν Πατρότητα» (*Triebstruktur und Gesellschaft* (1979) 65).

Ἐδῶ κάμνει ὁ Μ. διάκρισιν μεταξὺ τοῦ «ἱστορικοῦ» — γνησίου — Χριστοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου, νοθευθέντος ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ, «κηρυγματικοῦ» Χριστοῦ. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Μ. ὑποκρύπτει μίαν βαθεῖαν ἀλήθειαν: Ἐν ἰσχυρῶν — ἰδεολογικῶν — ρεῦμα ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ τῶν Καθαρῶν, Δοκητῶν, Εὐσεβιστῶν κλπ., ἐπεζήτησε νὰ ἀρῇ τὸν Χριστὸν ἐκ τοῦ κόσμου, νὰ ἐξημῶσῃ Αὐτὸν εἰς τὸν Οὐρανὸν καὶ νὰ μειώσῃ — ἔτσι — τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἱστορικο-κοινωνικοῦ γίνεσθαι, καὶ τὸ ἐπέτυχεν — ἐν πολλοῖς — παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας. Ὁ Χριστιανισμὸς κατέστη — οὕτως — ἀκίνδυνος διὰ τὰς ἐξουσίας τοῦ κόσμου καὶ τὰς διεφθαρμένας κοινωνικὰς δομάς, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν ἐπικρότησιν αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν. Ποῖος ὁ λόγος — λοιπὸν —, διὰ τὸν ὁποῖον ἐσταυρώθη ὁ Χριστὸς καὶ ἐμαρτύρησαν ὅλοι οἱ Ἀπόστολοι των καὶ ἐχύθη τόσον Αἷμα ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του; — Οὐχὶ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ σύγκρουσις των πρὸς τὸ ἐκάστοτε διεφθαρμένον κατεστημένον; Ὅντως: τὸ «πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν Γῆν» (Λουκ. 12,49) τοῦ Ἰησοῦ κατεπνίγη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ὁ Ἰησοῦς ἀνυψώθη εἰς τὸν Οὐρανόν, καὶ οἱ Φορεῖς τοῦ Χριστιανισμοῦ *συνεβιβάσθησαν* μὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ εὐρίσκουν ὅλα ὠραῖα εἰς αὐτόν, «τρῶγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐγκαμίζοντες» (Μαθ. 24,38), κατὰ τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἔλαβε χώραν, — ἀναφέρει ὁ Marcuse, τρέφων βαθεῖαν ὑπόληψιν πρὸς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ —, «ἐν ἔγκλημα κατὰ τοῦ Υἱοῦ. Μὲ τὴν μετάστασιν Αὐτοῦ μετετέθη καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν του: ἡ θεοποίησις του μετέθηκε τὸ Εὐαγγέλιον του ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ πόνος καὶ ἡ καταδυνάστευσις διαιωρίζονται» — (αὐτόθι).

Ἀγνωστικισμὸν ἐναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρνητικὴν ἐναντι τῆς Θρησκείας στάσιν ἔχει καὶ ὁ ἐπιφανὴς Ἄγγλος Φιλόσοφος Bertrand Russell (1872-1970) Βραβεῖον Νόμπελ 1950), ὅστις ἐπέδρασεν αἰσθητῶς ἐπὶ τῶν ποικίλων τάσεων τοῦ λογικοῦ Ἐμπειρισμοῦ κατὰ τὸν 20ὸν αἰ. Οὗτος ἀπεδέθη εἰς μίαν προσπάθειαν καταρρίψεως τῶν ὑπὲρ τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ προσαγομένων Θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων, καὶ κυρίως τοῦ κοσμολογικοῦ, περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τῆς Αἰτίας τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ τελεολογικοῦ, περὶ ὑφισταμένης σκοπιμότητος ἐν αὐτῷ, ὡς ἀντικειμένων πρὸς τὴν Λογικὴν (πρβλ. *Warum ich*

kein Christ bin (1968), 13 έξ.)⁵⁵, και έπίστευεν, ότι ή είς Θεόν πίστις έχει ώς αίτιαν και πηγήν «τόν Φόβον», «ώς τήν έκφρασιν τής άδυναμίας τών 'Ανθρώπων», πρό τής «Φύσεως», «τών άλλων 'Ανθρώπων», άλλα και «έκ Φόβου πρό τών ιδίων αυτών βιαίων παθών, πού μπορούν νά τούς παραβλάψουν», με υπόβαθρον αυτών «τήν δειλίαν, όταν λέγει κάποιος, ότι χωρίς αυτό ή εκείνο δέν μπορεί νά ζήσει. 'Ο καθείς θά έπρεπε νά είναι ικανός, νά μπορεί νά ζήσει, με όλα, όσα του προσφέρει ή ζωή»⁵⁶. Περί τής *υπάρξεως του Θεού* αναφέρει, ότι αυτή δέν άποδεικνύεται, άλλα και δέν καταρρίπτεται λογικώς. «Δέν μπορώ ν' άποδείξω, ότι οί Θεοί του 'Ολύμπου δέν υπάρχουν, άλλα πιστεύω, ότι ό Θεός τών Χριστιανών δέν κατέχει μεγαλυτέραν πιθανότητα ή εκείνοι». Περί δέ τών *Θρησκειών* ισχυρίζεται, ότι αυτές έβλαψαν μάλλον παρά ώφέλησαν τήν 'Ανθρωπότητα: «Βασικώς πιστεύω, ότι ή Θρησκεία έβλαψε πάρα-πολύ... άγιοποιήσασα τόν Συντηρητισμόν και τήν προσκόλλησιν σέ παραδεδομέναις συνθηείας, καθώς και τόν φανατισμόν και τó μίσος» (*Bertrand Russell sagt seine Meinung* (1976), 44 έξ.).

Γνωστάς και —έν πολλοίς— παλαιωθεισας απόψεις, τās όποίας συνδυάζει και πρός τήν θεωρίαν τής Έξελιξέως, προβάλλει και ό έκ τής γνωστής οικογενείας διανοουμένων προερχόμενος Άγγλος φιλόσοφος Julian Sorell Huxley (1887-1975), διά ν' άπορρίψει τήν ύπαρξιν του Θεού και νά υποβιάσει τήν Θρησκείαν είς ένα προοδευτικόν Άνθρωπισμόν. Πρός έξηγησιν τής πίστεως είς τήν ύπαρξιν Θεών ή Θεού έπιστρατεύει ούτος τήν παλαιάν θεωρίαν τής προβολής (Projizierung) και Προσωποποιήσεως (Personifizierung), καθ' ήν ουχι ό Θεός έποίησε τούς Άνθρώπους «κατ' εικόνα» έαυτού, άλλ' οί Άνθρωποι έποίησαν τούς Θεούς κατά τήν έαυτών εικόνα. «Η Θείστικη πίστις στηρίζεται επί τής προβολής ανθρωπίνων ιδεών και αισθημάτων επί τής Φύσεως, είναι δηλ. μία προσωποποιήσις άπροσώπων φαινομένων. Προσωποποιήσις είναι ή ισχυροτάτη προϋπόθεσις του Θεού... 'Ο Θεός είναι, όπως και οί Θεοί, άγγελοι, διάβολοι, πνεύματα και άλλα μικροτέρας σημασίας φαντάσματα, έν ανθρωπίνον προίόν, πού προέκυψεν αναγκαιώς έξ άγνοίας τινός και βαθμού τινός άδυναμίας του Άνθρώπου σέ συνάφειαν πρός τó περιβάλλον του» «με τήν πρόοδον δέ τής Έπιστήμης» και τήν διεύρυνσιν δι' αυτής τών γνώσεων κατέστη ή σημασία του Θεού «σήμερον άνευ πρακτικής ώφέλειας» (*Der Mensch in der modernen Welt* (1950), 227).

Και άλλαχού άναφέρει ό Η.: «'Ο Θεός είναι υπό τόν άνθρωπον έπινοηθείσα υπόθεσις (Hypothese) στήν προσπάθειά του ν' άντιμετωπίσει τó πρόβλημα τής ύπάρξεως

55. Άνάλογα ύποστηρίζει και ό φιλόσοφος John Hospers είς τó έργον του: *An Introduction to Philosophical Analysis* (1967²), ότι δηλ. αί περί Θεού άποδείξεις δέν άντέχουν είς τήν κριτικήν ανάλυσιν και λογικήν, ή μόν *κοσμολογική* πίπτει άφ' έαυτής, όταν ύποστηρίζει ότι ό κόσμος έχει ώς αίτιαν τόν Θεόν, —διότι όλα έχουν μίαν αίτιαν—, και άρα ύπάρχει ό Θεός. Έν τοιαύτη περιπτώσει —όμως— και ό Θεός θά πρέπει νά έχει αίτιαν τινά τής ύπάρξεώς του. Έάν δέ Ούτος δέν έχει έξωθεν έαυτού αίτιαν ή είναι ή αίτία έαυτού, θά ήδύνατο νά ισχύει τó αυτό και περί του Σύμπαντος. Διά δέ τήν *τελεολογικήν* άπόδειξιν προκύπτουν άρνητικαί άκολουθία περί του Θεού, σχετιζόμεναι πρός τήν παντοδυναμίαν και τήν αγαθότητα Αυτού έν συναρτήσει πρός τó υφιστάμενον είς τόν κόσμον φυσικόν και ήθικόν κακόν, τó πάσχειν, τήν άθλιότητα, άδικίαν κ.λπ.

56. Άντιστοιχώς κρίνει και ό J. Monod (*Zufall und Notwendigkeit*, 1991⁹, 146), όστις —όμως— γενικεύει τόν Φόβον ώς τήν πηγήν παντός του πολιτισμού: «'Ο Φόβος

του... Ὁ Ἀνθρωπος ἐπενόησε τοὺς Θεούς, διὰ τὴν ἐξηγήσει τὸ ἀνεξήγητον». «Σήμερον κατέστη ἡ Θεός-Υπόθεσις ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτος, ἀπώλεσε τὴν καθαρικὴν τῆς ἀξίαν καὶ ἐγένεν ἐμπόδιον στὴν σκέψιν μας» (*Der Gott des Dr. Robertson*, ἐν: Club Voltaire (ἐκδ. ὑπὸ G. Szczyzny) I, 42). «Ὁ ἐξελικτικῶς σκεπτόμενος Ἀνθρωπος δὲν μπορεῖ πλέον ν' ἀναζητῇ προστασίαν πρὸ τῆς μοναξιάς του, μὲ τὸ νὰ καταφεύγει στὰς ἀγκάλας μιάς εἰς Θεὸν ἐξυψωθείσης —ὕπ' αὐτοῦ ἐπινοηθείσης— Πατρικῆς μορφῆς», ἀλλὰ θὰ πρέπει ἡ Θρησκεία νὰ εὐθυγραμμισθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης συσσωρευθεῖσαν γνῶσιν. «Ἡ Θρησκεία, ποὺ θὰ προκύψει στὸ προσεχὲς μέλλον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι κάτι καλόν, —θὰ πιστεύει αὕτη στὴν Γνῶσιν» (*Der evolutionäre Humanismus* (1964), 23.35). Τί προτείνει ὁ Η. πρὸς «διάσωσιν» τῆς Θρησκείας; —Τὴν ἀπόρριψιν «τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας» καὶ τὴν διακράτησιν «τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν» ἔτσι, ὥστε νὰ μετατραπῇ αὕτη σ' ἓνα ἐνδοκοσμικόν, ἐξελικτικόν, Ἀνθρωπισμόν. «Καὶ μία ἀνθρωπιστικὴ Θρησκεία, μὲ κέντρον τὴν Ἐξέλιξιν, χρειάζεται τὸ Θεῖον, ἀλλ' ἐν Θεῖον χωρὶς Θεὸν» (*Der Gott des Dr. Robertson*, 42.43).

Ἐπὶ τούτων —λοιπὸν— Θρησκεία χωρὶς Θεόν; Καὶ ὑπάρχει Θεῖον, δηλ. Θεϊότης, χωρὶς Θεόν; Τοιαύτας παραδοξότητας καὶ παρολογισμοὺς μποροῦν νὰ διατυπώσουν καὶ Ἄτομα, ποὺ κόπτονται ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς καὶ γνώσεως! Αἱ θέσεις τοῦ Huxley ἀπησχύν τὴν ἰδεολογίαν τοῦ 19ου αἰ., περὶ τοῦ Θείου ὡς Προβολῆς (Feuerbach κλπ.), περὶ προόδου διὰ τῆς Ἐπιστήμης (Scientismus), συγχέουν Θρησκείαν καὶ Ἐπιστήμην, Πίστιν καὶ Γνῶσιν, καθὼς καὶ τὰ περιεχόμενα καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν, καὶ συνιστοῦν ἀπλᾶς ὑποθέσεις καὶ θεωρίας, ὅπως ἐκείνην τῆς Ἐξελίξεως, προβαλλομένης ὡς ἐπιστημονικὰ πορίσματα, —ἐπ' αὐτῶν δὲ ἔχομεν ἐπανειλημμένως ἀναφερθεῖ εἰς προηγούμενα.

Μίαν ἄλλην ἐρμηνείαν περὶ τῶν σχέσεων Θρησκείας, εἰδικώτερον δὲ Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας, παρέχει ὁ φιλόσοφος Karl Löwith (1897-1973)⁵⁷. Οὗτος ἀναφέρει: «Ἐὰν ὁ Θεϊσμός δὲν εἶναι μόνον ἡ πρώτη βαθμὶς καθ' ὁδὸν πρὸς τὸν Deismus καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Atheismus, ἀλλ' ἔχει ἀκόμη ἐν θρησκευτικὸν περιεχόμενον καὶ —τρόπον τινὰ— σημαίνει πίστιν σ' ἓνα προσωπικὸν Θεόν, ὅστις ἐποίησε τὸν κόσμον, καὶ δὴ χάριν τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ τοῦτον ὡς τὴν μοναδικὴν εἰκόνα Θεοῦ, τότε σημαίνει ὁ A-theismus ἀπιστίαν στὸν Θεὸν τοῦτον τῆς Βίβλου. Ἀπιστία ὅμως εἶναι ἡ Ἀθεΐα, ἡ μόνον ὑπὸ τῆς πίστεως κρινομένη». Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως πίστεως καὶ γνώσεως προϋποθέτει «πίστιν στὴν Ἀποκάλυψιν... καὶ ἀφορᾷ τὴν Φιλοσοφίαν μετὰ τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ διαφορὰ καὶ ἡ σχέσις Λογικῆς ἢ Γνώσεως καὶ Πίστεως εἶναι μία ἐνδοχριστιανικὴ ὑπόθεσις. Εἶναι ὁ

εἶναι ὁ δημιουργὸς ὄλων τῶν Μύθων, ὄλων τῶν Θρησκευτῶν, ὄλων τῶν Φιλοσοφῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἐπιστήμης».

57. Αἱ ἀκολουθοῦσαι εἰς τὸ κείμενον παραπομπαὶ προέρχονται ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ K. Löwith, *Atheismus als philosophisches Problem*, ἐν: *Sämtliche Schriften* (3/1985, 331-337).

σταυρὸς συνόλου τῆς μεταχριστιανικῆς Φιλοσοφίας, ἥτις οὔτε χριστιανικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι —διότι θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι Φιλοσοφία— οὔτε προχριστιανικὴ, ὡς οὐδὲν νὰ εἶχεν ἀκούσει περὶ τῆς χριστιανικῆς Ἐποικίως».

Στὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιότητα «δὲν ὑφίσταται ἀντίθεσις μεταξὺ Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας,... ἀλλ' ἀντίθεσις πρὸς τὴν λαϊκὴν Θρησκείαν τῆς Πόλεως. Ἡ Θεολογία ἀνήκει στὴν Ἀρχαιότητα οὐσιωδῶς στὴν Φιλοσοφίαν... Τὸ ἐρώτημα δὲν ἦτο: μπορεῖ νὰ γνωρίσει τις τὸν Θεὸν ἢ θὰ πρέπει —προηγουμένως— νὰ πιστεύσει εἰς Αὐτόν;, ἀλλά: μπορεῖ νὰ γνωρίσει τις τὸ Θεῖον καλύτερον παρ' ὅτι πιστεύεται τοῦτο στὴν λαϊκὴν Θρησκείαν;... Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία... κινεῖται οὐχὶ ἐντὸς τοῦ ἡ-ἡ Γνώσεως καὶ Πίστεως, ἀλλ' ἐντὸς τῆς διαφορᾶς ἐπιστήμης καὶ δόξης... Μὲ μέτρον τὴν Ἐπιστήμην, ὡς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν, εἶναι ἡ Δόξα οὐχὶ Πίστις ἐν τῇ καινοδιαθηκικῇ ἐννοίᾳ τῆς Πίστεως, ἀλλὰ πίστις ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀπλῶς νομίζειν (Fürwahrhalten). Ὅ,τι θεωρεῖ ἡ Δόξα ὡς ἀληθινόν, εἶναι —ὅμως— ἀπλῶς φαινόμενον, μία φαινομενικὴ ἀλήθεια». Ἡ σχέσις μεταξὺ Δόξης καὶ Ἐπιστήμης ἐπιτρέπει «τὴν ἀνοδὸν ἐκ τῆς δῆθεν πρὸς τὴν ἀληθινὴν Γνῶσιν», εἰς ἀντίθεσιν «πρὸς τὴν χριστιανικὴν Πίστιν, ἥτις δὲν εἶναι ἀπλῶς προβαθμῖς μᾶς ἀποδεικνυομένης Γνώσεως» καὶ —συνεπῶς— δὲν ἐπιτρέπει «μετάβασιν ἐκ τῆς πίστεως σπὸ Ἄδρατον εἰς γνῶσιν τοῦ ἀποδεικνυομένου... Ἡ καινοδιαθηκικὴ ἐννοία τῆς Πίστεως δὲν ἀπαντᾷται στὴν ἑλληνικὴν διανόησιν,... καὶ —διὰ τὸν λόγον τοῦτον— μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων Φιλοσόφων δὲν ὑπῆρχον ἄπιστοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μεταχριστιανικῆς Ἀθεΐας... στὴν Ἀρχαιότητα δὲν συνιστᾷ ἡ Ἀθεΐα θρησκευτικὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν Πίστιν, ἀλλ' ἐν πολιτικὸν εἶδος αἰρέσεως σὲ σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς βάσεις τῆς Πόλεως. Ἡ Ἀθεΐα ἦτο ἀσέβεια, καὶ αὕτη μία ὕβρις, ἥτις ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τῆς Πόλεως. Ὁ Σωκράτης κατηγορήθη δι' ἀσέβειαν, διότι οὗτος ἐλάτρευεν οὐχὶ τὰς Θεότητας τῆς Πόλεως, ἀλλ' ἄλλας, νέας Θεότητας... Ὅμοίως καὶ οἱ Χριστιανοὶ κατενοήθησαν καὶ ἐχαρακτηρίσθησαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ὑπὸ τῶν Θρησκευτικῶν Ἐθνικῶν ὡς Ἀθεοὶ, καὶ πάλιν ἐν πολιτικῇ ἐννοίᾳ: ὡς ἐπικίνδυνοι διὰ τὸ κράτος νεωτερισταί, οἵτινες δὲν ἐπίστευον τοὺς παλαιοὺς Θεοὺς τῆς Πόλεως καὶ τοῦ κόσμου».

Ἡ μεταχριστιανικὴ Ἀθεΐα ἔχει τελείως διάφορον νόημα τῆς προχριστιανικῆς, διότι προϋποθέτει «πίστιν στὴν Ἀποκάλυψιν,... σπὸν ὑπερκόσμιον Θεὸν-Δημιουργόν», καὶ ὅταν ἐξέλιπεν ἡ Πίστις αὕτη, παρέμενε μόνον ὁ Κόσμος καὶ ὁ Ἄνθρωπος καὶ —συνεπῶς— δὲν ὑφίσταται ἀντι-κείμενον ἀντιδικίας οὔτε διὰ τὴν Ἀθεΐαν οὔτε καὶ διὰ

«τὴν χριστιανικὴν Ἀπολογητικὴν». «Στὴν ἄνευ ἀντικειμένου μοντέρ-
ναν χριστιανικὴν Ἀπολογητικὴν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἄνευ κινήτρου Ἀθεΐα,
ἥτις ἐχειραφετήθη — πλέον — ἐκ τοῦ Ἀντικειμένου τῆς καὶ ἐστράφη
πρὸς ὃ, τι ὀνομάζεται Ἐπιστήμη. Ὅ, τι δὲ ἐπιζητεῖ αὐτή, σχετίζεται
πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ πρὸς οὐδὲν ἕτερον. Διότι
στὸν Θεὸν τῆς Βίβλου μπορεῖ τις μόνον νὰ πιστεύει, καὶ ὄχι νὰ θεω-
ρεῖται καὶ νὰ γνωρίζεται Οὗτος, ὅπως τὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Ἡ
ἔπιστημονικὴ Ἀθεΐα, στὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ Nietzsche ἐν συνολικὸν
εὐρωπαϊκὸν γεγονός, ἐμπερικλείει, ὡς μία ἀπελευθερωθεῖσα θέλησις
πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, τὴν ἀπιστίαν πρὸς μίαν ὑπακοὴν ἀπαι-
τοῦσαν θεΐαν Ἀποκάλυψιν». Ὡς «ἐπιστημονικὴ Ἀθεΐα» μπορεῖ νὰ
χαρακτηρισθῆ — πλέον — σύνολος «ἢ Ἐπιστήμη καὶ ἢ ἱστορικὴ στο-
χαστικότης. Αἱ Φυσικαὶ καὶ αἱ Ἱστορικαὶ Πνευματικαὶ Ἐπιστήμαι
ἐρευνοῦν ἀμφοτέρω τὸ ἀντικείμενόν των μὲ λογικὰς μεθόδους».

Περαιτέρω ἀνεκίνησεν ὁ Löwith ἐν κρίσιμον διὰ τὴν Θεολογίαν
ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη θέσει καὶ διεξέλθει ὁ F. Overbeck⁵⁸,

58. Πρὸβλ. F. Overbeck, *Über die Christlichkeit unserer heutigen Theologie* (1903², 24 ἐξ.). Σχετικῶς ἀναφέρει ὁ E. Hübner (*Evangelische Theologie in unserer Zeit*, 1966³, 41-42): «Ὁ Franz Overbeck ἐστράφη μὲ ἀκαμπτον σκληρότητα κατὰ τῆς Θεολογίας τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὁποίαν κατηγόρησεν ὡς τὸ ἄδειασμα τοῦ ἰδίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπίσης ἄδειασαν αὐτὴν ἡ "νεκρὰ Ὁρθοδοξία" (σ.σ.: πρόκειται ἐδῶ περὶ προτεσταντικῆς Αἰρέσεως καὶ ὄχι περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας), ἥτις ἐτοποθέτησε στὴν θέσιν τῆς ζωντανῆς πρωτοχριστιανικῆς πίστεως τὴν καιρικὴν ὀρολογία, καθὼς καὶ ἡ μοντέρνα προσηρμοσμένη Θεολογία, ἥτις ἔδωκε κοσμικὸν περιεχόμενον στὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ — ἔτσι — τὴν κατήγησε. Ὁ Overbeck ἐστράφη κατὰ τῆς Θεολογίας ἐν γένει, — ἀδιαφόρως: ὀρθοδόξου ἢ φιλελευθέρως —, διότι αὐτὴ κατέστρεψε — κατὰ τὴν κρίσιν του — τὸν Χριστιανισμόν ὡς "Θρησκείαν"... Οὗτος θεωρεῖ μεταξὺ τῆς καθ' αὐτὴν ζωντανῆς χριστιανικῆς "Θρησκείας" καὶ τῆς Θεολογίας ὡς Ἐπιστήμης δύο ἀσυμβιβάστους ἀντιθέσεις, τῶν ὁποίων ἡ συμφιλίωσις ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς "Θρησκείας", ἀφοῦ εἰς τὸ μέρος τῆς χριστιανικῆς "Θρησκείας" ἀνήκει ἡ ἀρνούμενη τὸν κόσμον "Πίστις", εἰς δὲ τὸ μέρος τῆς Ἐπιστήμης ἀνήκει ἡ καταφάσκουσα τὸν κόσμον "Γνώσις"... Ἡ Θεολογία εἶναι ἡ συνθηκολόγησις τῆς ἀρχικῆς χριστιανικῆς Πίστεως πρὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς Γνώσεώς του. Αὕτη εἶναι, ἐξ ἀρχῆς, ἡ νίκη τοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Γνώσεως ἐπὶ τῆς Πίστεως». Ὁ Overbeck ὑπῆρξε συνεπῆς καὶ εὐλακρῆς Θεολόγος, δηλ. Ἐπιστήμων, δηλ. Ἀθεός, διὸ καὶ «ἀπεπάσασε, — συμφῶνως πρὸς τὰς πεποιθήσεις του, ὅτι Πίστις καὶ Γνώσις, Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη εἶναι ἀσυμφιλίωτοι Ἀντιθέσεις —, ὑπὲρ τῆς Γνώσεως καὶ τῆς Ἐπιστήμης καὶ κατὰ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Θρησκείας», καὶ ἀνεζήτησε δὲ τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν «Λύτρωσιν» οὐχὶ εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν κόσμον: «Ἡ Θρησκεία οὐδὲν συνεισφέρει πρὸς σωτηρίαν τῶν Ἀνθρώπων,... Ἡ Λύτρωσις μπορεῖ νὰ προκύβη μόνον ἐκ τοῦ μέσου ἡμῶν» (*Franz Overbecks geistiges Testament*. Overbeckiana I, 1962, 218). Ἡ Θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβάσῃ Πίστιν καὶ Ἐπιστήμην, διότι ἡ μὲν Πίστις ἀνήκει εἰς τὸν μὴ-Λογικὸν χώρον, ἡ δὲ Ἐπιστήμη ἐρευνᾷ διὰ τῆς Λογικῆς καὶ ἀπροϋποθέτως. Ἡ

ἦτοι ἂν καὶ κατὰ πόσον ἡ χριστιανικὴ Θεολογία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀκόμη ὡς «χριστιανικὴ». «Ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ Θεολογία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης κατανοεῖ ἑαυτὴν καὶ ἐργάζεται ὡς ἱστορικο-κριτικὴ ἐπιστήμη,... εἰς οὐδὲν διαφέρει ἔναντι τῶν ἄλλων, ἀθέων ἐπιστημῶν... Ἄφ' ὅτου ἡ χριστιανικὴ Θεολογία ἔχει τὸν σκόλοπα τῆς ἐπιστημονικῆς διαφωτίσεως στὴν ἰδίαν αὐτῆς σάρκα, δὲν γνωρίζει — πλεόν — πρὸς ποῖον ν' ἀπευθυνθεῖ καὶ ἔναντι τίνος νὰ ἀμνηθεῖ». Τὸ πρόβλημα εἶναι καὶ παραμένει: «Μπορεῖ ὁ Θεὸς τῆς ἀρχικῆς καὶ ζώσης πίστεως, ὁ Θεὸς τοῦ Ἄβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὅστις ἐγένετο Ἄνθρωπος ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, νὰ γίνῃ ποτὲ εἰς Θεὸς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης; Εἶναι ἡ χριστιανικὴ Θεολογία μίᾳ συμβιβαζομένη πρὸς τὸ ἀκολουθεῖν τὸν Χριστὸν ἐκ πίστεως ἐνασχόλησις; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο τοῦ F. Overbeck παρέμεινε μέχρι σήμερον ἀναπάντητον... Ἐὰν φαίνεται σήμερον, ὅτι Κόσμος καὶ Χριστιανισμὸς ἀλληλοκατανοοῦνται, συμβαίνει τοῦτο — τουλάχιστον ἐκ μέρους τοῦ τελευταίου — διὰ τὸν λόγον καὶ μόνον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, διὰ νὰ ἐπιβιώσῃ στὸν ἄθεον κόσμον, ἐγκαταλείπει ἑαυτὸν, μὲ τὸ νὰ ἐπιδεικνύει πλήρη κατανόησιν διὰ τὸν Ἔθανον τοῦ Θεοῦ».

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι σοβαρώτατον καὶ θὰ πρέπει ν' ἀσχοληθεῖ ἡ Θεολογία εἰς βάθος, διότι ἡ χριστιανικὴ θεολογία κατέστη μὲν ἐπιστημονικὴ, ἀλλ' ἔπαυσε νὰ εἶναι χριστιανικὴ. Τὸ καίριον ἐρώτημα κατὰ τῆς Θεολογικῆς ταύτης ἐκτροπῆς εἶχε θέσει ὁ Μ. Heidegger: «Πότε θ' ἀποφασίσῃ — ἐπὶ τέλους — ἡ Θεολογία ν' ἀσχοληθεῖ — μὲ σοβαρότητα — μὲ τὸν λόγον τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ — δι' αὐτοῦ — μὲ τὴν Φιλοσοφίαν ὡς μίαν μωρίαν»; Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον κατέστη σύνο-

Πίστις προ-ὑπο-θέτει τὰ δόγματά της, π.χ. ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὅτι εἶναι τριαδικός, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος «σὰρξ ἐγένετο» κ.λπ., — ταῦτα εἶναι ἐκ προοιμίου ἀποδεκτά, δηλ. δὲν ὑπόκεινται εἰς ἀμφισβήτησιν καὶ ἄρα οὔτε καὶ εἰς ἔρηναν. Τῆς δὲ Ἐπιστήμης τὰ πορίσματα κείνται εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρευνῆς της καὶ εἶναι πάντοτε «ἀνοικτὰ» πρὸς ἀναθεώρησιν, δηλ. ἐπαλήθευσιν ἢ διάψευσιν, μερικὴν ἢ καὶ ὀλικήν. Ἡ Θεολογία, προσποιουμένη ὅτι εἶναι ἐπιστήμη καὶ συγχρόνως πιστεύει, ζεῖ εἰς τὴν ὑποκρισίαν καὶ εἰς τὴν ψευδαίσθησιν. Ἡ μόνη σενεπῆς Θεολογία τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐκεῖνὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ἡ εἰς εὐθειᾶν γραμμὴν ἀκολουθοῦσα ταύτην Ἀνατολικὴ Νηπτικὴ Θεολογία τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ἣτις ἀπέρριψε τὴν Ἐπιστημονικότητα καὶ ἐκράτησε τὸν θεολογικὸν στοχασμὸν ὡς τὴν ἔκφρασιν καὶ διατύπωσιν τῆς ζώσης πίστεως καὶ τοῦ κατὰ Θεὸν βιώματος ὡς τρόπου κατὰ Χριστὸν ζωῆς. Ἀλλὰ ταύτην ἀπέρριψεν ἡ νεωτέρα Ὁρθόδοξος — λογικὴ — Θεολογία, ὡς μὴ-ἐπιστημονικὴν, ἐκυρίαρχησε δηλ. ἐδῶ ἡ σκοπιμότης τοῦ Ἐπαγγελματισμοῦ, διότι ἡ ἐπιστημονικὴ Θεολογία ἔχει ὡς ἀποκλειστικὸν — σχεδὸν — κίνητρον τὴν ἐπαγγελματικὴν τακτοποίησιν τῶν φορέων της.

λος — σχεδόν — ἡ Θεολογία *ιστορική*, ἀσχολουμένη μὲ τὰς πηγὰς τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἤτοι τὴν Γραφήν καὶ τὴν Παράδοσιν, καὶ μὲ οὐδὲν πλῆρον, — μὲ τοιοῦτον δὲ εἶδος «θεολογίας» θὰ ἠδύνατο ν' ἀσχοληθεῖ — κάλλιστα — καὶ ὁ οἰοσδήποτε *ἄπιστος*, καὶ ἀσχολοῦνται πολλοὶ ἐκ τούτων καὶ εἶναι διακεκριμένοι διὰ τὸ θεολογικὸν τῶν βάθους. Ἡ *ιστορική* Θεολογία, ὡς ἐνασχόλησις εἴτε μὲ τὰ περιεχόμενα τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἴτε τῆς Παραδόσεως — τὰ τῆς λατρείας ἢ τῆς προσωπικῆς εὐσεβείας ἢ τῆς θεολογίας ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας — *οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ζῶντα καὶ προσωπικὸν Θεόν*, ὅπως ἀπεκαλύφθη Οὗτος ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ βιοῦται διὰ τῆς Πίστεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ εἶναι γυμνὴ *ἀ-θεολογία*, διότι παρακάμπτει τελείως τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἄμεσον μετ' Αὐτοῦ ἐπικοινωνίαν, καὶ οὔτε προϋποθέτει οὔτε συνεπάγεται τὴν μυστηριακὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν προσωπικὴν πίστιν καὶ τὴν προσευχήν. Ἡ Θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ παίξει ἐπ' ἄπειρον θέατρον *ἀσυνεπείας* καὶ νὰ παλινδρομεῖ μεταξὺ Ἐπιστήμης καὶ Πίστεως, διότι ἢ θὰ νιοθετήσῃ τὰς ιστορικοκριτικὰς μεθόδους, ὅποτε θ' ἀπορρίψει ὅλας τὰς προτάσεις *πίστεως*, ἀκόμη καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἢ θὰ θεολογήσῃ μὲ βάσιν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐμπειρικὸν βίωμα τῆς εἰς Θεὸν πίστεως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀγίου Πνεύματος, καὶ θὰ ἀγνοήσῃ τὴν θύραθεν μομφὴν ὅτι δὲν εἶναι ἐπιστήμη.

Ἐν κατακλείδι ἀναφερόμεθα — ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ — εἰς τὰς περὶ Θεοῦ ἀπόψεις δύο κορυφαίων στοχαστῶν, τῶν Richard Swinburne καὶ John L. Mackie, οἵτινες ἠσχολήθησαν μὲ ὄλον τὸ φάσμα τῶν περὶ Θεοῦ «ἀποδείξεων», ποὺ ἔχουν προσαχθεῖ ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικῆς, κατὰ τὴν δισχίλιετὴ ζωὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὑπὸ τὸ πρῖσμα φιλοσοφικο-θεολογικῶν, ἀλλὰ καὶ φυσικο-ἐπιστημονικῶν δεδομένων καὶ μεθόδων, διὰ νὰ καταλήξουν — ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑφισταμένων πιθανοτήτων — ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ δεύτερος, — ὡς ἀπάντησις κυρίως πρὸς τὸν πρῶτον —, εἰς τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ σύγχρονος Ἄγγλος φιλόσοφος R. Swinburne (1934) χρησιμοποιεῖ τὰς περὶ Θεοῦ προτάσεις ὡς «ἐπαγωγικὰ ἐπιχειρήματα» (induktive Argumente), *ἐνισχύοντα τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ*. Τί ἐννοεῖ οὗτος μὲ τὴν — πρωτότυπον — μεθόδον του ταύτην, ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος⁵⁹. «Υπὸ

59. R. Swinburne, *Der kosmologische Beweis als induktives Argument*, ἐν: *Glaube und Vernunft*, ἐκδ. ὑπὸ N. Hoerster (Reclam 8059(5)/1985, 41-48). Αἰ εἰς τὸ κυρίως κείμενον ἀναφοραὶ γίνονται ἐκ τοῦ ἔργου τούτου.

ἐπαγωγικὸν ἐπιχείρημα ἐννοῶ ἐν ἐπιχείρημα, ποῦ ἐγείρει τὴν ἀπαίτησιν, νὰ εἶναι ἐν ὀρθὸν ἐπαγωγικὸν ἐπιχείρημα,... ὑπὸ δὲ ὀρθὸν ἐπαγωγικὸν ἐπιχείρημα ἐννοῶ ἐν ἐπιχείρημα, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ ἀρχικαὶ προτάσεις (Prämisse) ἐπαυξάνουν τὴν πιθανότητα τοῦ συμπεράσματος (Konklusion), δηλ. τῆς Ὑποθέσεως (Hypothese), καὶ ἐπικυρώνουν — ἔτσι — τὸ συμπέρασμα... Ἐπαγωγικὰ ἐπιχειρήματα διὰ μίαν Ὑπόθεσιν, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦν τὰ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα προβαλλόμενα φαινόμενα, εἶναι εὐρέως διαδεδομένα εἰς τὰς Φυσικὰς καὶ τὰς Πνευματικὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους κλάδους. Ὁ Φυσικὸς ἀνάγεται ἐκ φαινομένων τινῶν (ὅπως π.χ. ἐκ τῆς θέσεως τῶν Πλανητῶν...), εἰς μίαν Ὑπόθεσιν, ἐξηγοῦσαν τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα, — εἰς μίαν δηλ. Ὑπόθεσιν περὶ τοῦ πῶς κινούνται — γενικῶς — οἱ Πλανῆται...

Τὸ κοσμολογικὸν ἐπιχείρημα, τὸ τελεολογικὸν ἐπιχείρημα, τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, τὰ ὁποῖα, ἀφορμώμενα ἐκ θαυμάτων ἢ ἱστορικῶν ἐμπειριῶν, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, μοῦ φαίνεται, ὅτι ἐμφανίζουν καὶ ταῦτα ὅλα τὴν αὐτὴν διάρθρωσιν... Κατ' ἐμὲ στηρίζουν τὰ πλεῖστα τῶν ἐκάστοτε προσαγομένων ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπιχειρημάτων τὴν τελικὴν αὐτῶν ἀκολουθίαν, εἶναι δηλ. ταῦτα ὀρθὰ ἐπαγωγικὰ ἐπιχειρήματα, καὶ καθιστοῦν ἀπὸ κοινοῦ πιθανώτερον τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει παρὰ ὅτι δὲν ὑπάρχει... Τὸ κοσμολογικὸν ἐπιχείρημα ἔχει ὡς ἀρχικὴν πρότασιν (Prämisse) τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου», διὰ νὰ καταλήξει εἰς τὴν ἀναγκαίαν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεῖστίης πρεσβεύει τὴν Ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχει τὸ Σύμπαν, διότι ὑπάρχει εἷς Θεός, Ὅστις τὸ διακρατεῖ στὴν ὑπαρξίν διὰ τῶν Φυσικῶν Νόμων, οἵτινες ἐξασφαλίζουν τὸ εἶναι αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἡ θεῖστικὴ Ὑπόθεσις διατείνεται δηλ., ὅτι, διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Σύμπαντος, εἶναι ὑπεύθυνον ἐν *Πρόσωπον*... Ὅτι ὑπάρχει κάτι — ἐν γένει —, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἐν τόσον πολὺπλοκον, οἷον εἶναι τὸ δικόν μας, Σύμπαν, εἶναι ἄκρως θαυμαστόν. Ὅμως, ἐὰν ὑπάρχει Θεός, δὲν εἶναι τελειῶς ἀπίθανος ἢ ἐκδοχὴ, ὅτι ἐδημιουργήθη ἐν τοιοῦτον Σύμπαν. Ἐν Σύμπαν, ὅπως τὸ δικόν μας, χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ὠραιότητός· εἶναι τὸ πεδῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὰ λοιπὰ Ζῶα ἀναπτύσσονται καὶ διαμορφώνουν τὴν ζωὴν των. Μὲ βάσιν τὴν Ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, γίνεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ Σύμπαντος πιθανωτέρα παρὰ ἄνευ αὐτῆς· καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι πολὺ ἀπλή. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ συλλογισμὸς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Σύμπαντος στὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ συνιστᾷ ἐν ὀρθὸν ἐπαγωγικὸν ἐπιχείρημα. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Σύμπαντος εἶναι μία ἰσχυρὰ ἔνδειξις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ».

Καὶ συνεχίζει ὁ Swinburne: «Κατὰ τὴν κρίσιν μου εἶναι ὁ Θεῖσμός πολὺ πιθανώτερος ἀπὸ κάθε ἄλλην δυνατὴν προσωπικὴν ἐξήγησιν περὶ

τῆς ὑπάρξεως, τῆς τάξεως καὶ τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ Σύμπαντος»⁶⁰. «Τὸ συμπέρασμα εἶναι, ἐπὶ τῇ βάσει συνόλου τοῦ ἀποδεικτικού μας ὑλικοῦ, ὅτι εἶναι πιθανώτερον, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, παρὰ ὅτι Οὗτος δὲν ὑπάρχει... Αἱ ἐμπειρίαι τῶσων πολλῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς θρησκευτικὰς τῶν ἐνοράσεις ἐπιβεβαιώνουν αὐτό, ποῦ Φύσις καὶ Ἱστορία ἀφήνουν ὡς σχεδὸν βέβαιον νὰ διαφαίνεται: ὅτι ὑπάρχει εἰς Θεός, Ὅστις ἐποίησε τὸ Σύμπαν καὶ τὸν Ἄνθρωπον καὶ διακρατεῖ τὸ πᾶν εἰς τὸ εἶναι» (404).

Ὁ Αὐστραλὸς φιλόσοφος John Leslie Mackie (1917-1981), ὅστις ἐχαρρακτήριζεν ἑαυτὸν ὡς Ἄθεον, συνέγραψε τὸ ὀγκῶδες ἔργον: *The Miracle of Theism. Arguments for and against the Existence of God* (1982), εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν: *Das Wunder des Theismus*, ὑπὸ R. Ginters (Reclam: 8075(5)/1987), — ἐξ ἧς καὶ αἱ παραπομπαί —, εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀνωτέρω ἔργου τοῦ R. Swinburne, ἀλλὰ καὶ ἐκείνου τοῦ Hans Küng, *Existiert Gott?* (1978), ὅστις καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ: «Μετὰ τὴν δύσκολον διαδρομὴν διὰ τῆς ἱστορίας τῶν Νέων χρόνων, ... γίνεται κατανοητόν, διατὶ — τῶρα — ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος "Ἐπάρχει Θεός;", μπορεῖ πρὸ τῆς κριτικῆς Λογικῆς νὰ δοθῆι ἓν ὑπεύθυνον, σαφὲς καὶ πειστικὸν Ναὶ ὡς ἀπάντησις» (767). Ὁ M. παρακάμπτει — ἐν πολλοῖς — τὴν προβληματικὴν καὶ τὴν μεθοδολογίαν τοῦ Swinburne καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὰς ἀρχὰς ἐνὸς κριτικοῦ Ρατσιοναλισμοῦ, ὑποβάλλων ὑπὸ κριτικὸν ἔλεγχον τὰς ποικίλας περὶ Θεοῦ «ἀποδείξεις» καὶ ἀποδεικνύων λογικὰς ἀντιφάσεις αὐτῶν, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ «ἀπίθανον» τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ: «Ἐν τέλει συμφωνοῦμε πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Laplace διατυπωθεῖσαν περὶ τοῦ Θεοῦ ρῆσιν: Ἐνδεχόμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην» (401). Ὡς μόνον κριτήριον τοῦ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐρωτήματος ἰσχύει ἡ Λογικὴ καὶ ἡ δυνατότης ἐπαληθεύσεως ἢ διαψεύσεως τῶν περὶ Θεοῦ προτάσεων: «Εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὑπάρχει ἢ ὄχι Θεός, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ συζητηθῆι Λογικῶς, καὶ μάλιστα, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, μποροῦν νὰ δοθοῦν σαφεῖς ἀπαντήσεις... Δὲν εἶναι εὐκόλον ἢ ὑπαρξίς ἐνὸς Θεοῦ μὲ τὰς μνημονευθείσας ιδιότητας — νὰ ἐπαληθευθῆι — ἢ νὰ ἐπιβεβαιωθῆι — καί, εἰδικώτερον, νὰ διαψευσθῆι ἢ ν' ἀντικρουσθῆι. Ὡς ἐκ τούτου ἀμφιβάλλει τις, ἐὰν στὴν ἔκφρασιν, ὅτι εἰς τοιοῦτος Θεὸς ὑπάρχει, μπορεῖ ν' ἀποδοθῆι κάποια σημασία» (9.11).

60. R. Swinburne, *Die Existenz Gottes*, μῦφρ. ὑπὸ R. Ginters (Reclam 8434(6)/1987, 398).

Ειδικώτερον: «Υπάρχει πλήθος διαφορετικῶν καὶ μὴ συμβιβαζομένων πρὸς ἀλλήλας ἐκδοχῶν τῆς ἠθικῆς περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεως»⁶¹. Καὶ ἀλλαχοῦ ἀνακαλύπτει οὗτος «μίαν θεμελιώδη δυσκολίαν εἰς τὴν παράστασιν περὶ ἑνὸς παντοδυνάμου Θεοῦ, ὅστις ἐπροΐκισε τὸν Ἄνθρωπον μὲ μίαν ἐλευθέραν θέλησιν. Διότι, ἐὰν αἱ ἀποφάσεις τῆς θελήσεως τῶν Ἀνθρώπων εἶναι — ὄντως — ἐλεύθεραι, τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἐλέγχει ταύτας, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι παντοδύναμος»⁶². Συνεπῶς: «Αἱ ὑπερμετροὶ δυσκολίαι τοῦ Θεϊσμοῦ, νὰ συμφιλιώσῃ πρὸς ἀλλήλας τὰς *ιδίας αὐτοῦ* διδασκαλίας, ἀποβαίνουν ἐμφανῶς εἰς βᾶρος αὐτοῦ». «Μετὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν πιθανοτήτων κατελήξαμε στὸ συμπέρασμα, ὅτι συνηγοροῦν αὐταὶ — ὑπερμέτρως — κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ παρὰ ὑπὲρ Αὐτοῦ... Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὑπερασπίσῃ τις τὴν Θρησκείαν, ὅταν γίνῃ ἀποδεκτόν, ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῆς ὡς *Facta* προβαλλόμενοι ἰσχυρισμοί, ὅτι ὑπάρχει Θεός, δὲν μποροῦν νὰ εὐσταθήσουν πρὸ τῆς *Λογικῆς*»⁶³.

Ὁ W. Stegmüller, ὅστις ἠσχολήθη — ἐν ἐκτάσει — μὲ τὸ ἔργον καὶ τὰς ιδέας τοῦ Mackie, ἀναφέρει: «Φαίνεται κάπως περιέργον, ὅτι ὁ Mackie δὲν καταλήγει — τελικῶς — σὲ κάποιαν ρητὴν πρότασιν, ἀλλ' ἀρκεῖται στὴν σαφῆ μὲν, ἀλλ' ἄκρως προσεκτικὴν διαπίστωσιν, ἣτις συνηγορεῖ μᾶλλον κατὰ ἢ ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Καθὼς φαίνεται, θεωρεῖ οὗτος τὴν θεϊστικὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν ἀρκούντως ἐλαστικὴν ὥστε, μὲ ἀντίστοιχον τροποποίησιν, νὰ προσφέρεται ἡ δυνατότης, — ἔστω καὶ ἡ ἐλαχίστη —, μᾶς περὶ Θεοῦ ἀποδείξεως»⁶⁴. Ὁ δὲ R. Swinburne, ὅστις ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἔργου καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεων τοῦ Mackie, ἀναφέρει: «Παρὰ τὰς προβληθείσας ἐνστάσεις, παραμένω πεπεισμένος στὴν ὀρθότητα τῶν κυριῶν ἐπιχειρημάτων μου»⁶⁵. Καὶ ὀρθῶς, διότι ὁ Swinburne ἀνέπτυξε τὰς περὶ Θεοῦ ἀπόψεις του ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς νέας μεθόδους τῶν *Θετικῶν* ἐπιστημῶν, αἵτινες, — μὲ βάσιν καὶ τὴν μέθοδον τῆς *Komplementarität* (N. Bohr) —, δὲν βλέπουν ἀντιφάσεις, εἰς μὴ συμβιβαζομένας λογικῶς προτάσεις, ἀλλ' ἀδυναμίαν τῆς *Λογικῆς* νὰ συλλάβῃ τὴν βαθυτέραν

61. J. L. Mackie, *Die Ohnmacht moralischer Gottesbeweise*, ἐν ἀνωτ. μν. ἔργ.: *Glaube und Vernunft*, 84.

62. J. L. Mackie, *Evil and Omnipotence*, μτφρ. ὑπὸ N. Hoerster μὲ τίτλον: *Übel und höherrangige Güter*, ἐν μν. ἔργ.: *Glaube und Vernunft*, 128.

63. J. L. Mackie, μν. ἔργ.: *Das Wunder des Theismus*, 401.402.

64. W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* (IV/1989, 517).

65. R. Swinburne, μν. ἔργ.: *Die Existenz Gottes*, 7.

ένότητα αὐτῶν. Μὲ τὴν νέαν ταύτην μέθοδον τοῦ και — και ἡδυνήθη ἡ Φυσικὴ νὰ ἐπιλύσει ἀπὸ αἰῶνων ἀντιφατικὰ λογικῶς και ἄλτα προβλήματα, και ν' ἀποδεχθεῖ π.χ. τὴν διττὴν φύσιν τοῦ Φωτός, ὅτι δηλ. τοῦτο εἶναι και κύματα και μόρια, και ὄχι, — ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ Λογική —, ἢ κύματα ἢ μόρια. Μὲ τὴν μέθοδον τῆς Komplementarität ἡδυνήθη ἡ Φυσικὴ — ἢ πλέον ἀκριβῆς ἐπιστήμη — νὰ ἐπιλύσει πλῆθος ἀλύτων λογικῶς και ἀντιφατικῶν προβλημάτων, ὅπως π.χ. τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως ἀναγκαιότητος και ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποτελεῖ — πλέον — δι' αὐτὴν πρόβλημα: Ὅχι μόνον ὁ Ἄνθρωπος και τὰ λοιπὰ Ζῶα και Φυτὰ, ἀλλὰ και αὐτὸς ὁ Φυσικὸς κόσμος εἶναι ἐν ταῦτῳ Ἀναγκαιότης (Νόμοι) και Ἐλευθερία (τὸ Ἀπροσδιόριστον), Λογικὴ και Παράλογον κλπ., και ὄχι μόνον: ἢ Ἀναγκαιότης ἢ Ἐλευθερία, ἢ Λογικὴ ἢ Παράλογον κ.λπ., — ὅπως ἔχομεν ἤδη ἀναφερθεῖ εἰς προηγούμενα⁶⁶.

Εἰς τὸν χῶρον τῆς Φυσικῆς «ἢ Λογικὴ ἀντίφασις δὲν ἀπερρίφθη, ἀλλ' ἐπεκυρώθη», ὡς ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς πραγματικότητος. «Στὸν Μικρόκοσμον... δὲν ἰσχύει τὸ ἦ-ἦ'. Τὰ Ἄτομα ἐμφανίζουν ιδιότητος τόσον μορίων, ὅσον και κυμάτων... Τὸ Ἠλεκτρόνιον εἶναι και μόριον και κύμα,... ὑπάρχει Dualismus» στὸ κοσμικὸν γίνεσθαι και ὄχι Monismus⁶⁷. Ἡ Ἀριστοτελικὴ Λογικὴ τοῦ ἦ-ἦ ἀπεδείχθη, ὅτι δὲν κατανοεῖ ὀρθῶς και ἀντιστοίχως τὴν πραγματικότητα: «Τὰ Λογικὰ Ἀξιῶματα λειτουργοῦν ὅπως τὸ φίλτρον, τὸ ὁποῖον, τιθέμενον ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, ἐπιτρέπει νὰ διέλθει δι' αὐτοῦ μόνον τὸ μὴ ἔχον ἀντιφάσεις μέρος»⁶⁸, μὲ συνέπειαν τὴν παραμόρφωσιν τῆς περὶ τῆς πραγματικότητος εἰκόνοσ. Αὐτὴν — ἀκριβῶς — τὴν μῆλογκήν, ἀλλὰ δια-λεκτικὴν, τῶν συναρτήσεων, μέθοδον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Swinburne, διὰ νὰ καταδείξει, ὅτι αἱ περὶ Θεοῦ «ἀποδείξεις» συνηγοροῦν, ὡς ἐνδείξεις μιᾶς «ἀκαταλήπτου» Ὑποθέσεως, ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ και ὄχι κατὰ τῆς ὑπάρξεως Αὐτοῦ.

Μὲ δικά τῆς ἐπιστημονικὰ και πειραματικὰ μέσα διεπίστωσεν ἡ Φυσικὴ — σήμερον —, ὅτι ὁ Κόσμος εἶναι σχετικὸς, δηλ. ὅτι ἔχει ἀρχὴν και ὀδεύει πρὸς τέλος, και ἠναγκάσθη, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν δεδομένων τούτων, νὰ δεχθεῖ, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἔχει οὗτος τὴν ἀρχὴν του, ἀλλὰ και τὴν περαιτέρω διαμοσνὴν του εἰς τὸ εἶναι εἰς ἓν Ἀπόλυτον. Ἀφοῦ ὁ Κόσμος εἶναι σχετικὸς «ἢ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ

66. Πρβλ. τὴν προφ.: *Φυσικὴ και Θρησκεία* τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

67. H. Pietschmann, *Das Ende des naturwissenschaftlichen Zeitalters* (1983), 82 ἔξ.

68. Αὐτόθι, 58.

καθίσταται Λογικῶς ἀναγκαία» (P. Davies). Δὲν συνηγορεῖ —λοιπὸν— τὸ δεδομένον τοῦτο μᾶλλον ὑπὲρ παρὰ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ; Ὁ Mackie, θελήσας ν' ἀναιρέσει τὸν Swinburne, ἐπανήλθεν εἰς τὴν Λογικὴν τῶν Ἀντιφάσεων, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ὁ Rationalism εἰς τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις του, ὅστις ἀπολυτοποιήσας τὴν θεωρητικὴν Λογικὴν, δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσει τὰς ἐξελίξεις καὶ τὰς προόδους εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, —τὰς Θετικὰς καὶ τὰς Ἀνθρωπολογικὰς—, καὶ παρέμεινε —ἔτσι— ἀπηρχαιωμένος διαφωτισμὸς καὶ σκοταδισμὸς. Μόνη ἡ Φιλοσοφία τοῦ Rationalismus δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπαρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόδον καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν καὶ παρέμεινε —ἔτσι— ἐκείνο, ποῦ ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος Νύσης: «Ἄγονος ὡς ἀληθῶς ἡ ἔξωθεν παιδευσίς (δηλ. «ἡ Φιλοσοφία»), ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τόκῳ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἡ Φιλοσοφία ἢ τίνα τῶν τοσούτων τε καὶ τοιούτων ἄξιον πόνων»⁶⁹;

Ἡ Φιλοσοφία —σχεδὸν— κατηργήθη ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ παρέμεινε χωρὶς ἀντικείμενον ἐνασχολήσεως, περιορίσθη δὲ εἰς θέματα γλώσσης καὶ μεθοδολογίας, εἰς δὲ τὸν Ἑλλαδικὸν χώρον ἐξεφυλίσθη ἡ Νεωτέρα Φιλοσοφία εἰς ἓνα στεῖρον λογικισμὸν λογοπαιγνίων καὶ οὐδὲν τὸ οὐσιῶδες προσέφευρεν, ἀφοῦ ἀφωμοιώθη —παντελῶς— ὑπὸ τοῦ Δυτικοῦ τρόπου σκέψεως, ὑπὸ τὸ κόμπλεξ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐπεζήτησε νὰ στοχασθεῖ ἐπὶ τοῦ Οἰκείου, ἐπὶ τῆς Ἑλληνορθοδόξου πνευματικότητος, ἀλλ' ἐτήρησεν —ἐν πολλοῖς— ἀδιάφορον ἢ καὶ ἐχθρικὴν στάσιν ἐναντι τοῦ βαθυστοχάστου πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον δὲν διχάζει καὶ δὲν ἀπομονώνει, ὅπως τὸ Δυτικόν, ἀλλὰ συνενώνει καὶ ἐνοποιεῖ πνεῦμα καὶ ὕλην, λογικὴν καὶ συναίσθημα, γνῶσιν καὶ πίστιν, θεωρίαν καὶ βίωμα, θεωρίαν καὶ πράξιν κ.λπ. Οὐδεὶς σύγχρονος Ἑλλην Φιλόσοφος, —ἀλλ' οὔτε καὶ Θεολόγος—, ἔχει νὰ προσφέρει ἴδιον στοχασμὸν καὶ εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ οἰκείον τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐξαντλοῦνται εἰς ἀναμασήματα τῆς Δυτικῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, —ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἰδρύει ἀδιαλείπτως ἕδρας Φιλοσοφίας, ἐπιβαρῦνον τὸν προὑπολογισμὸν!

Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος θὰ πρέπει, ἐὰν θέλει νὰ ἐκσυγχρονισθεῖ, ν' ἀπαλλαγεῖ ἐκ τῶν Πανεπιστημίων του, ποῦ προσφέρουν ἀφθονίαν διπλωμάτων καὶ οὐδὲν ὄφελος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, καὶ νὰ

69. Γρηγορίου Νύσης, *Περὶ Ἀρετῆς ἦτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως* (II), ἐν: Opera (Jaeger) VII,1(1964), 36.

παραδώσει ταῦτα εἰς τὸν Ἰδιωτικὸν τομέα πρὸς ἐλεύθερον καὶ δημιουργικὸν ἀνταγωνισμὸν ἰδεῶν καὶ γνώσεων, διδασκόντων καὶ διδασκομένων, καὶ νὰ στηρίζει τοὺς Ἀρίστους μὲ ἐπιδοτήσεις, ὑποτροφίας καὶ φοιτητικοὺς Οἴκους, νὰ κρατήσει δὲ μίαν 9ετῆ μόρφωσιν τῆς Νεολαίας του μὲ Ἐκπαιδευτικοὺς ἐπὶ συμβάσει καὶ αὐστηρὸν — διαρκῆ — ἔλεγχον τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν των. Τὰ σημερινὰ Ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια εἶναι κέντρα μονίμων δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀνεξέλεγκτων καὶ φυγοπόνων, λόγῳ τοῦ «Ἀσύλου». Οὐδεὶς ἐλέγχει τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν των, παρὰ μόνον τὰ ἐκλεκτορικὰ σώματα, διὰ τῶν ὁποίων προάγονται — σχεδὸν πάντοτε — οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς ἐκάστοτε πλειοψηφούσης κλίμας, — ἐνῶ οἱ ἱκανοὶ οὐδέποτε ἀναζητοῦνται καὶ παραμένουν εἰς τὸ περιθώριον. Τὸ Κράτος θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει τὴν *λαϊκιστικὴν* πολιτικὴν τῆς Ἀριστεράς, ποὺ προσφέρει μίαν ψευδο-μόρφωσιν καὶ ὀδηγεῖ εἰς τὸν σκοταδισμόν, καθὼς καὶ εἰς τὸ φασιστικὸν ἐπιστημονικὸν Ghetto, καὶ νὰ ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἰαπωνίας, μὲ τὰ Ἰδιωτικὰ Πανεπιστήμια καὶ τὴν ἀσύλληπτον ἐπιστημονικὴν *πρόοδον*, — ἢ δὲ Εὐρώπῃ, ἣτις παραμένει — εἰσέτι — εἰς τὰ κρατικὰ μεσαιωνικὰ Πανεπιστήμια, ἔχει πρὸ πολλοῦ ἐξειδικευθεῖ εἰς τὸ νὰ *μεταφράζει* τὰ Ἀμερικανικὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα. Ἡ μήπως δὲ ἰσχύει τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν «πνευματικότητα»;

(Τέλος)